

A dark, grainy photograph of a workshop interior. Several vertical wooden beams are visible, creating a sense of depth and structure. The lighting is dramatic, with strong highlights and deep shadows, emphasizing the textures of the wood and the tools. The overall atmosphere is one of a traditional, perhaps historical, craft environment.

Marko Smole

**Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in
Čabranke, IV. nadaljevanje**

**Stambena baština
u dolini gornje Kupe
i Čabranke, IV. nastavak**

Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in Čabranke
IV. nadaljevanje

Stambena baština
u dolini gornje Kupe i Čabranke
IV. nastavak

Marko Smole

Plešce, december/prosinac 2022

Nakladnik / Založnik:
Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Za nakladnika / Za založnika:
Ivan Janeš

Autor knjige / Avtor knjige:
Marko Smole

Pregled slovenskog i engleskog dijela /
Pregled slovenskega in angleškega besedila:
Sonja Smole Možina

Prijevod hrvatskog teksta / Prevod hrvaškega besedila:
Slavko Malnar

Prijevod njemačkog teksta / Prevod nemškega besedila iz Monarchie im wort und bild
Drago Smole

Mišljenje o knjizi / Mnenje o knjigi:
prof. Ivan Janeš

Fotografije:
Marko Smole, Sonja Smole Možina, arhiv Palčave šiše, Igor Kastelic

Fotografija na naslovnoj stranici / Fotografija na naslovnici:
Marko Smole

Tiskanje omogućio / Tiskanje omogućil:
Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu

Tisak / Tisk: Grafex, Izlake, Slovenija

Naklada : 200

CIP zapis dostupan u računalnom
katalogu Sveučilišne knjižnice
Rijeka pod brojem:

150506073

ISBN 978-953-7541-90-3

mh
maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Vsebina

Predgovor	5	
Uvod	19	
Der Hochlandbezierk – Gorski kotar	20	
Das gebiet der Kulpa – Območje Kolpe	32	
MLINI V ZGORNJEM		
DELU DOLINE KOLPE	33	
ZAMOST	50	
KAMENSKI HRIB	62	
CERKVENE STAVBE V ŽUPNIJI PLEŠČE IN NJIHOVA OPREMA		66
Župnijska cerkev svete Trojice v Pleščih	67	
Kapele in kapelice	88	
ŠOLSKA ZGRADBA V PLEŠČIH		95
Literatura	101	
English abstract	103	

Sadržaj hrvatskog teksta

Predgovor	10
Pogovor	102

Vse knjige Stavbna dediščina v dolini Čabranke in zgornje Kolpe lahko najdete tudi na:

/

Sve knjige Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke možete pronaći i na:

<https://www.dlib.si/>

Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešće
za Marko Smole
Ulica A. Muhvića 28, 51303 Plešće - HR
smole.marko@gmail.com

tel. +385 51 825 124

ali/ili +386 41 744 828

PREDGOVOR

Po nekaj letih se z našo knjižico ponovno vračamo na področje stavbne dediščine doline zgornje Kolpe in Čabranke. Tokrat smo za raziskovanje izbrali dve temi.

S prvo smo nadaljevali pred dvema letoma začet opis cerkvenih stavb v župniji Plešče – tokrat dvema že prej opisanimi kapelicama dodajamo opise in prikaze župnijske cerkve Sv. Trojice in kapele v Zamostu. Za razumevanje kulturnih povezav doline v zgodovini je vsekakor pomembna tako arhitektura stavb, kot tudi njihova notranja oprema ter njeni izdelovalci.

Druga tema, ki smo jo obdelali, je mlinarstvo v dolini. Tu smo se omejili na mline, kamor so zahajali ljudje iz območja dveh sosednjih občin Plešče in Osilnica. Njihovi prebivalci so si v zgodovini delili skupni geografsko omejen prostor doline, ki ga je na spodnji strani doline proti kostelskemu gospostvu mejila ozka soteska Kolpe pri Sveti Ani in na zgornji strani soteska Čabranke proti naseljem zgornjega dela doline. K poglavjem smo dodali tudi opis za dolino zaradi vodnih pogonov pomembne vasi Zamost ob Gerovčici in malega naselja Kamenski hrib nad Plešči.

Slika 1: Razgovor o mlinarstvu pri Selankinih v Zamostu, avgust 2022.

V uvodu k zgornjim vsebinam letos dodajamo prevod poglavja zanimivega

knjižnega dela izpred več kot sto dvajsetih let, ki po našem vedenju do sedaj še ni bilo prevedeno v slovenščino ali hrvaščino. Njegova vsebina ustreza naši nameri, da slovenskim bralcem in domačinom na zanimiv način prikažemo zamejski prostor. Gre za opis Gorskega kotarja in z njim doline Kolpe, ki je bil leta 1902 natisnjen v knjigi Avstro-ogrsko monarhija v sliki in besedi in je poskušal navduševati bralce za odkrivanje njegovih lepot in zanimivosti. Med njimi je imela dolina Kolpe in Čabranke posebno mesto – pisec je zapisal, da je okolica ena najlepših na Hrvaškem. Verjamemo, da prevedeni opisi lahko služijo enakemu namenu kot pred 120 leti tudi sedaj.

Slika 2: Zbiranje podatkov za arhitekturni posnetek hiše v Malinišču.

In še nekaj o letošnjih dogajanjih na naši delavnici. Prvo raziskovalno delavnico Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešč, katerih rezultati so že leta osnova za objave v naših knjižicah, smo organizirali leta 2007. Takrat le za dijake in študente čabarskega kraja, nato pa smo vsako leto nanjo povabili tudi študente iz širšega prostora Hrvaške in Slovenije. Lansko

leto smo z udeleženci etnološke raziskovalne delavnice v Etnološki zbirki Palčava šiša raziskovali pripovedi v prostoru doline od Hrvatskega in Osilnice proti izviru Kolpe in jih v knjigi tudi zapisali.

Tokrat je bila delavnica šestnajsta po vrsti in je potekala v času od 13. do 21. avgusta 2022. Na terenskem delu smo se, tokrat s študenti slovenistike, osredotočili na mlinarstvo, ki je bilo ena od najstarejših obrti v dolini. Obiskovali smo mline, vse od Mirtovičev do izvira Kolpe in navzgor do Belice. Največ mlinov je bilo na pritokih Kolpe in Čabranke, ker sta bili reki sami tu še preveč hudourniški. Med tednom smo si ogledali lokacije vseh mlinov. Kjer je bilo mogoče, smo izdelali arhitekturno-gradbene posnetke stavb, jih fotografirali in se tudi pogovarjali s starejšimi prebivalci, ki se še spominjajo dela v njih. Pogovore smo posneli in jih bomo uporabili za jezikoslovne raziskave študentov. Ker smo prečesali dokaj široko območje, so študentje zbrali še material z narečnimi opisi stanovanjskih hiš, ki se zbira v ločenem projektu po slovenskem ozemlju in zamejstvu in bo predstavljen na internetni aplikaciji. Kljub veliki želji posneti čim več pričevanj tudi o mlinarstvu, smo ugotovili, da je po petdesetih letih nedelovanja mlinov in odseljevanja prebivalstva ostalo bore malo pripovedi o mlinih in delu v njih. Tudi ohranjenih zidov lahko naštejemo na prste ene roke.

Poleg terenskega dela na obeh straneh meje so se vsak večer vrstile prireditve za javnost. Uvodno predavanje je bilo letos posvečeno Petru Rutarju - slikarju in rezbarju. Svoje bogato delo je začel leta 1881 v Plešcih in nato od konca 1885 nadaljeval s svojo delavnico vse do leta 1948 iz Osilnice. Njegovo življenje in delo sem predstavil Marko Smole. Marko Cvetko iz Dolenjega jezera pri Cerknici

je vodil delavnico destilacije eteričnega olja jelke. Imeli smo priložnost vonjati še destilate številnih drugih rastlin iz naše okolice. Marko je marljiv zeliščar in dober poznavalec divjega rastlinja.

Slika 3: V Belici pri Petričku.

O mlinarjih iz doline je predavala etnologinja Živa Ogorelec iz Muzeja Kočevje, ki se je kar nekaj let ukvarjala z raziskovanjem obrti v dolini Kolpe ter jih je z muzejem predstavila tako v zgodovinskem muzeju na Reki, kot na razstavah v Brod Moravicah in Osilnici.

Emil Crnković iz Brod Moravic je predstavil svojo knjigo „U sjeni Okrugljaka“ – V senci Okrugljaka, za katero je dobil letošnjo knjižno nagrado Gorančica, ki jo podeljuje Novi list iz Reke. Knjiga govori o vasi Male Drage, kjer je po stoletjih ostal le še en prebivalec. Zanimiva je tudi za naš del doline. Ob obisku tega prostora pred leti smo ugotavljali povezave s tamkajšnjimi kamnoseki in dokazali njihovo delo po dolini Kolpe vse do Palčave šiše in njenih kamnitih portalov. Več o tamkajšnji stavbni dediščini je bilo napisano tudi v naših knjigah izpred nekaj let.

Knjigo z zbranimi zgodovinskimi dokumenti „Čitanka čabarskog kraja“ je predstavil Slavko Malnar, avtor številnih knjig z območja čabarske občine. Gre za zanimivo delo, v katerem so kronološko zbrani najbolj ilustrativni dokumenti iz več stoletne zapisane zgodovine območja

na hrvaški strani. Knjige Osilniška dolina, sprehod skozi čas in prostor doline, ki jo je letos napisal profesor Jože Ožura, v tokratnem sklopu zaradi ovir avtorja žal nismo uspeli predstaviti. S predstavitvami smo želeli zaokrožiti letošnje knjižne izdaje, vezane na naš čezmejni kulturni prostor.

Slika 4: Dela pri peki peciva v Palčavi kuhinji se zavzeto lotijo tako starejši kot najmlajši udeleženci delavnice.

V sredini tedna smo v Palčavi kuhinji pekli drobno pecivo na pekovski delavnici z družino Kastelic iz Padova. To je že tradicionalno popoldne, kjer se pokažejo pridne roke domačink in domačinov ter udeležencev delavnice. Tako skupaj pripravimo pecivo za pogostitve ob prireditvah, ki sledijo do konca tedna.

Film Rasima Karalića „Sjećanja« - Spomini, je film s pripovedmi najstarejših domačinov o njihovem otroštvu pred drugo svetovno vojno, vojnem času fašističnih požigov vasi in streljanja talcev, trpljenju v taboriščih ter o novih začetkih po povratku v rodne kraje. Žal pa tudi kmalu za tem sledečem zapuščanju zaselkov nad izvirom Kolpe. Projekcija je

popostrila četrtkov večer. S pogovori ob migotanju plamenov na odprtem ognjišču na Palčavem dvorišču so se večeri zavlekli dolgo v prijetne poletne noči.

Večerne prireditve smo zaključili v petek s pripovedovalskim večerom na temo nekdanjih romanj naših ljudi in zgodb o Sveti Gori. O Sveti gori, našem verjetno najbolj znanem kraju, sva lansko leto z etnologinjo iz muzeja na Reki, Ivano Šarić Žic, pripravila razstavo na Palčavem skednju, ki ne prikaže le zgodovine tega svetišča, temveč govori še o nekdanjih in sedanjih slavjih. Obiskovalce opozori tudi na stare pripovedke o tem prostoru, ki so jih ljudje ohranjali stoletja in tisočletja.

Na skednju smo konec tedna slavnostno odprli tudi občasno razstavo s slikami velikega formata Damjana Kovača iz Prezida. Dela slikarja in kiparja, diplomanta reške likovne akademije, s svojim preišljenim likovnim izrazom, simbolistično figuraliko in izvedbo s pigmenti prezidanske zemlje in oglja v akrilu, si zaslužijo razstavljanja tudi v večjih in pomembnejših galerijah. Veseli nas, da lahko delo tako nadarjenega domačega umetnika predstavimo obiskovalcem naše zbirke v Plešcih. In veseli bomo sodelovanja z njim tudi v prihodnje.

Z udeleženci delavnice smo v začetku tedna obiskali tudi slovesnost v spomin na streljanje talcev iz vasi na slovenski strani doline na pleškem polju leta 1942. Marsikateri od njih je bil zaprt v italijanski kasarni, ki je bila v stari Palčavi hiši (stavbi sedanje gostilne Pr lipe) in obsojen v prostoru Palčave oštarije, kamor je okupator postavil vojaško sodišče. Njihovi grobovi ležijo na pleškem pokopališču. Spomin na te dogodke in s tem na pričetek požigov okoliških vasi na obeh straneh doline, zbiranje izgnancev iz obeh strani meje v italijanski baraki v Palčavem sadovnjaku

– na oštetu, kjer so čakali na transporte proti Rabu, ter na vse grozote, ki so tam sledile, je počastila prisotnost njihovih potomcev v prepolni dvorani pleškega kulturnega doma. S svojo udeležbo na slovesnosti in besedami so se jim poklonili še župani slovenskih občin ter predstavniki društev z obeh strani meje. Lepa slovesnost v slovenskem in hrvaškem jeziku, s slovensko in hrvaško zastavo ob boku in sodelujočimi iz obeh strani politične meje, je ponovno pokazala na zavedanje domačinov o povezanosti prebivalcev doline. Vsi upamo, da konec letošnjega leta, z vstopom Hrvaške v schengenski prostor, ponovno doživimo prost prehod preko desetletja zaprtih mostov, ki so nas ta čas razdvajali in ne povezovali, kakor je bilo zamišljeno ob njihovi izgradnji.

Slika 5: Delavnica destilacije eteričnega olja iz jelke z zeliščarjem Markom na Palčavem dvorišču.

Letos je bil eden od delovnih dni na delavnici rezerviran še za ekskurzijo v Ivanić Grad, mesto v Moslavini. Tam je slikar in rezbar Petar Rutar s svojo ekipo izvedel svoje največje in najpomembnejše delo, ki je sledilo tedaj uveljavljeni smeri cerkvene umetnosti, t.i. nazarenskega slikarstva. Tudi sedaj je po stenah bogato poslikana in z bogatim rezljanim okrasjem opremljena župnijska cerkev sv. Petra apostola lepo vzdrževana in v ponos domačinom. V njej je Rutar s svojo

delavnico izdelal glavnega in vse stranske oltarje, prižnico, spovednice, izrezljal križev pot. Veseli smo bili, da nas je po mestu vodil poznavalec lokalne zgodovine - kustos Mestnega muzeja. V cerkvi nas je sprejel domači župnik. Ta nam je izjemno dobro razložil program poslikave cerkve in okoliščine, ki so leta 1909 pripeljale do tega velikega projekta. Na poti nazaj smo se ustavili v Jastrebarskem – nekateri ga poznajo pod imenom Jaska, ki je bilo v 18. in 19. stoletju pomemben kraj za trgovce iz zgornjega dela doline Kolpe, med drugim tudi za Palčave vsaj v drugi polovici 19. stoletja. Tu so na veliko kupovali žito, koruzo in vino z obširnih posesti hrvaške plemiške rodbine Erdedy in vinogradov Plešivice, ter jih nato iz svojih skladišč preprodajali manjšim trgovcem v čabarskem okraju. Obiskali smo enega od vinarjev, ki se zadnja leta vedno bolj usmerjajo v kvalitetna peneca vina. Morda smo obiskali prav potomca katerega od vinarjev, katerih vina so Palčavi pretakali v svoji vinski kleti, leta 1856 namensko zgrajeni za skladišče veletrgovine z vinom.

Slika 6: Ogled Ivanić Grada s kustosom tamkajšnjega mestnega muzeja in udeleženci iz čebranskega in Brod Moravic.

Teden smo že sedemnajstič zaključili z dnevom odprtih vrat kulturne dediščine, na katerem sodelujemo Palčava šiša, Selankin mlin ter Malinarićeva žaga iz Zamosta, in s pohodom na Sveto Goro, s katerim obujemo spomine na romanja.

Letos se nam je pridružila ekipa duhovnikov in študentov teologije na čelu z reškim škofom, ki je vodil mašo. Po maši nikoli ne pozabimo zaplesati ob harmonikah nekaj plesov, „v čast Materi Božji“, kot so to stoletja počeli naši predniki in številni romarji iz Primorja in okoliških krajev. Hvala pleškemu župniku Josipu Tomiću, ki nas vsako leto z dobro voljo spremlja na pohodu in daruje mašo, letos je bil pomemben soorganizator pohoda.

Po vrnitvi na trg v Pleščih je bilo organizirano druženje ob krompirju in cvrtju Tamažavih. Pridružile so se nam izdelovalke papirnatih rož iz slovenske Bosljive loke - nosilke iz doline so bile na našo iniciativo vpisane v register nesnovne dediščine Slovenije. Dan sta zaključila odličen koncert godbe na pihala iz Čabra, ki letos praznuje 170-letnico, in otvoritev dvojezičnega panoja o Petru Rutarju in njegovem delu v župnijski cerkvi sv. Trojice. Pri tej priložnosti je prisostvovala direktorica Muzeja Kočevje, popestril pa jo je nastop opernega pevca Zlatka Pergerja iz Ljubljane. Zapel je nekaj cerkvenih pesmi iz svojega bogatega pevskega repertoarja.

Hvala vsem za udeležbo, Uradu Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Kulturni mreži PGŽ, Slovenskemu kulturnemu društvu Gorski Kotar in Ministrstvu za kulturo RS za finančno podporo, Zgodovinskemu muzeju Hrvaškega primorja iz Reke, Muzeju Kočevje in Slovenskemu etnološkemu društvu za strokovno pomoč ter vsem ljudem dobre volje, ki ste nas podprli in s svojim delom ter sodelovanjem omogočili še en lep, bogat in koristen teden. Ne le za študente – udeležence delavnice, ampak tudi za vse ostale, ki so se je udeležili ali obiskali naše prireditve. Na koncu ponovno hvala vsem, ki ste nas

sprejemali na terenu ter nam podarili svoj čas in spomine.

Slika 7: Bogastvo poslikave in opreme cerkve sv. Petra apostola v Ivanić gradu, ki ga je izvedla delavnica Petra Rutarja iz Osilnice leta 1909, nikogar ni pustilo ravnodušnega.

Z dejavnostmi za leto 2022 pa v Plačavi hiši takrat še nismo zaključili. V naslednjih tednih smo nadaljevali z vodenji kolesarskih izletov od gradu Snežnik do Babnega Polja in Prezida ter Gornjih Poljan, kjer je bila na ogled zbirka, ki smo jo z delovno skupino za ljubitelje pri SED urejali pred leti. Sodelovali smo pri snemanju dveh dokumentarnih filmov za oddajo Manjšinski mozaik z nacionalno hrvaško televizijo, v katerih bo prikazano naše delo. Nekaj časa smo posvetili tudi izvedbi zadnjih redakcij dokumentarnega filma Rasima Karalića o našem delu, ki ga je financirala Primorsko - goranska županija. Film z naslovom Čuvari baštine / Varuhi dediščine bo zanimiv hrvaško – slovenski dokument o prenosu dediščine v družini in skrbi za njeno ohranjanje vsaj

skozi štiri generacije. Obiskovale so nas skupine izletnikov, študentke slovenistike iz univerze v Gradcu iz Avstrije. Delo na zbirki in v obmejnem okolju smo predstavili študentom etnologije in kulturne antropologije iz Ljubljane ob njihovem terenskem delu na Jalnovi domačiji v Beli Peči v Italiji. Udeležili smo se predstavitev in prireditev, vezanih na projekt vzorčne kmetije v Prezidu, srečanja slovenskih društev na Hrvaškem v Golubinjaku pri Lokvah, izleta s Slovenskim kulturnim društvom v Belo krajino, za naše delo smo prejeli priznanje Matice hrvatske ogranak Čabar ob njeni visoki obletnici in še kaj...

Slika 8: Poletno prireditev na Pleškem trgu je popestril koncert odličnega pihalnega orkestra iz Čabra.

Ko se malce ohladi, se pri nas obirajo jabolka in stisne grozdje. Kljub suši je bilo letos v dolini Čabranke vsega obilo, jabolk in hrušk je bilo celo več kot kadarkoli do sedaj.

Hvala domačim za potrpežljivost in pomoč pri delu, prireditvah ter vzdrževanju Palčave šiše in njenih zgodb. Hvala Slavku Malnarju za prevod predgovora in Ivici Janešu in MH Čabar za založništvo. Hvala vsem ostalim za dobro voljo in dragoceno pomoč.

Kot že večkrat do sedaj zaradi omejenih sredstev besedila knjižice ni bilo mogoče v celoti prevesti v hrvaščino. V sedanjem času si z vsak dan boljšimi in široko

dostopnimi programskimi orodji vsakdo lahko vsaj v grobem prevede besedilo tudi sam, saj upamo, da bo knjižica čez nekaj mesecev ponovno dostopna tudi v digitalni knjižnici.

Slika 9: Poletje smo zaključili s HTV, na snemanju materiala za dve oddaji o našem delu za Manjšinski mozaik. Predvajani bosta v naslednjem letu.

Knjižica je natisnjena s pomočjo sredstev Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu iz projekta Palčave šiše za leto 2022.

Marko Smole

PREDGOVOR

Nakon nekoliko godina, našom se novom knjižicom vraćamo na područje graditeljske baštine gornje Kupe i doline Čabranke. Ovaj put smo odabrali dvije teme za istraživanje.

Prva tema je nastavak opisa crkvenih objekata u župi Plešce, koji smo započeli prije dvije godine - ovoga puta dvjema prethodno opisanim kapelicama dodajemo opise župne crkve Sv. Trojstva i kapele u Zamostu. Za razumijevanje kulturnih veza doline u povijesti svakako su važne arhitektura zgrada kao i njihova unutarnja oprema i njeni tvorci.

Druga tema koju smo obrađivali je mlinarstvo u dolini. Ovdje smo se ograničili na mlinove u koje su dolazili ljudi s područja dviju susjednih općina - Plešca i Osilnice. Njihovi su stanovnici u povijesti dijelili zajednički geografski ograničen prostor doline, koji je s donje strane doline bio omeđen suženom dolinom Kupe pri Svetoj Ani, prema gospoštiji Kostel, a s druge strane nekad oteženim prolazom uz Čabranku prema naseljima gornjeg dijela doline. Gornjem opisu dodali smo i opis sela Zamost zbog potoka Gerovčice te malog naselja Kamenski hrib iznad Plešci.

Slika 10: Posjet Selankinih i njihovog mlina, koji još zadnji od nekadašnjih petero, melje na Gerovčici.

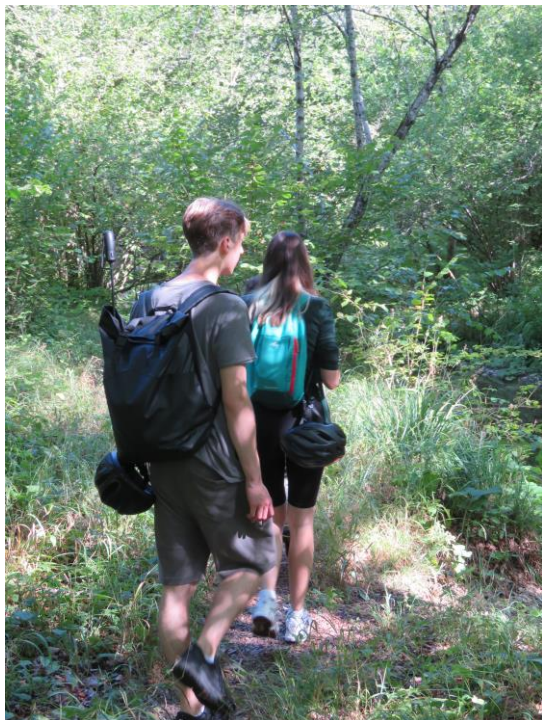
U uvodu navedenih sadržaja ove godine dodajemo prijevod dijela jedne zanimljive knjige od prije više od sto dvadeset godina, koja, koliko nam je poznato, još nije prevedena na slovenski ni na hrvatski jezik. Sadržaj odgovara našoj namjeri da slovenskim čitateljima i domaćim ljudima na zanimljiv način prikažemo taj prostor. Riječ je o opisu Gorskog kotara, a time i doline Kupe, koji je 1902. godine tiskan u knjizi Austro-Ugarska monarhija u slici i riječi i koji je potaknuo čitatelje na otkrivanje njegovih ljepota i privlačnosti. Među njima posebno mjesto imale su dolina Kupe i Čabranke - piše pisac kako je okolica jedna od najljepših u Hrvatskoj. Vjerujemo da prevedeni opisi mogu poslužiti istoj svrsi kao i prije 120 godina.

Slika 11: Travar Marko o destilaciji eteričnog ulja jele i ostale flore iz našeg okruženja.

I još ponešto o ovogodišnjim događanjima na našoj radionici. Prvu istraživačku radionicu Etnološke zbirke Palčave šiše iz Plešca, čiji su rezultati već godinama temelj za objavljivanje u našim knjižicama, organizirali smo 2007. godine. Tada samo za učenike i studente s područja Čabra, a potom svake godine na radionice su pozivani i studenti sa šireg područja Hrvatske i Slovenije. Prošle smo godine zajedno s polaznicima etnološke istraživačke radionice u Etnološkoj zbirci Palčavašiša istraživali usmene predaje na području kotline od Hrvatske i Osilnice prema vrelu Kupe te ih zapisali u knjigu.

Ovoga puta radionica je bila šesnaesta po redu i održavala se je od 13. do 21. kolovoza 2022. Tijekom terenskih posjeta, ovoga puta sa studentima slovenistike, fokus smo imali na mlinarstvo koje je bilo jedan od najstarijih zanata u dolini. Posjetili smo mlinice sve od Mirtoviča do izvora Kupe i do Belice.

Slika 12: Stari putevi kroz šume i livade nekada su povezivali sela i ljudi sa obadvije strane doline.

Najviše mlinova nalazilo se na pritocima Kupe i Čabranke, jer su same rijeke ovdje još previše bujične. Tijekom tjedna obišli smo lokacije svih mlinova. Gdje je bilo moguće, napravili smo arhitektonsko-građevinske snimke objekata, fotografirali ih i razgovarali sa starijim mještanima koji se još sjećaju rada u njima. Razgovore smo snimili i sav taj materijal ćemo koristiti za studentska lingvistička istraživanja. Budući da smo pročešljali prilično široko područje, studenti su prikupili i građu s dijalektalnim opisima kuća, koja je prikupljena u posebnom projektu na slovenskom području i inozemstvu i bit će predstavljena na

internetskoj aplikaciji. Unatoč velikoj želji da zabilježimo što više svjedočanstava o mlinarstvu, ustanovili smo da je nakon pedeset godina nerada mlinova i iseljavanja stanovništva ostalo malo priča o mlinovima i radu u njima. Čak se i sačuvani zidovi mogu nabrojati naprste jedne ruke.

Uz terenski rad s obje strane granice, svake večeri bilo je i događanja za javnost. Iz uvodnog predavanja koje je ove godine bilo posvećeno Petru Rutaru - slikaru i rezbaru, koji je svoje bogato stvaralaštvo započeo 1881. godine u Pleščima, a zatim nastavio s radionicom do 1948. godine u Osilnici. Njegov život i djelo predstavio je sam Marko Smole. Marko Cvetko iz Dolenjega jezera kod Cerknice vodio je radionicu destilacije jelke, gdje smo imali priliku osjetiti mirise destilata mnogih drugih biljaka iz naše okolice. Marko je vrijedan travar i dobar poznavatelj samoniklog bilja.

Slika 13: U Bosljivi loki slušali smo priču o tome kako su prali pšenicu u Kupu prije nego što su je odvezli kolicima u Selankin mlin.

Etnologinja Živa Ogorelec iz Muzeja Kočevja održala je predavanje o mlinarima iz Doline, koji su nekoliko godina istraživali obrtništvo u dolini Kupe te ih je muzejski predstavila kako u Povijesnom muzeju u Rijeci, tako i na izložbama u Brod Moravicama i Osilnici. Emil Crnković iz Brod Moravica predstavio je svoju knjigu „U sjeni

Okrugljaka“ za koju je dobio ovogodišnju knjižnu nagradu Gorančica koju dodjeljuje Novi list iz Rijeke. Knjiga koja govori o selu Male Drage, u kojem je nakon stoljeća ostao samo jedan stanovnik, zanimljiva je i za naš dio doline, jer smo prije nekoliko godina, kada smo posjetili ovo mjesto, istražili veze s tamošnjim klesarima i dokazali njihov rad u dolini Kupe sve do Palčave šiše i njenih kamenih portala. Više o tamošnjoj graditeljskoj baštini pisano je i u našim knjigama od prije nekoliko godina. Knjigu sa sabranim povijesnim dokumentima „Čitanka čabarskog kraja“ predstavio je Slavko Malnar, autor brojnih knjiga s područja općine Čabar. Riječ je o zanimljivom djelu u kojem su kronološki sabrani najilustrativniji dokumenti iz višestoljetne pisane povijesti područja s hrvatske strane. Knjigu Osilniška dolina, šetnja vremenom i prostorom doline, koju je ove godine napisao profesor Jože Ožura, nažalost nije bilo moguće predstaviti u ovoj godini zbog zauzetosti autora. Izlaganjima smo željeli zaokružiti ovogodišnja izdanja knjiga vezanih uz naš pogranični kulturni prostor.

Slika 14: U Razlogama kod Lenkinih bili smo već mnogo puta ali je razgovor sa Dragom još svaki put zanimljiv.

Sredinom tjedna pekli smo sitne kolače u kuhinji Palčave šiše na pekarskoj radionici uz pomoć obitelji Kastelic iz

Padova. Ovo je već tradicionalno poslijepodne, gdje se iskazuju vrijedne ruke domaćih žena i muškaraca te polaznika radionice. Zajedno pripremamo kolače za domjenke na događanjima koja slijede do kraja tjedna.

Slika 15: Snimanje lokalnog govora sa studentima jezikoslovlja jedan je od važnih zadataka naših ljetnih radionica.

Film Rasima Karalića »Sjećanja«, s pričama najstarijih mještana o njihovom djetinjstvu prije Drugog svjetskog rata, ratnim fašističkim spaljivanjima sela i strijeljanju talaca, životu u logorima i o novim počecima nakon povratka u rodna mjesta, nažalost također ubrzo nakon toga i napuštanja zaselaka iznad izvora Kolpe, zapunio je četvrtak navečer. Večeri su se otegle u ugodne ljetne noći uz razgovore i titrajući plamen na otvorenom ognjištu u dvorištu Palčave šiše. Večernja događanja u petak zaključili smo večernjom pričom na temu nekadašnjih hodočašća naših ljudi i pričom o Svetoj Gori. O Svetoj Gori, vjerojatno našem najpoznatijem mjestu, prošle godine smo s etnologinjom iz riječkoga muzeja Ivanom Šarić Žic pripremili izložbu na Palčavom sjeniku, koja ne prikazuje samo povijest ovog svetišta, već govori i o prošlosti i sadašnjosti tamošnjih slavlja i skreće pozornost posjetitelja na stare priče o ovom mjestu koje ljudi čuvaju stoljećima i tisućljećima.

Za vikend smo svečano otvorili i prigodnu izložbu slika velikog formata Damjana Kovača iz Prezida. Djela slikara i kipara, diplomanta Akademije likovnih umjetnosti u Rijeci, svojim promišljenim likovnim izrazom, simbolističkom figuracijom i izvedbom pigmentima prezidanske zemlje i ugljena u akrilu zaslužuju izlaganje u većim i značajnijim galerijama. Zadovoljstvo nam je što posjetiteljima naše zbirke u Plešcima možemo predstaviti radove tako talentiranog domaćeg umjetnika. I rado ćemo s njim surađivati i u budućnosti.

Slika 16: Izrada cvijeća iz papira jedan je od elemenata nematerijalne baštine u dolini upisanih u registar kulturnih dobara.

Početkom tjedna zajedno sa sudionicima radionice sudjelovali smo i na svečanosti obilježavanja sjećanja na strijeljanje talaca 1942. godine iz sela na slovenskoj strani doline na Pleškom polju. Mnogi od njih bili su zatočeni u talijanskoj vojarni, koja je bila u staroj Palčavoj kući (zgrada restorana Pr lipe), a osuđena u prostorijama Palčave oštarije, gdje je okupator uredio vojni sud. Grobovi nekih leže na groblju na Plešcima. Sjećanje na te događaje, a time i na početak paljenja okolnih sela s obje strane doline, okupljanje prognanika s obje strane granice u talijanskoj baraci u Palčavom voćnjaku – *na oštetu*, gdje su čekali transporte za Rab i sve strahote koje su tamo uslijedile, počastili su nazočnošću

njihovih potomaka i susjeda u prepunoj dvorani kulturnog doma u Plešcima. Svojim sudjelovanjem na svečanosti i govorima počast su im odali i gradonačelnici slovenskih općina te predstavnici društava s obje strane granice. Lijepa svečanost na slovenskom i hrvatskom jeziku, uz slovenske i hrvatske zastave jedna uz drugu i sudionike s obje strane političke granice, još jednom je pokazala svijest mještana o povezanosti stanovnika doline. Svi se nadamo da ćemo krajem ove godine, ulaskom Hrvatske u schengenski prostor, ponovno doživjeti slobodan prolaz zadnjim desetljećima zatvorenih mostova, koji su nas kroz ovo vrijeme razdvajali a ne spajali kako je bilo zamišljeno kada su bili izgrađeni.

Slika 17: Kod pripreme priredbi sudjeluje i najmlađi rod Palčavih.

Ove godine jedan od radnih dana na radionici bio je rezerviran za izlet u Ivanić Grad, grad u Moslavini. Ondje je slikar i rezbar Petar Rutar sa svojom ekipom izveo svoje najveće i najvažnije djelo, koje je slijedilo tada cijenjeni smjer tzv.

nazarenskog slikarstva. I sada je župna crkva sv. Petra Apostola dobro održavana i na ponos mještana. U njoj je Rutar u svojoj radionici izradio glavni i sve pobočne oltare, propovjedaonicu, ispovjedaonice i izrezbario postaje križnog puta. Veselilo nas je što nas je gradom vodio poznavatelj lokalne povijesti – kustos Gradskog muzeja, a u crkvi nas je dočekaio mjesni župnik. Izuzetno nam je dobro objasnio program oslikavanja crkve i okolnosti koje su dovele do ovog velikog projekta 1909. godine. Na povratku smo stali u Jastrebarskom - neki ga znaju pod imenom Jaska, koje je u 18. i 19. stoljeću bilo važno mjesto za trgovce iz gornjeg dijela doline Kupe, pa tako i za Palčave, barem u 18. i 19. stoljeću. Ovdje su kupovali žito, kukuruz i vino na veliko s prostranih posjeda hrvatske plemićke obitelji Erdedy te iz vinograda Plešivice te ih iz svojih skladišta preprodavali manjim trgovcima u čabarskom kotaru. Posjetili smo i jednog od vinara koji se posljednjih godina sve više okreću kvalitetnim pjenušcima. Možda je bio to jedan od potomka vinara čija su vina punila Palčav vinski podrum, namjenski izgrađen godine 1856 za skladište veletrgovca vinom.

Tjedan smo po sedamnaesti put završili danom otvorenih vrata kulturne baštine u kojem sudjeluju Palčava šiša, Salankin mlin i Malinarićeva pilana iz Zamosta te sa pohodom na Svetu Goru koji budi uspomene na nekadašnja hodočašća. Ove godine pridružila nam se ekipa svećenika i studenata teologije na čelu s riječkim biskupom koji je predvodio misu. Nakon mise nikada ne zaboravimo otplesati nekoliko plesova uz harmoniku Gorana Majetića, »u čast Majci Božjoj«, kako su to stoljećima činili naši stari i brojni drugi hodočasnici iz Primorja i okolice. Hvala pleškom svećeniku Josipu Tomiću koji

nas svake godine dobrom voljom prati u hodu i služi misu, ove godine je bio važan suorganizator.

Slika 18: U crkvi sv. Petra apostola u Ivanić gradu bili smo iznenađeni bogastvom crkvene opreme i oslika zidova koje je izradio naš susjed Peter Rutar sa svojom radionicom u 1909. godini.

Nakon povratka na trg u Plešcima, organizirali smo druženje uz krumpir i prženicu Tamažavih. Pridružile su nam se i izrađivačice papirnatog cvijeća iz slovenske Bosljive loke - nositeljice iz doline na našu inicijativu upisane su u registar nematerijalne baštine Slovenije. Dan je završio izvrsnim koncertom Limene glazbe iz Čabra, koja ove godine slavi 170. Obljetnicu djelovanja, te otvorenjem dvojezičnog panoa o Petru Rutaru i njegovom djelu u župnoj crkvi Sv. Trojstva, kojoj je nazočila i ravnateljica Muzeja Kočevje. Ovu je prigodu svojim nastupom uvećao operni pjevač Zlatko Perger iz Ljubljane koji je otpjevao neke crkvene pjesme iz svog bogatog pjevačkog repertoara.

Hvala svima na sudjelovanju, Uredu Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Kulturnoj mreži PGŽ, Slovenskom kulturnom društvu

Gorski Kotar i Ministarstvu kulture Republike Slovenije na financijskoj potpori, Povijesnom muzeju Hrvatskog primorja iz Rijeke, Muzeju Kočevje i Slovenskom etnološkom društvu na stručnoj pomoći te svim ljudima dobre volje koji su nas podržali svojim radom i darovali nam svoje vrijeme.

Slika 19: Iz otvaranja izložbe o Petru Rutaru i njegovom radu u pleškoj crkvi sv. Trojstva.

Slika 20: Nakon mise na Svetoj Gori pored pjevačkog zbora župe Plešče odpjevao je svoj prilog crkvenih pjesama i Zlatko Perger, operni pjevač iz opere u Ljubljani.

Još nismo završili aktivnosti u Palčavoj kući za 2022. Sljedećih tjedana nastavili smo s vođenjem biciklističkih izleta od dvorca Snežnik do Babnog Polja te Prezida i Gornjih Poljana, gdje je izložena zbirka koju smo prije nekoliko godina uredili s radnom skupinom članova SED-a, te snimanjem dvaju dokumentarnih filmova za emisiju Manjinski mozaik

Hrvatske nacionalne televizije u kojoj će biti prikazan naš rad. Sudjelovali smo u finalnoj montaži dokumentarnog filma Rasima Karalića o našem radu, koji je financirala Primorsko-goranska županija. Film će biti zanimljiv dokument o prijenosu nasljeđa u našoj obitelji i brizi za njegovo očuvanje kroz najmanje četiri generacije. Posjetile su nas grupe izletnika, studenata slovenistike sa Sveučilišta u Grazu iz Austrije, hrvatskih misionara iz različitih krajeva svijeta, predstavili smo rad na zbirci i u pograničnom okruženju studentima etnologije i kulturne antropologije iz Ljubljane tijekom terenske nastave na Jalnovi domačiji u Beloj Peči, Italija, sudjelovali smo na prezentacijama i događanjima vezanim uz projekt kauzalne farme u Prezidu, susretima slovenskih društava u Hrvatskoj u Golubinjaku kod Lokava, na izletu sa Slovenskim kulturnim društvom u Bijelu krajinu, dobili smo zahvalu MH Ogranak Čabar za naš rad i ostalo...

Slika 21: Uz iskusne heligonkare kod nas raste i novi rod harmonikaša.

Kad malo zahladi, kod nas se beru jabuke i preša grožđe. Unatoč suši, ove je godine u dolini Čabranke je svega bilo u izobilju, a jabuka i krušaka bilo je čak još više nego ikad prije.

Hvala mojoj porodici na strpljenju i pomoći oko rada, događanja i održavanja Palčave šiše i njenih priča. Hvala Slavku

Malnaru na prijevodu predgovora te Ivici Janešu i MH Čabar na izdavanju. Hvala svim ostalim za dobru volju i vrijednu pomoć.

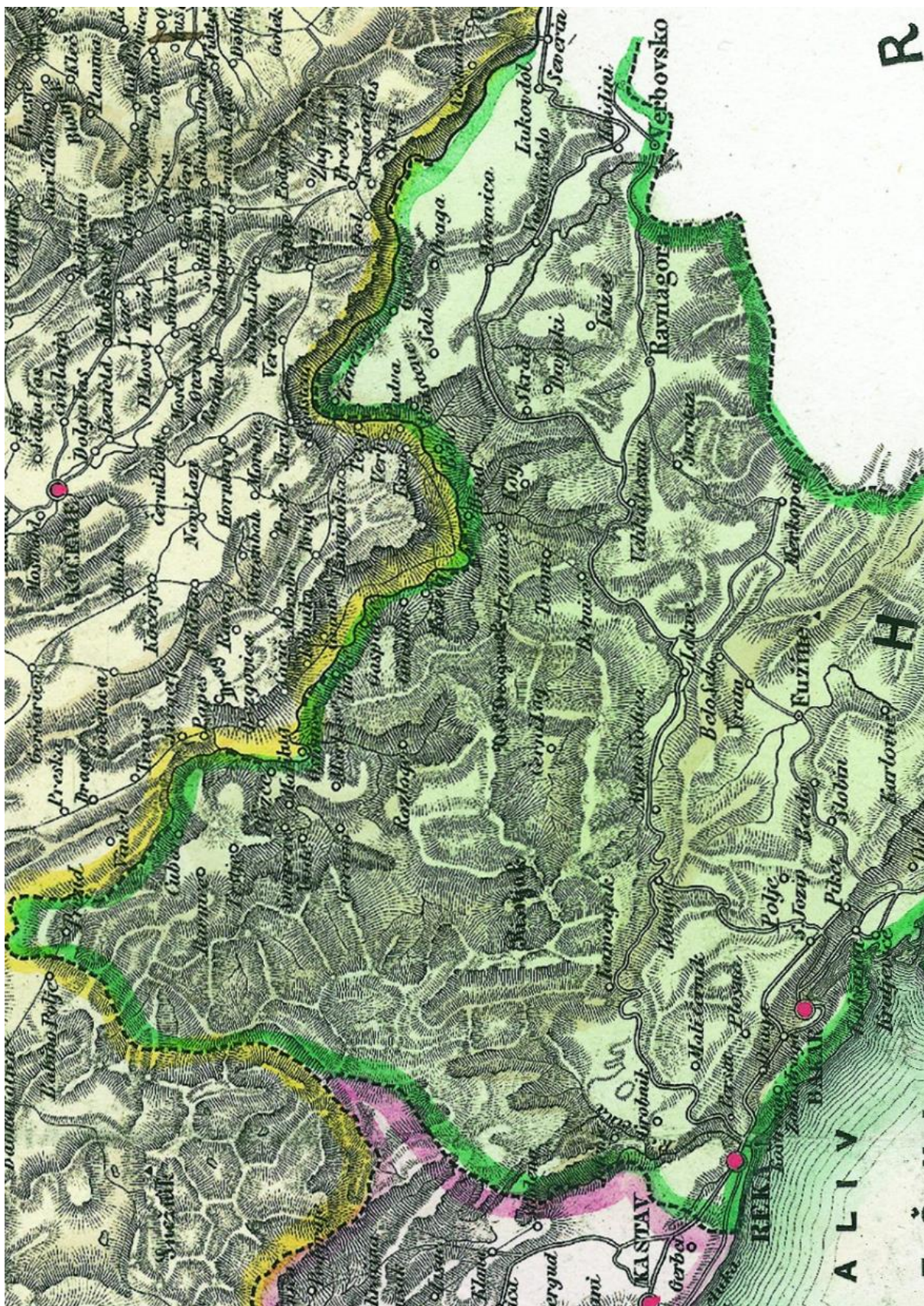
Slika 22: Dio ekipe i sudionika snimanja novih emisija za Manjinski mozaik HTV, sa novinarom Mariom Beganovićem i snimateljem Damirom Bedjancem.

Kao što se već mnogo puta dogodilo, zbog ograničenih sredstava nije bilo moguće u cijelosti tiskati tekst knjižice na hrvatskom jeziku. Danas, s boljim i široko dostupnim softverskim alatima, svatko može sam barem okvirno prevesti tekst, jer se nadamo da će knjižica za nekoliko mjeseci biti ponovno dostupna u digitalnoj knjižnici.

Knjižica je tiskana uz pomoć sredstava Ureda Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu iz projekta Palčava šiša za 2022.

Marko Smole

Slika 23: Gorski kotar na izseku zemljevida Kozler, Peter, Knorr, Anton (1852). Zemljevid slovenske dežele in pokrajin, Vir: Dlib.si.

UVOD

V uvodu tokratnega nadaljevanja, s katerim želimo vsakič z drugimi poudarki opozoriti na območje našega raziskovanja, smo se odločili objaviti prevod več kot 120 let starega besedila iz knjige v nemškem jeziku *Die oesterreichisch-ungarische monarchie in wort und bild, Croatien und Slavonien (Siebenter Band der Lander der St. Stephans-Krone), Wien 1902.*

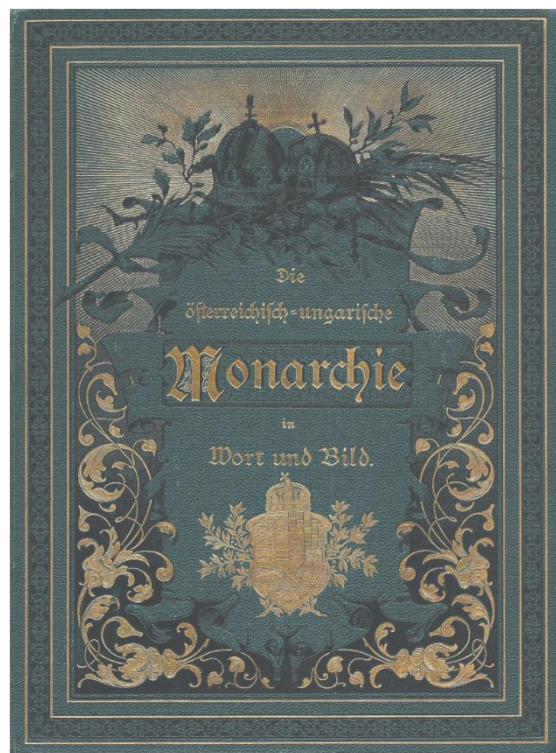
Za zbirko z opisi Habsburškega cesarstva je dal pobudo Avstro-ogrski prestolonaslednik Rudolf, ki je verjel, da bo s tem neke vrste mirovnim projektom, ki bo združeval njene ljudi, pomagal rešiti razpadajočo monarhijo. Šlo naj bi za celovit pregled, ki bi moral zajeti celotno cesarstvo z vsemi njegovimi narodi. Narodi obširne monarhije naj bi preko te zbirke spoznavali samega sebe in drug drugega. Verjel je, da bolj, ko se bodo narodi zavedali lastne usode, svojih resničnih interesov, obsega in meja svojih sposobnosti, bolj bodo pripravljeni na sporazumevanje z ostalimi v državi.

Leta 1884 je Rudolf, ki je bil zaradi svojih liberalnih in naprednih političnih idej na dvoru izločen iz konzervativnih krogov svojega očeta, s to svojo idejo želel dati zgled ostalim. Monumentalno enciklopedijo »Avstro-Ogrska monarhija v besedi in sliki« so zato poimenovali »Kronprinzenwerk" – delo prestolonaslednika.

»Kronprinzenwerk« je še danes impresivno delo, vsaj kar zadeva številke: izhajalo je v obdobju 17-ih let, od leta 1885 do 1902 v 397 snopičih, ki so bili dostavljeni naročnikom vsaka dva tedna. Obsega skupno 24 knjig z 587 članki, pri delu je sodelovalo več kot 400 avtorjev - večinoma lokalnih strokovnjakov, ki so pripadali posamezni etnični skupini.

Vsebuje okoli 4500 ilustracij, ki jih je izdelalo 264 umetnikov iz vseh kronskih dežel. Šlo je za najboljše v cesarstvu izdano delo. Tiskal ga je Hof- und Staatsdruckerei – dvorska in državna tiskarna. V skladu z dualističnim ustrojem monarhije sta nemško in madžarsko izdajo vzporedno pisali dve ločeni uredniški ekipi, vsebini nista bili nujno enaki. Delo pa je bilo namenjeno predvsem meščanski ciljni publiki.

V ozadju tedaj perečih narodnostnih sporov v monarhiji je bil projekt namenjen združevanju ljudi in usmerjen proti separatističnim silam. Z njim so želeli ustvariti spravo s posredovanjem znanja in obenem krepitev solidarnost med narodi v tej veliki monarhiji.

Slika 24: Naslovnica zvezka knjige *Croatien und Slavonien* iz Palčave knjižnice.

V knjižnici Palčave šiše se nahajata dve knjigi iz te obširne zbirke, ki sta bili del nemške izdaje: Koroška in Kranjska iz leta 1891 in Hrvaška in Slavonija iz leta 1902. Prebrskal sem obe, a je žal območje, o katerem govorimo v naših knjigah, opisano

le v delu o Hrvaški. V Kranjski ga prekrije opis Kočevske, kjer dolina zgornje Kolpe in Čabranke ni kaj dosti omenjena. Pojavi se le na strani 418, ko govori o prvih dokumentih iz kočevskega območja in navaja listino Oglejskega patriarha iz 1. maja 1363, v kateri grofu Ottu von Ortenburgu patriarh dodeljuje patronat nad Kočevjem, med kraji, v katerih se nahajajo novo zgrajene cerkve, pa navaja Kočevje, Poljane, Kostel, Osilnico in Gotenico. Kljub dokaj natančnemu pregledu ljudskega pripovednega izročila na Kranjskem, pa Petra Klepca iz naših krajev v opisu ne najdemo.

Slika 25: Stran z zaključno besedo in sliko prestolonaslednika Rudolfa iz knjige *Croatien und Slavonien*.

Ker gre v knjigi o Hrvaški v marsičem za zanimiv zapis območja, ki navdušujoče opisuje posebnosti pokrajine in njenih krajev in vabi tja potencialnega obiskovalca, smo se potrudili in v celoti prevedli poglavje iz te knjige. Poglavje govori o naravnih lepotah, značilnostih rastlinskega in živalskega sveta, a tudi drugih značilnostih Gorskega kotarja, v nemščini poimenovanega - *Der Hochlandbezirk*. Kot njegov nedeljiv del

opisuje tudi dolino zgornje Kolpe in Čabranke. Verjamemo, da je opis še vedno toliko zanimiv, da ga boste z zanimanjem prebrali in v njem zasledili tudi kaj, česar še niste vedeli o teh krajih. Morda bo tudi vam besedilo služilo kot vzpodbuda za obisk, saj je bil njegov namen pred več kot sto leti prav tak. Iz začetka 1890-ih let imamo namreč tudi pri nas v Plešcih ohranjene dokumente o prihodih prvih turistov – raziskovalcev in letoviščarjev. K prevodu dodajamo še kopije ilustracij iz knjige, saj lepo dopolnjujejo besedilo in dajejo svoje poudarke. Če ste prebirali staro literaturo iz teh krajev, boste ugotovili, da so bile nekatere ilustracije objavljene še v drugih hrvaških knjigah iz tega časa.

Na koncu smo dodali še začetek opisa Kolpe, od izvira do Broda na Kolpi, iz poglavja *Das gebiet der Kulpa – Območje Kolpe*, s strani 383 in 384 navedene knjige.

Prevode dela poglavij iz omenjene knjige o Kranjski v slovenski jezik, kamor so vključili opise etnografskih značilnosti Kranjske, najdete tudi v knjigi, ki jo je pred nekaj leti izdal ZRC SAZU, a tudi tam dolina zgornje Kolpe in Čabranke ni omenjena.

Der Hochlandbezirk

Gorski kotar

(prevod nemškega besedila)

Visoko ležeče območje se razteza od gorskega grebena Velike Kapele do istrsko-kranjske meje, od Čabranke in Kolpe do skalnih gora primorske pokrajine, ki se pričinja z goratim delom Obrača nad Grobniškim poljem. Gorski kotar nudi veličastno naravno podobo. Tu se nahajajo do 1600 metrov visoke gorske konice in alpske livade, globoke razpoke, prepadi in čudovite dolomitne stene, lijakaste doline in ponikve. Obstajajo

snežne jame, soteske, ozki prehodi, votline, nekatere od njih so omembe vredne zaradi svoje veličine ali svoje dolžine, končno tudi ledene votline. Tu srečamo potoke ponikovalnice in divje rečice, slapove in podzemna jezera, razpotegnjene in temačne, v globoki tišini zajete gozdove, bujne strmine, visoke pašnike. Z eno besedo, tu najdemo naravo, ki je veličastna in polna romantike, kot si je lahko le želite.

Poseben vtis na nas naredijo izstopajoči gorski grebeni z visokimi gorami in vrhovi, z razpokami in raztrganinami, z navpičnimi stenami in ostrimi konicami.

Že njihova imena kažejo, da so gore zelo različnih oblik, kar je običajno za apnenčaste gore. Imenujejo se Zvonac (zvon), Ravno (ravan), Obli vrh (zaobljeni vrh), Debeli breg (razprostranjena gora), Klobučina (veliki klobuk), Košarina (velika košara), Ostri vrh (robati vrh), Velika reber (veliko rebro), Hrib (klada). Gorska konica Košarine pri Liču na južnem robu Liškega polja je primerljiva s

kraterjem vulkana ali s košaro.

Pomembni gorski masivi so Risnjak pri Snježniku, Drgomalj in Bitoraj.

Risnjak je divji gorski predel, ki se vzpenja od izvira Kolpe in Mrzle vodice in od Crnega luga do Snježnika in sodeluje pri razvodu padavin na tri strani. Na prvi strani je gora strma in obraščena z iglavci, na drugi strani pa s številnimi bukovimi drevesi. Na tretji strani ostrih skal se ob vznožju pokažejo smreke, jelke in bukve z vrinjenimi šopi pritlikavega brinja (*Juniperus nana*), poleg pa rastejo pritlikavi javor, kranjska gorska češnja (*Rhamnus carniolica*) in na kamnitih stenah še pritlikavi bor (*Pinu montana* var. *pumilio*). Tu najdemo globoke snežne jame polne večnega snega, v senčnih brezni in luknjah napolnjene z večnim ledom. Najvišji vrh v tej skupini je Veliki Risnjak z višino 1528 m. Je poln razpok in razširjenih strmin, poln odlomkov in kraških lukenj.

Der Risnjak.

Tu se v področju hrvaškega krasa pojavljajo redke skalne konice, apnenčaste skale so nametane brez reda; obglodane, v strminah razvaljene posamezne skale v navpičnih in vodoravnih legah, ki bodejo v prostor, strme stene s številnimi strašljivimi ostrorobimi deli, ki se imenujejo »oštrice«. Gorski masiv Risnjaka tvorijo sive dolomitne kamnine, ki so proti vrhovom pobeljene. Spadajo verjetno med apnenec poznega triasa. Na poti proti gozdovom Smrekovca in v okolici Gerova sta Bolutinovič in Pilar odkrila okamenine. Na Risnjaku in Mrzlih vodících ter okolici najdemo skrilavec in apnenec, pri Crnem lugu pirit in kremenčev konglomerat in posebno vrsto rdečega apnenca.

Risnjak spada med pristopne gore in se je nanj najlažje povzpeli z vzhodne strani. Z vrha se vidi na eno od strani velik del Jadrana, otoke Kvarnerja in vzhodno stran Istre, na drugi strani pa celotno gorskokotarsko okrožje in v daljavi oddaljene gore Kranjske.

Ime gore izhaja iz imena ris, ki je bival v okoli ležečih gozdovih. Še v letu 1854 se je eden od njih ujel v gozdarjevo past. V letu 1865 so našli ob vznožju gore še 17 divjih mežgov in številne konje, njihov rod pa je izginil. Na najstrmejših skalah Risnjaka žive orli, ki v višini oblakov obletavajo vrhove, dokler ne izginejo v neizmerni daljavi.

Risnjak je poznan tudi zaradi svojega izrednega rastlinja. Tu omenjamo le redke značilne alpske rastline. Že na Malem Risnjaku nas pozdravi kraljica alpske flore – dlakavi sleč (*Rhododendron hirsutum*), pod pritlikavim borom najdemo alpske nebine (*Aster alpinus*), gorsko ločiko (*Mulgedium alpinum*) v nebesno modrih srajčicah in bele cvetove zlatice (*Ranunculus platanifolius*). Na skalah visijo nežno zeleni šopki četverozobega slanozora (*Silene pusilla*) in kamnokrečne

lepnice (*S. saxifraga*). Vmes se potresavajo modre pritlikave zvončnice (*Campanula pusilla*) in okroglostne zvončnice (*Campanula rotundifolia*), vsakemu alpskemu obiskovalcu svetijo cvetovi planike (*Leontopodium alpinum*).

Pred zlatorumeno kosmato škržolico (*Hieracium villosum*, *iliricum* in *flexuosum*) občudujoče obstanemo z željo, da jih nabereemo... V skalnih razpokah cvetijo skalne kernjerjevke (*Kernera saxatilis*) in zlatice (*Ranunculus gracilis*), dvocvetne vijolice (*Viola biflora*), repnjaki (*Draba ciliata*), alpske mastnice (*Pinguicula alpina*) in alpski srobot (*Atragene alpina*). Na s travo poraščenih rebreh rastejo turške in kranjske lilije (*Lilium margot* in *L. carniolicum*), med njimi v rumenih barvah cveto navadne pogačice (*Trollius europeus*), med številnimi drugimi alpskimi cveticami pa v rožnato-rdečih barvah najdemo vretenčaste ušivce (*Pedicularis verticillata*).

Sosednji, 1506 m visoki Veliki Snježnik z mogočno maso skal, je brez prepadov in razpok, zato pa ima kotanje z večnim snegom, iz česar verjetno izhaja ime gore. Taka 45 m globoka kotanja se nahaja v gozdu Smrekova draga. Iz neke druge leze staljeni sneg in tu lahko pijemo snežnico. Okoli Snježnika je še več globokih kraških brezen. V enem od njih se je izgubil gost iglasti gozd, v drugem se kopiči voda in nagrmeden drobir. Preko Snježnika vodi cesta iz okrožja Čabra v hrvatsko obalno območje. Na višini 1067 m poteka pot skozi naselje Lazec in naprej na sever, 953 m visoko skozi Šegino. V prej imenovanem naselju se v gozdni koči zbirajo lovci za lov na medveda, lisice, jazbeca, kuno zlatico in divjega petelina ter gozdne jerebice, ki se nahajajo v gozdovih v okolici Risnjaka in Snježnika. Poleg Snježnika in visokih vrhov okoli njega je potrebno omeniti še: Medvrh (1427 m), Javornico (1153 m), z bledimi skalami

izstopajočo goro Guslico (1344 m), Jelenc (1442 m) z zaobljenim kopastim vrhom, na katerem so pašniki, kakor tudi vrh Guslice, s pritlikavim borom, islandskim lišajem (*Certraria islandica*), izredno redkim modrim kosteničevjem (*Lonicera caerulea*) in kosmatimi alpskimi planikami.

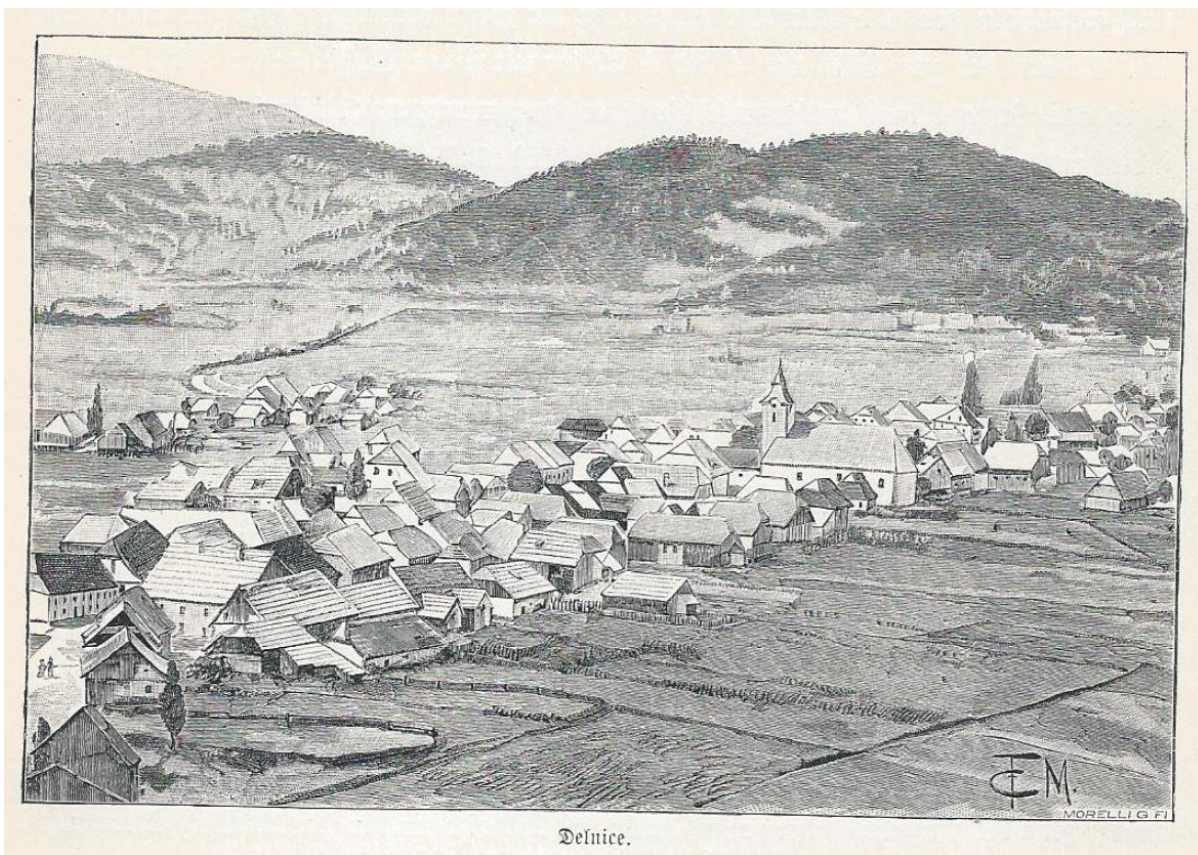
Gorski masiv Drgomalj je prepoznaven zaradi dolomita in jam pri Lokvah. Vzpon na ta dolomitni hrib je zelo težaven, vendar se izplača. Na njem lahko vidimo svet čeri, votlin, lukenj in brezen, velikanske jelke in smreke, valujoče praproti, med njimi pa navadne ognjice (*Telekia speciosa*), značilne rastline za visokogorska območja, in primerke škrlatnih cvetov šipka (*Rosa alpina* in *R. petrophila*).

Omembe vredna jama Hrvaške leži pri gorskem vrhu Bjelica nad Kuželjem, z vhodom med veličastnima stenama. V volčjem žrelu, imenovanem Hajdova hiža, se odpira velika 16-20 m dolga preddvorana, od koder vodi 87 m dolg hodnik do točke, kjer se pot razdeli v dve smeri. Ena doseže dolžino 100-120 m in ima takoj na začetku bazen čiste vode s temperaturo 5°C, kjer nas presenetijo čudoviti stalagtiti, ki se s kapljajočim stebrom povezujejo s stalagmitom. Ta votlina bo nekoč spadala med najlepše na Hrvaškem. Naslednji hrib, Greben, se imenuje tako po skalah in stenah, ki se iztečejo v ozobljenem delu in glavniku. Polno je lepih alpskih kotanj, mestoma se širi v kraško votlino in druge pojave. Ti predeli so polni praproti in obrasli z drevesi, včasih pa tudi napolnjeni z večnim snegom. V samotni divjini pri Skradu se nahaja jama Muževa hiža, ki ima meter debele kapnike in jezero z dvema čolnoma. Še veliko bolj zanima je Pilarova pečina, ledena votlina pri Mrzli dragi pri Mrkoplju, na 800 m nadmorske višine. Vhod v to jamo se imenuje Ledena vrata, vhod je omejen z ledenimi stalagtiti. Pot v jamo je

tako tesna, da jih je nemogoče objeti z obema rokama. Razen te jame sta pri Mrkoplju še dve ledeni votlini, ena pri Crni kosi, druga pa pri gozdu Petehovac. Tretja se nahaja v okraju Skrad pri vasi Divjaki.

Od Fužin do Liča se širi pri Bitoraju Ličko polje eliptične oblike, z jezerom Maras. Ličko polje ima diluvialni in aluvialni sestoj tal. Polje je velika kraška kotanja, ki je uro in pol hoda dolga in pol ure široka. Apnenčasta kotlina je v večini iz dolomita, prekrita s peskom in ilovico ter na splošno z apnenčasto rumeno ilovnato zemljo. Okoli jezera Maras je blato, proti vrhu Kobiljaka je toliko usedlin, da se noga popotnika pogrezne vanje. Najvišji vrh v skupini pri Bitoraju je Burni Bitoraj s 1385 m. Njegove planote nosijo veličastne jelkove gozdove, ki pa so proti vrhu prekinjeni z bukovim gozdom, skozi katerega prispemo na visoko planoto. Od tu uzremo Jadran in Učko (Monte Maggiore). Visoka planota se imenuje Jožina plana. Posebna skupina oblik iz dolomita, ki je snežno bele barve in izstopa iz temnih iglastih gozdov, ki se širijo do višne 1259 m, so Bijeje stijene, ki so najlepše pri Bitoraju. Karakteristični so lijaki in snežne jame Pod planom, kjer so skale postavljene kot bi jih v krog zložila človeška roka. Skozi sneg rinejo modri zvončki (*Campanula rotundifolia*), belo svilene kamnokrečne lepnice (*Silene saxifraga*) in platanolistne zlatice (*Ranunculus platanifolius*).

Najlepši pragozdovi Gorskega kotarja krasijo Javorovo drago, v kateri se eden za drugim vrstijo kraški lijaki. Na zahodni strani Gorskega kotarja ležijo največja naselja Gerovo, Tršče, Čabar in Prezid, verjetno zato, ker je tu zadostna količina vode, medtem ko je na vzhodni strani primanjkuje.

Delnice.

Vodni viri pa pogosto poniknejo tudi na zahodni strani Gorskega kotarja. Ena takih votlin je tudi v Crni gori pri Prezidu. Iz njene notranjosti priteka voda, iz nje pa veje smrtno hladen zrak. Nedaleč od vasi je požiralnik Beliček, iz katerega se pred vsakim dežjem dviguje megla.

Hidrografske razmere v Gorskem kotarju so na kratko take: Kolpa je po Savi in Dravi največja hrvaška reka in izvira pri vasi Razloge v Čabarskem okraju. Pomembnejši pritoki so Kupeški jarak in Krašičevica, ki včasih tečejo kar močno. Pri Kuželju dobi Kolpa še Veliko in Malo Bjelico, pri Brodu Kupico z nekaterimi zanimivimi potoki, končno pri Severinu potoka Ribje in Umulac, medtem pa z leve Čabranka s Trščanko in pritekajočo Gerovščico. V Kolpi se nahajajo plemenite ribe, poleg postrvi so tu še lipan (*Thymalus vexillifer*), sulec (*Salmo hucho*) in druge vrste, kot so nežica (*Cobitis taenia*), navadni globoček (*Gobio vulgaris*) in mrena (*Barbus peteny*), ki ljubijo le hladno in čisto vodo. Od ptic so lovci ustrelili pri

Brodu divje gosi in dolgorepe race (*Anas acuta*). Od ponikovalnic in nadzemnih rek je najbolj raziskana Ličanka oz. Fužinarka. Manjše ponikovalnice so pri Lokvah, Crnem lugu in Prezidu, občasna jezera pa na nekaj drugih mestih.

Pred nekaj leti je obstajalo pri Gerovu Gerovsko jezero, ki je napolnilo celo severno polovico poglobitve v višini od štiri do šest metrov s čisto vodno maso. Samo vzpetina Crkvenega hriba ovira poplavljanje in nerodovitnost južnega dela. Že nekaj časa teče voda regulirano v močnem toku do požiralnika in se pojavi pri Zamostu z imenom Gerovčica. Na nekem mestu je voda ustvarila močvirje, v katerega se stekajo nepomembni potočki. Posledica nastanka podzemnih prehodov vode in odtekanja podzemnih tokov je pomanjkanje pitne vode. Na Risnjaku, Snježniku in drugih gorah ni možno najti niti kapljice vode.

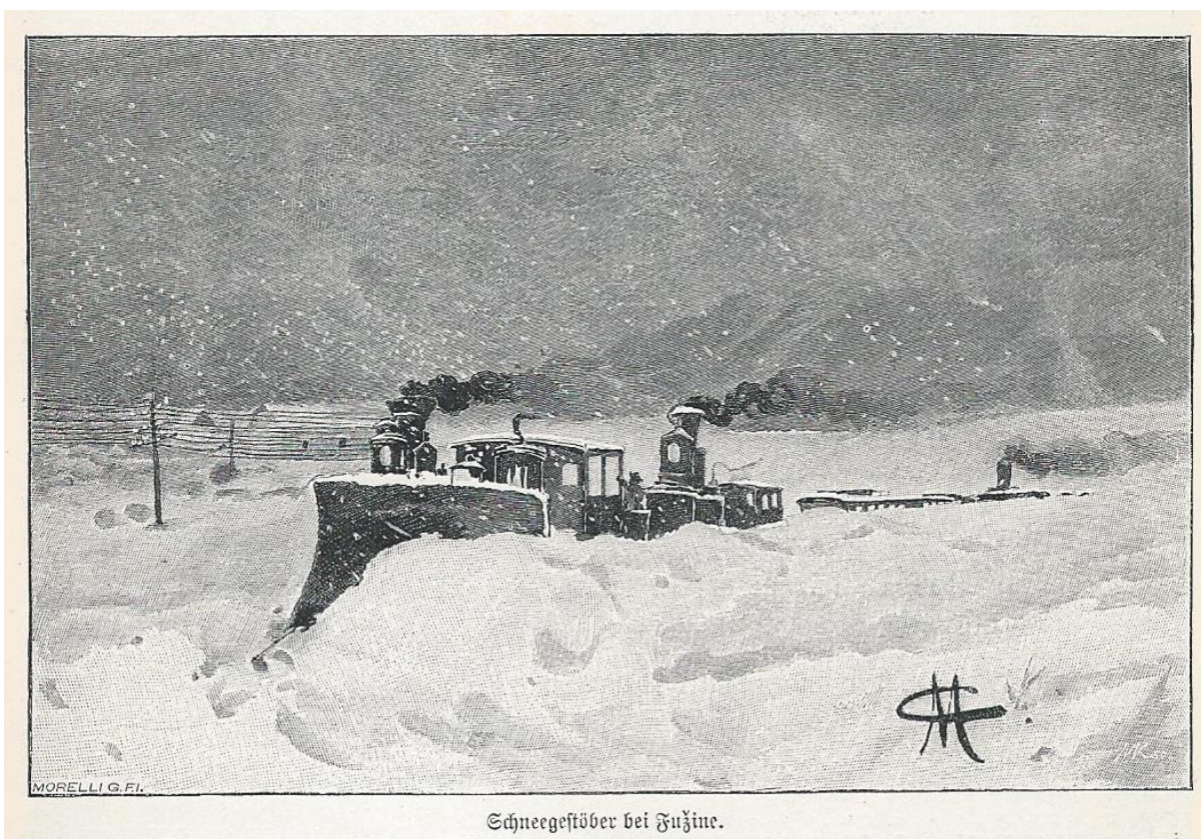
Da je veliko vode v apnenčastih izvotlinah, kaže tunel Vodenjak, ki omogoča Madžarskim državnim železnicam

preskrbo z vodo med Delnicami in Skradom. Tudi votline kažejo na množino pritekajoče vode v skalnih tleh, voda se zbira v podzemnih jezerih v Liki in Krbavi. Če je količina v podzemlju zbrane vode tako velika, da se preliva, se oblikujejo potoki, potočki, začasna jezera in presihajoči izviri, kot je posebno značilno pri Gerovu. Pod vrhom Lukeševa rebar se pojavi vsakih deset do petnajst let izvir in oblikuje velik potok Starovica, vendar kmalu izgine in ostane korito potoka prav toliko let suho. Podobno prekinjajoč izvir je tudi pri vasi Veliki Jadrč v okolici Severina.

Ena od najstarejših voznih poti je gotovo tista od Čabra preko Lazca in naprej med Risnjakom in Snježnikom proti Reki. Karl VI je v letu 1725 zgradil prvo resno cesto – Karolinsko cesto, ki vodi od Karlovca do Kraljevice in povezuje Gorski kotar s Hrvaško, v smeri severne Hrvaške. Kasneje je leta 1803 z mislijo na povezavo Karlovca z Reko nastala ena najlepših cest v monarhiji – Luizina cesta. Prehod

Gorskega kotarja pa je bil olajšan šele z izgradnjo železnice. Od kolodvora na Reki, kjer se železniška postaja nahaja le 3 m nad morjem, se proga vzpenja do postaj na Buccari, 262 m, Meja, 444 m, Plase, 617 m, do meje z Gorskim kotarjem, kjer ujamemo še zadnji pogled na morje in skalnato pokrajino. Tu proga zapelje v bukove in iglaste gozdove, v pokrajino s pašniki in strminami. Po tem, ko v Liču dospemo na višino 816 m nas proga vodi skozi 595 m dolg predor Kobiljak v široko Ličko polje, z bregovi hribov Burni Bitoraj, Javorje (1122 m) in Velika Viševica (1428 m). Za smrekovim gozdom se pripeljemo do Fužin (728 m), prečkamo 24 m visok in 71 m dolg železniški most in dosežemo 337 m dolg predor Sljeme in najvišjo točko železniške proge Karlovac – Reka z 836 m nadmorske višine.

V Fužinah izstopata s svojo veličino stari Zrinjsko - Frankopanski grad in s svojo lepoto cerkev svetega Antona Padovanskega. Kraj je določil za naselitev Karel III. (VI.), pod Marijo Terezijo pa so

Schneegestöber bei Fužine.

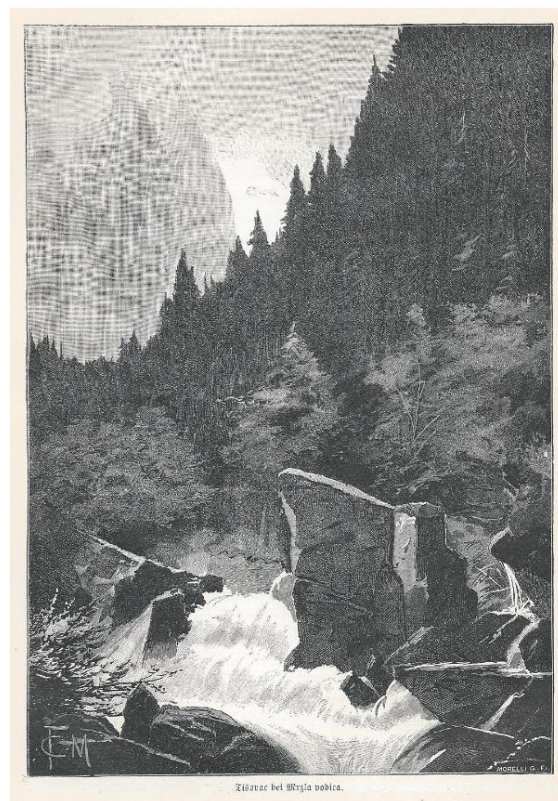
sem prišle številne družine, največ iz hrvaških obalnih krajev, iz zgornjega dela vojne meje in iz sosednje Kranjske. V letu 1712 je bilo tu le 40 prebivalcev, sedaj pa ima fara že 3500 duš. Prebivalci so zdravi, jedrnat in trpežni ljudje, komaj dorasli že poprimajo za delo, da potem tekom zime v gozdovih Slavonije in sosednje Madžarske sekajo in tešejo les. Prebivalci Fužin krase okna s cvetjem in ljubijo petje ptic pevk, med ostalimi skalnega drozga (*Monticola saxatilis*), tu so se naselili tudi kosi. V visokem poletju pridejo v okolico Fužin gostje iz Reke in Hrvaške, da se hladijo v senci stoletnih smrek in jelk, da se spočijejo na čistem gorskem zraku in ob svežem žuborenju vodnih izvirov. V okolici na gorah rastejo iglavci, lepših jelovih gozdov se ne najde v Gorskem kotarju. Strmine in pašniki so polni gorskih in alpskih cvetlic, kjer izstopa vsakemu gozdnemu obiskovalcu poznana gorska arnika. Čeprav je že sama okolica Fužin od boga ustvarjen cvetlični vrt, so fužinci na Gorici ustvarili še dodaten umetni raj.

Posebno lepa je okolica Fužin pri izviru Ličanke, kjer na Velikem in Malem rogoznu med jelkami rastejo breze in leske. V gosti alpski travi raste spomladi zlata trobentica (*Primula suaveolens*), modri spomladanski svišč (*Gentiana verna*) in ljubka kukavica (*Orchis pallens*). Preko trat žubori potok, v njem pa skakljajo potočne pastirice. Te se izležejo iz jajc na vodi, živijo in umrejo na vodi in pojejo na vodi tudi, če je ta prekrita z ledom. Po daljšem sprehodu pridemo do izvira Ličanke, ki se imenuje Vrelo. Ličanka s potoki oživlja Ličko polje. Izhaja iz dveh izvirov, ki prihajajo izpod ene same apnenčaste skale pod jelovim gozdom Malo rogozno, na višini 700 m. Na Ličkem polju se razdeli v dva kraka. Eden smukne pod Goranico v zemljo, medtem ko drugi izgine v tla pod Kobiljakom. Tako teče Ličanka pod površino in pride ven ponovno šele pri Sušiku v Vinodolu. Na

Ličkem polju sta vas in fara Lič z 2000 dušami. Ko je bila v XVI. stoletju dolina reke Dobre opustošena, so se prebivalci umaknili pred Turki. Leta 1629 je oficir Georg Lenković skupaj z Vlahi napadel Turke in Vlahe naselil v Vrbovsko, Gomirje in Moravice ter istočasno na Ličko Polje, ki je bilo takrat zavzeto s strani Georga Zrinjskega.

Podnebje na Ličkem polju je ostro. Že v avgustu pade megla, zima pa traja kar pol leta. Krompir, fižol, grah in bob cvetijo konec julija in šele v avgustu zorijo češnje.

Glede flore je zanimiva gora Javorje. Tu se nahaja popoln naravni cvetličnjak, v katerem prevladuje šipek *Rosa rubrifolia*. V Javorju je leta 1875 Vukotinić odkril lepnico (*Silene Schlosseri*) kot tudi pomembnega križanca med škržolicama *Hieracium florentinum* in *Hieracium Pilosella*., ki ga je v čast hrvaškemu zgodovinarju dr. Franju Račkem (rojen v Fužinah 25.11.1828) poimenoval *Hieracium Rački*.

Slika 29: Tisovac pri Mrzli vodici

Tudi Lokve so prava gorskokotarska vas s približno 3000 dušami. Možje so v Fužinah in Mrkoplju neprekosljivi kot gozdni delavci, prav tako kot primorski zidarji in kamnoseki. Iz gozdov okoli Lokev izvažajo veliko tesanih gred, jamborov, desk, letev in skodel, nekoč je bila tu tudi parna žaga. Naselje leži 723 m nad morjem v okrožju večjih in manjših hribov, preko katerih vrhov segajo temne krošnje smrek in jelk, ki se dvigujejo proti hladnemu Risnjaku.

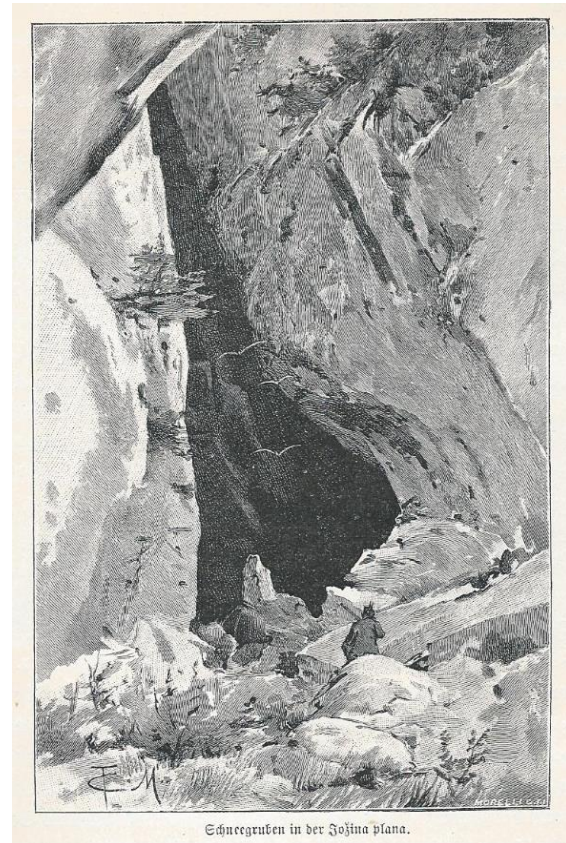
Po dolini Lokev teče Mala voda, dokler tudi ta ne ponikne pri Lokvah. Kadar ima potok spomladi preveč vode, prelije del ravnice pri Lokvah in se potem odteče v manjše požiralnike. V tamkajšnjem dolomitu so posebno oblikovana Lokvarska vrata (skalna vrata), za katerimi leži globok kotel z gorskim pepelom (*Sorbus Aucuparia*) in divji bezeg (*Sambucus racemosa*), katerih sijoči rdeči sadeži med igličastim gozdnim sestojem delujejo veličastno. Tudi prebivalci Lokev so pripravljeni v svoje domove sprejeti poletne goste, saj je tu klima osvežujoča in prijetna. Na Luisini cesti leži tudi Mrzla vodica, 784 m nad morjem. V avgustu je tu veliko rdečih jagod in češenj. Tu koruza ne uspeva, prav tako nobena trta, niti fižol. Zato gojijo grah, sejejo ječmen in oves, rumeno in belo repo, zelje in krompir, za kar je zemlja izredno primerna.

Hiše v Mrzlih vodicach so tako kot na splošno v Gorskem kotarju zgrajene iz kamna, običajno eno nadstropje visoke in krite s skodlami.

Le redke so hiše, ki ne bi imele pred prednjimi okni cvetličnega vrta. Največ gojijo mak, slez (*Althaea rosea*), navadno orlico (*Aquilegia vulgaris*) in pisano preobjedo *Aconitum Variegatum*. V gozdovih v okolici Mrzlih vodic prebiva medved, nevarni sosed jelenjadi, na vejah sedi divji petelin in po deblu s svojim kljunom udarja triprsti detel (*Picoides*

tridavtylus). Še ob koncu prejšnjega stoletja so kopali železovo rudo iz sedaj opušenih jam. V gozdovih hrvaški oglarji delajo kope in žgejo oglje.

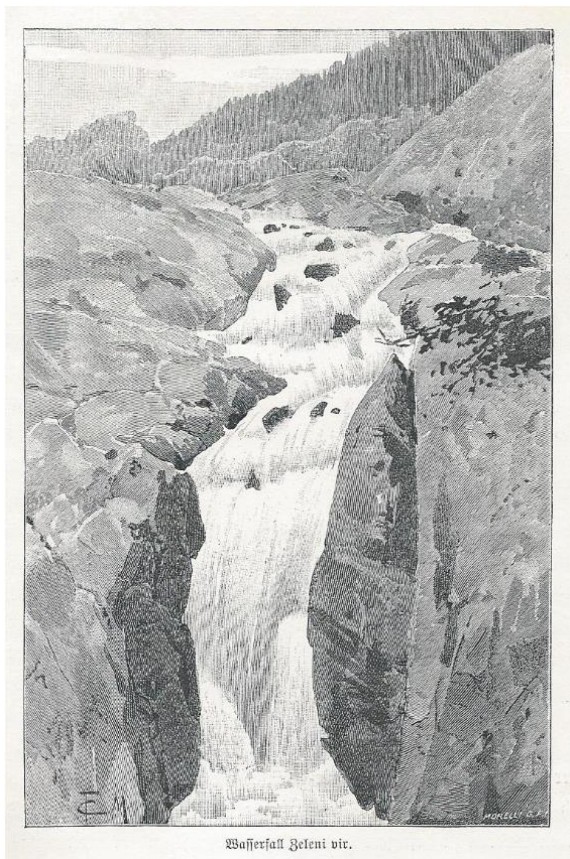
V letu 1891 so v teh krajih naredili 8.254.160 kg lesnega oglja in samo v Bakar ga je bilo odpremljenega 3.773.500 kilogramov. V letu 1892 skupaj 7.968.110 kilogramov.

Slika 30: Snežna jama pri Jožini plani

Iz Lokev vodi Luisina cesta 698 m visoko do Delnic, ki se širijo pol ure hoda na obe strani ceste in ležijo v sredini lepih bukovih in iglastih gozdov. Razen nekaj zidanih hiš za nadstropje visokih, so vse ostale hiše lesene. Pred vsako zeleni vrtiček s pleteno ograjo, za hišami ležijo polja in travnik. Možje so na delu po svetu naokoli ali kot gozdni delavci ali kot rokodelci. Rdeči wersenski škrljavec okoliških gora vedno znova privlači naše oko. Njegove plasti se pričenjajo že pri Ogulinu in se vlečejo skozi območja Gorskega kotarja. Omembe vredno je

Jezero, nekoč jezero, sedaj globoka kraška poglabitev med apnenčastim skalovjem iz katerega je še v preteklem stoletju tekla potok Jezernica, od katerega je sedaj ostalo le posušeno korito. Izplača se ozreti na okoliške gore Veliki Drgomalj (1153 m), ogledamo si območje od Bitoraja do Risnjaka, od Snježnika do s soncem obsijanih visokih gora na Kranjskem, še posebno pa nam pogled odplava proti od Kolpe izdolbeni dolini pri Brodu z belo cerkvico in visoko ležečimi zaselki Kranjske v ozadju. Na vrhu Drgomalja so vidni tako imenovani Drgomaljski stolci, vsak od teh kamnov je nekaj metrov visok in širok.

Slika 31: Slap Zeleni vir

Ljubka dolina v okolici Broda je potonjena med bukove, smrekove in jelove gozdove, med njimi izstopajo Lazarove stijene. Ob ostrih zimah se pogosto pojavi alpska žolna (*Tichodroma muraria*). Plahuta preko

izvira jezerca Kupice, zablodi v votline Vučje jame in leta okoli Zelenega vira. Po velikem temno zelenem in ledenem vodnem koritu teče potok Curek po več kot 4 kaskadah, ki penijo vodo in se ta v divji opojnosti širi preko kamnov, da se tla pod nogami tresejo. Tu okoli vrha, imenovanega Grebenvrh so livade prijetno dišeče trave, ki jih vaščani ob prijetno zvonečih napevih kosijo za seno. Tu živi in dela hrvaški *dugar*, izdelovalec dog za sode. Vsak od njih ima svoj delovni okoliš, ki pripada le njemu, kot tudi inventarno označena drevesna debela v knjigah gozdarskega urada.

Debla, ki so jim bila dodeljena v gozdarski upravi, dogarji razžagajo in razcepijo v potrebni dolžini, nato jih za sušenje polagajo na oder, pod katerim gori zmeren ogenj in jih nato obdelujejo na rezalnem pultu. Šele potem jih posušijo in zložijo v kopico. Svoje izdelke poleti nosijo na hrbtu, pozimi pa vlečejo z rokami na saneh v zelo oddaljene kraje, kjer lahko dobijo primerno prevozno sredstvo, da jih odpeljejo do obale.

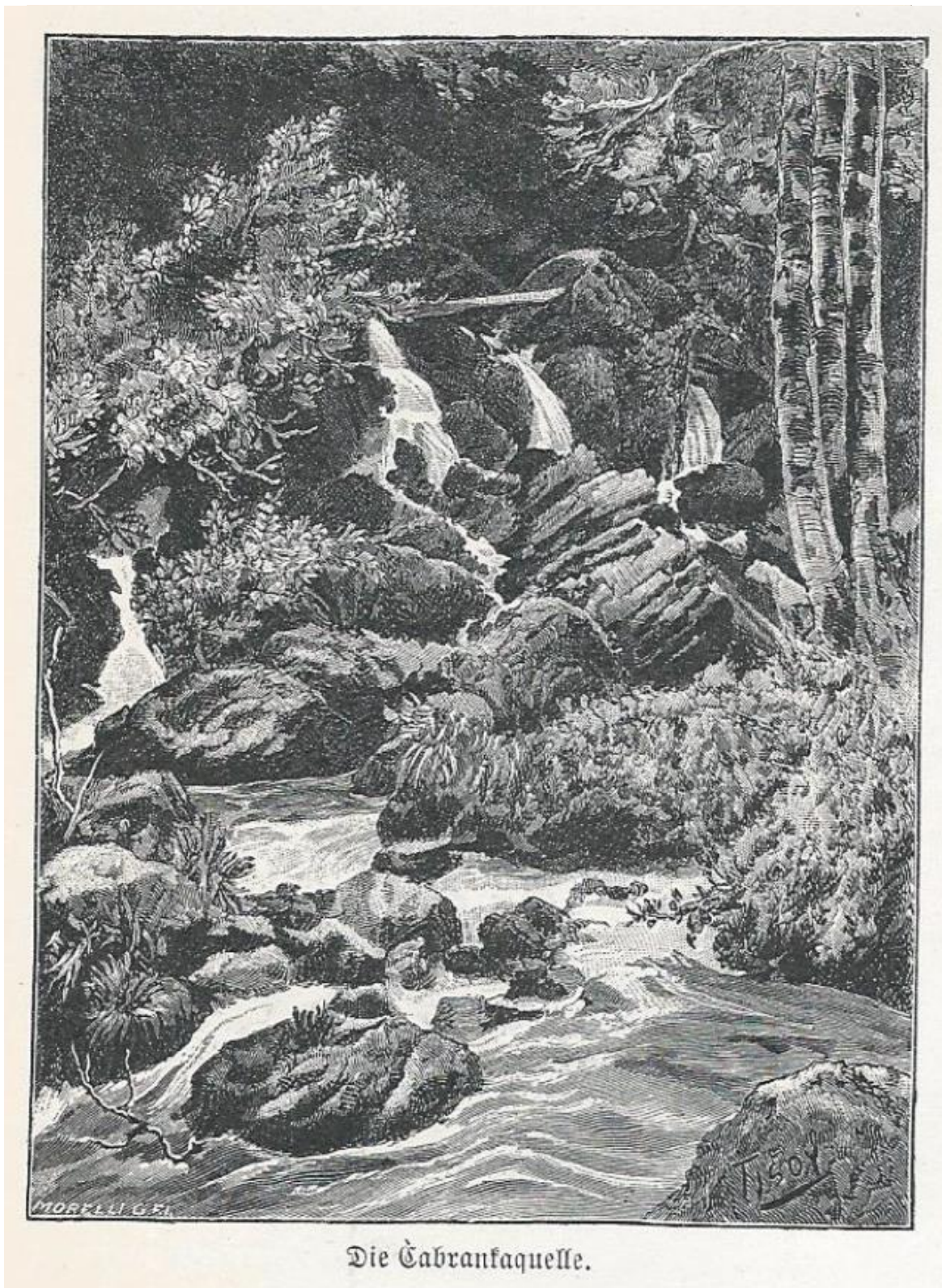
Lepo je potovanje ob razpokanem grebenu navzgor proti Kuželju mimo Turkov do Plešč skozi ozek mimohod pod več sto metrov visokimi skalnimi Lazarovimi stenami, med katerimi se Kolpa komaj prebije. Okolica je ena najlepših na Hrvaškem.

Nad Plešci se dviga 545 m visoka Sveta gora. V bukovih in smrekovih gozdovih stoji cerkev čudodelne Matere Božje. Nekoč je bila tu le mala, neznatna kapela, s katero so označili mesto, kjer naj bi po pripovedovanju pastirjev našli sliko Matere Božje. Kapela je bila zgrajena pred 400 leti, ko naj bi pastirji našli sliko. V letu 1749 je bila zamenjana za večjo božjo hišo, iz katere se zvonovi čudežno oglašajo preko hribov in dolin.

V globoki utesnjenosti doline, vendar še vedno 528 m nad morjem, leži Čabar, ob s postrvmi bogati Čabranki. Na ravnem delu so njegovi lastniki, zemljiški posestniki uredili ribnike s postrvmi. Klima je tu milejša in poleg koruze, pšenice, prosa,

ovsa, ječmena, stročnic in krompirja uspeva celo trta, seveda le posamezno med hišami, skupaj s figami in lovorjem.

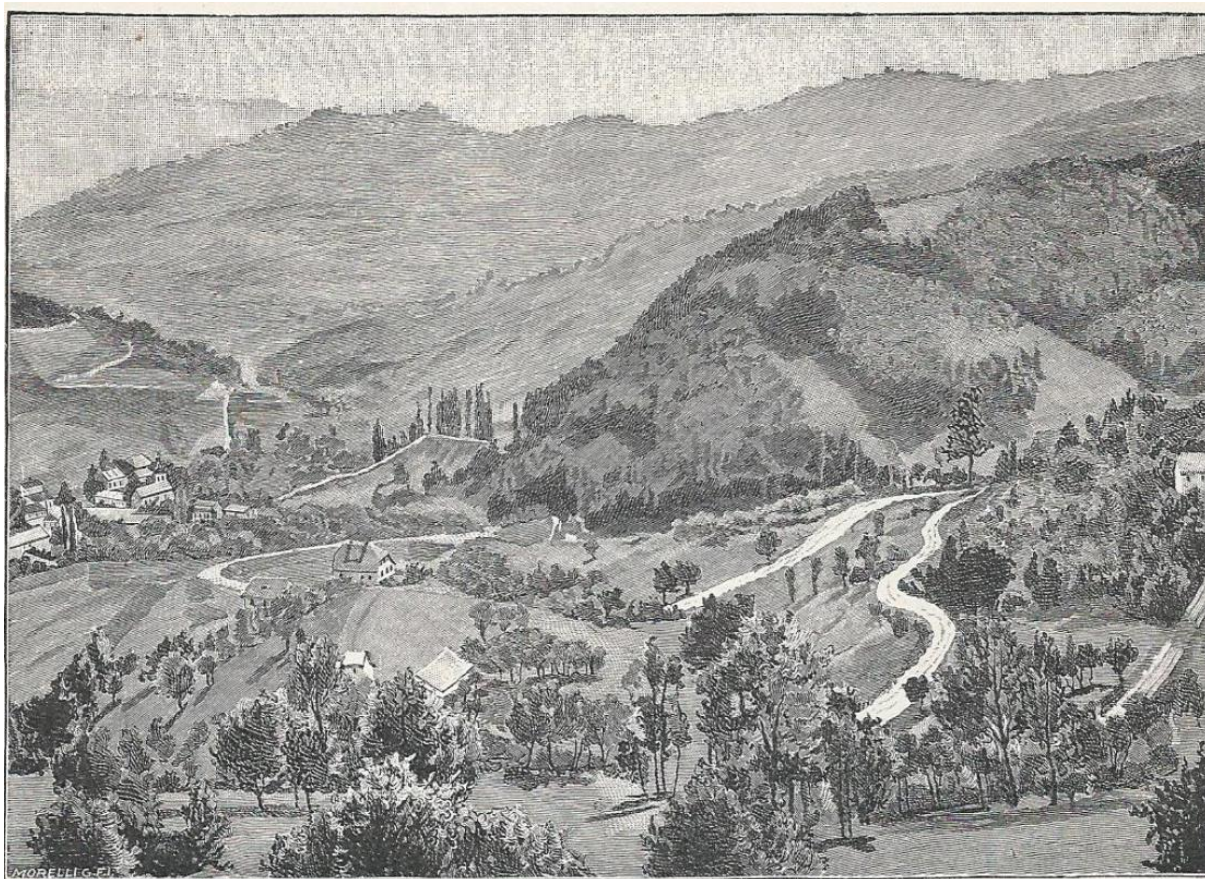
V času Hacqueta so bili tu rudniki, ki so bili po smrti Petra Zrinjskega opuščeni. Lastnina komore in rudarski uradi so bili

Die Čabranfaquelle.

preseljeni v Idrijo. Pridobivali so železo in hematit, s tem, da so naenkrat talili od 6 do 7 centov rude. Železo so uporabljali za izdelavo lastnih izdelkov, kot npr. žebeljev štirih vrst, ki so jih uporabljali v ladjedelništvu in so jih pošiljali vse do Neaplja. Rudnik se je nahajal pri Tršču in Crnih Lazih. Stari Čabar z rudniškimi obrati je počasi izginjal. Namesto tega je

Prezidu velja omeniti pomembna odkritja Hacqueta, ki je tu odkril ostanke zidov. Vsekakor so to ostanki dela zidu, ki je nekoč potekal vzdolž Rječine proti Jelenju, potem pa preko Klane in Prezida na goro Nanos na Kranjskem. Mnogi trdijo, da je bil to velik zid, ki naj bi Liburne ščitil pred bojevitimi Japodi, drugi ga imajo za mejni zid med vzhodnim in zahodnim rimskim

Landschaft aus dem Hochlandbezirke (Čabar).

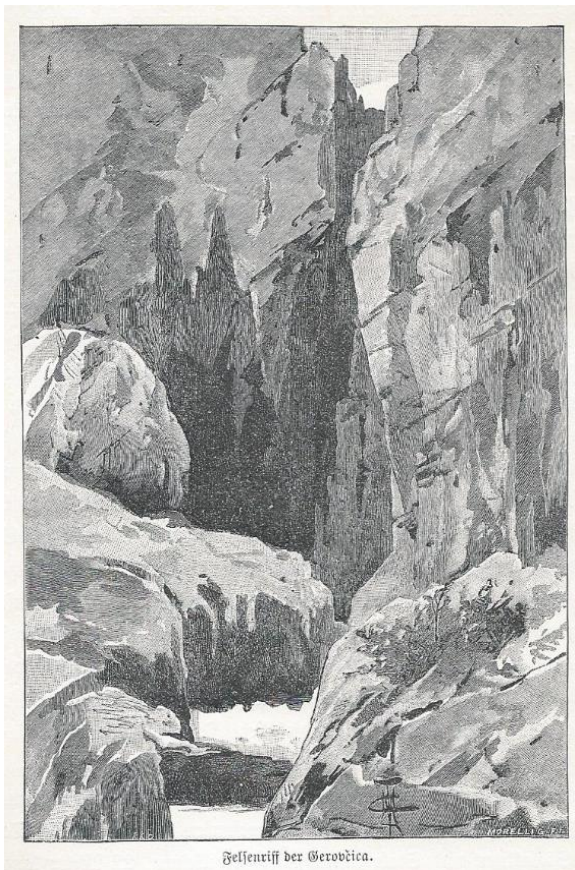
tam zaživel lep grad s plemenitimi lastniki Ghyczy. Poleg njega še vedno stoji stolp lovskega dvorca Petra Zrinjskega, ki je bil nekoč tudi posestnik Broda, ki je zdaj v lasti kneginje Thurn von Taxis.

Za čabarskim gradom izvira Čabranka, ki teče preko lepih kaskad. Med Čabrom in Prezidom (764 m) poteka cesta preko Kozjega vrha (914 m) in po njej promet, ki je toliko pomembnejši, ker so v dolini Prezida Vilharjeve parne žage. Ljudje tu izdelujejo velike in male lesene sklede, lesene krožnike, lesene škatle različne velikosti, posebno za prodajo v Italijo. V

ozemlju. Hacquet je bil mnenja, da je bil to zid Rimljanov za zaščito pred Iliri. Naj bo kakorkoli že, ime kraja Prezid izhaja iz zidu (prezidati). In bo kmalu edino, kar bo spominjalo nanj, saj zid ne bo več dolgo stal. Predno zapustimo visoko gorsko območje, naj še zadnjič vržemo pogled na Tršče, 825 m, Risnjak, Snježnik in kranjske hribe, kot tudi na gole, razdrobljene in nazobljene Sokolanske stene, ki so tudi dva, tri ali štirikrat skupaj zraščene ali kot lira oblikovane, strme in velike. Očarljive so navzdol upognjene in visoke krošnje jelk. Nič manj omembe

vredna ni lipa z obsegom 4 m pri Selu in hrib Rudnik, ki je poznan po svojem rudnem bogastvu, ki vključuje hametit, limonit, pirit, živo srebro, cinober in živosrebrno rudo.

Prve sledove živega srebra so tu opazili okoli l. 1830, ko so v številnih gorskih potočkih našli zrna živega srebra, ki so jih takoj poslali na Dunaj. Franziska von Ghyczy, dedinja čabarskega imetja, je začela takoj izkopavati, v samo enem letu je našla rudarje in ti so izkopali preko 6 kg čistega živega srebra, kasneje pa skoraj nič več. V najnovjšem času je neka Belgijska firma skušala nadaljevati z iskanjem z bolj gospodarnimi postopki in veliki finančnimi sredstvi.

Selentriff der Gerovčica.

Slika 34: Izvir Gerovčice

Tršče je zanimivo tako s petrografskega in mineraloškega, kot tudi klimatografskega vidika. Češnje zorijo tu šele septembra, koruza ne rodi, zato pa rodijo ječmen, oves, lan in zelje, krompir, fižol in nekaj

pšenice. Podobna klima kot v dolini Čabranke je tudi v sosednjem 584 m visoko ležečem Gerovu, ki prav tako leži v kotlini. Zima se začne v decembru in traja do sredine marca. Tudi tu gojijo prej omenjene pridelke, kakor tudi rdečo peso, kolerabo, kumare in grah. Grah cvete en mesec prej kot v Tršču in celo paradižnik nastavi sadeže, jih pa ne spravi do zrelosti.

Med Gerovim in Crnim lugom so cestni mojstri leta 1882 odkrili veliko podzemno jamo, ko se je tam udrla cesta. Našli so tisoče snežno belih stalagtitov in stalagmitov na malem, 22 m dolgem prostoru. Fara Gerovo je najstarejša v Gorskem kotarju in sega v leto 1404. Gerovo šteje 2000 delavnih in poštenih prebivalcev. Omeniti je vredno še vzvišen mir in v tišini ležeče Kupeško jezero, gorske vrhove Guslice, Jelenca in Srebrena vrata.

Das gebiet der Kulpa

Območje Kolpe

(prevod prvega dela nemškega besedila z opisom Kolpe od izvira do Broda na Kolpi in Skrada)

Na severovzhodu dolge verige hribovja Kapele drži širok kraški breg proti Savi. Na njenem severnem robu vzdolž meje s kranjsko teče reka Kolpa, v katero z desnih bregov pritekajo reke Dobra, Mrežnica, Korana in Glina. Pritoki z levega brega so drugačni in nestalni, saj so pobočja nad levim bregom bolj strma in krajša. Ob vznožju Velikega Risnjaka, tam, kjer se njegove strme skalnate stene spuščajo najnižje, leži v sredini globokega gozda malo Kupeško jezero. Iz njega teče reka Kolpa. Njen lasten izvir prihaja iz jugovzhodne strani Risnjaka, kjer ga imenujejo Velika voda. Potoček, ki ga oblikuje, pri Crnem lugu ponikne v podzemlje in ponovno pride na plano v Kupeškem jezeru. Ledeno hladna voda jezerca je temno zelene barve. Ko se iz okoliških vrhov steka dež v njegove globine in jezerce naraste, se v globinah včasih lahko sliši kotaljenje velikega kamenja. Po kratkem toku proti severu reka ponikne v jamo Limba, potem pa ponovno pride na plano skozi dve odprtini ob kamniti strugi, kjer oblikuje potok Studence. Z njim se kasneje zlije v eno strugo. Kolpa je torej ponikovalnica, ki na levem bregu ponikne, podobno kot Korana. Po toku med strmimi bregovi, med katerimi je zagozden jelov gozd, Kolpa pri Osilnici in Hrvatskem oblikuje kilometer dolgo in 300 m široko polje, na katerem se vanjo steka Čabranka. Ta priteče s severne strani, iz veličastne doline Čabranke in na svoji poti zajame nekaj hudournikov. Tako ojačana se Kolpa obrne proti jugovzhodu. Njene leve bregove oblikujejo visoke, iztegnjene stene, ki se drobijo in padajo s kranjske strani. Desni bregovi so bolj

gozdnati. Tam se dviguje na jugozahodu kakih 7 kilometrov širok Drgomalj. Zanimiva je soteska pri Gašparcih, kjer se srečujejo kranjski hribi in Drgomalj in se skozi ozko sotesko v dveh ostrih zavojih prebija reka Kolpa. Popotniku se včasih zazdi, kot da se ne bo mogla izviti iz tega ozkega prehoda. Tudi v nadaljevanju nas čaka lepa scena. Kolpa vstopa v široko raven, ki jo na jugu obkrožajo visoki, zeleno poraščeni hribi, na severu pa kamnitate stene Kužejskega vrha in Podstene. Tu kmalu srečamo naravne lepote Kupice. Privlačno naselje Brod na Kupi razprostira svoje belo sijoče, lepe in urejene hiše vzdolž rečne doline tako kot vse vasi Gorskega kotarja. Čeprav je Brod na Kolpi obkrožen z visokimi hribi ima precej milejše podnebje. Visoko zgoraj v bregu leži naselje Skrad, ki ponuja lep razgled na dolino Kolpe, Kupice ter na kranjsko hribovje. V Skradu je tudi ena najpomembnejših gorskih železniških postaj, preko katere pelje vlak skozi Gorski kotar proti morju.

MLINI V ZGORNJEM DELU DOLINE KOLPE

V dolini, bogati z vodotoki, se je zrnje mlelo že od kar ljudje pomnijo v mlinih na vodni pogon. Nikjer na terenu do sedaj nismo našli pričevanja o ročnem načinu mletja. Tudi žrmelj, ki so se drugod uporabljale za to, tu ljudje ne pomnijo. Celo v naseljih visoko nad dolino, od koder je bila pot do mlina dolga uro in več hoda, so v družini vedno našli koga, ki je vsake toliko časa lahko odnesel ali na vozičku vrečo zrnja v dolino, do enega od mlinov. Mletje v mlinu je bilo mnogo manj naporno kot ročno mletje.

V dolini in nad njo, z izjemo morda območja okoli Bosljive Loke, pšenica ni prav dobro obrodila, čeprav se omenja v knjigah iz 19. stoletja tudi tu. Že v srednjem veku pa je bilo zato verjetno marsikdaj potrebno ponjo v druge kraje: verjetno največkrat v Belo krajino ali hrvaško Pokolpje. Morda tudi zato so bili osilniški in gerovski tovorniki že konec 16. stoletja zabeleženi na Reki, da skupaj s Kočevci prodajajo žito beneškim trgovcem. In verjetno ne le enkrat, saj je bila kmečka trgovina tudi pri nas, kjer so bile površine obdelovalne zemlje omejene in ne pretirano rodovitne, pomemben vir dohodka podložnikov. V dolini in nad njo so sejali ječmen, oves in kot zadnji posevek še ajdo.

V drugi polovici 18. stoletja je tudi k nam prišla koruza – *karuza* ali *hermentum*, ki je v dolini in na večini bregov nad njo dobro rodila. Kmalu je z ravninskih polj izrinila žita, saj je dajala boljši in bolj zanesljiv pridelek in je bila uporabna tudi kot živinska krma. Da je bila večina žita v drugi polovici 19. stoletja že uvoženega iz drugih območij, priča tudi dejstvo, da so na primer Palčavi kot veletrgovci v Plešcih v sredini 19. stoletja velik pritlični prostor v

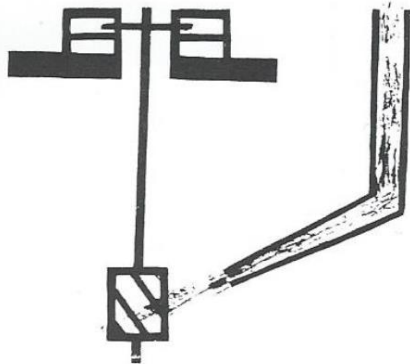
skednju namenili žitnemu skladišču – *magazinu*, v katerega sta šla kar dva vagona žita. Skladišče za druga dva vagona koruze so imeli v zgornjem delu sosednje hiše, kjer je sedaj gostilniška kuhinja s shrambo.

Po prvem desetletju 19. stoletja, po zadnji veliki lakoti, se je v prehrani uveljavil še krompir. Zanj so izkrčili še zadnje obdelovalne površine višje nad dolino. Vzporedno z uvajanjem novih, bolj rodnih vrst kmetijskih rastlin se je večalo tudi število prebivalstva, ki je pri nas svoj vrh doseglo konec stoletja. Kmalu pa se je število začelo zmanjševati zaradi odseljavanja iz tedaj preveč naseljenega območja, ki že nekaj desetletij s svojimi viri ni moglo prehraniti vseh svojih prebivalcev.

Tudi število mlinov je sledilo večanju števila prebivalstva. Zanimivo je pogledati vojaško specialko iz 1760-ih let, kjer so vrisani mlini. Domnevamo, da le večji z dvema ali tremi kamni, ki so mleli tudi za stranke in so bili zato zanimivi za vojsko. Nenavadno, a na Mirtoviškem potoku ni vrisan nobeden, vrisan je mlin v Ribjeku, eden na Kolpi pod Maliniščem, ter štirje na Gerovčici, na Belici ni vrisan nobeden. Tudi na Kolpi do izvira nobenega. Kljub temu dopuščamo, da je poleg teh obstajala še kaka manjša *malnca*, morda z vertikalno osjo vodnega kolesa, ki za vojsko zaradi male produktivnosti ni bila zanimiva. V mislih pa je potrebno imeti tudi dejstvo, da so karte so izdelali še v času pred hitrim povečevanjem števila prebivalstva, ko so bile potrebe po mlinih manjše.

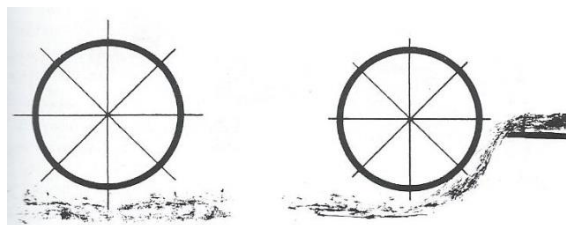
Mlini na vodni pogon so stare naprave. Imeli so jih pri nas že Rimljani. V srednjem veku so bili večinoma v lasti graščakov, kasneje pa so jih imeli tudi njihovi podložniki. Najstarejši mlini so imeli pogonsko vodno kolo nameščeno na vertikalni osi, na kateri je bil tudi mlinski kamen. Morda so bile prav to tiste male

malnce, ki jih še včasih omenjajo ljudje in za katere ne vedo povedat kako so izgledale. Stale so v lesenih stavbah na koleh, na potoku, pod njimi je tekla voda. Podobne še vidimo v Bosni ali v Liki.

Slika 35: Mlinsko kolo in vodno kolo na vertikalni osi. Morda so bile take pri nas *malnce*. Edino sled podobne namestitve je bilo še do pred nekaj leti možno razpoznati v Črnem potoku ob rimskem mostu.

Pri nas smo zadnji dve stoletji poznali tri glavne načine, na katere voda preko vodnega kolesa s horizontalno osjo preko zobniškega prenosa poganja mlinske kamne. Kolo je lahko postavljeno v sam tok potoka, kar je bilo redko, saj mora biti tok močan in tudi potok, če je hudourniški, potem lahko odnese kolo. Vodi lahko daje dodatno moč in hitrost manjši padec korita - oba načina sta na podliv. S tem načinom se lahko izkoristi manjše naravne pragove v strugi potoka. Načini vodnega pogona so lepo prikazani na ilustracijah iz knjige *La via del mulini*.

Slika 36: Mlinsko kolo s horizontalno osjo, na podliv. V toku potoka ali v vodi s padcem.

Lahko pa voda pada na kolo, v njegova lesena korita in ga preveša s svojo težo in le delno s hitrostjo. Prva dva načina

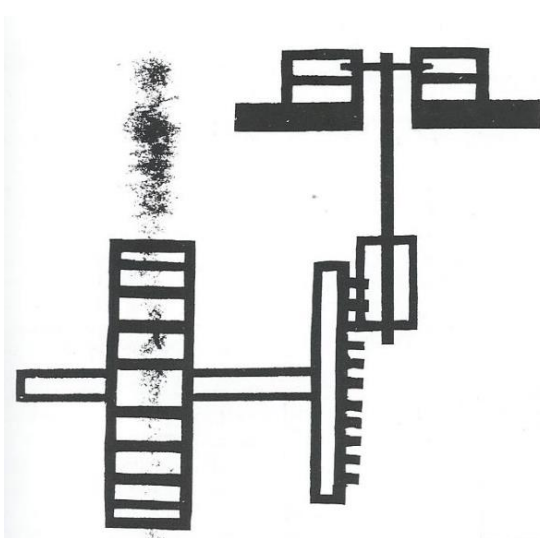
zahtevata močnejši tok, ki je usmerjen v korito s kolesom, zadnji pa deluje tudi pri manjšem pretoku vode, a zaradi manjše sile vode potrebuje kolo večjega premera in večji padec – razliko med natokom in odtokom vode. Z izbiro načina potiskanja kolesa so se mlinarji prilagajali naravnim danostim okolice, kjer je bil postavljen mlin. Vrtenje horizontalne osi mlinskega kolesa se je potem preko lesenega zobniškega prenosa *na pauze* prenašalo na vertikalno os, na kateri je bil nasajen zgornji mlinski kamen. Spodnji kamen je bil le položen na nosilno konstrukcijo. Obračanje mehanizma se je vedno reguliralo s pretokom. Če je bil dovodni kanal odprt, je voda tekla in je vrtela mlinsko kolo, če je bil zaprt, se kolo ni vrtelo. Običajno pa je bil pogon zaradi varnosti še blokiran s kako palico. Pri mlinih na nadliv so imeli mlinarji na dotočnem koritu še premično gred – vodoravno palico, s katero so lahko uravnavali dotok na eno ali drugo mlinsko kolo ali mimo njega.

Slika 37: Mlinsko kolo s horizontalno osjo, na nadliv.

Mlin ima vedno dva kamna. Spodnji je fiksiran in ima v sredini le luknjo, skozi katero gre vrteča se os, zgornji pa je nameščen na to pogonsko os in se vrti. Ko med njiju pri osi zgornjega kamna počasi prihaja zrnje, ki postopoma pada iz lesenega lijaka nad njim, ga mlinska kamna na poti proti obodu postopoma

drobita – meljeta, in drobljenec počasi zaradi centrifugalne sile potuje proti zunanemu robu, kjer izpade v podstavljen lesen okvir. Finost mletja se uravnava z razdaljo med kamnoma. Med mletjem se loči zrno od plev – zunanje luščine zrna ostanejo nezmlate, saj so mehkejšje in tanjše, loči se ju na sitih ob izhodu. Mlinski pogon ima na vrhu posebno napravo, ki se ob vrtenju potresava in iz vsipalnika (*grota*), v katerega je streseno zrnje, počasi potresa zrnje v koritce med kamna. Na izhodnem delu drug del mehanizma potresava sito, skozi katerega potuje mlevski izdelek, ter ločuje fino mletje od grobega. Sita ni imel vsak mlin.

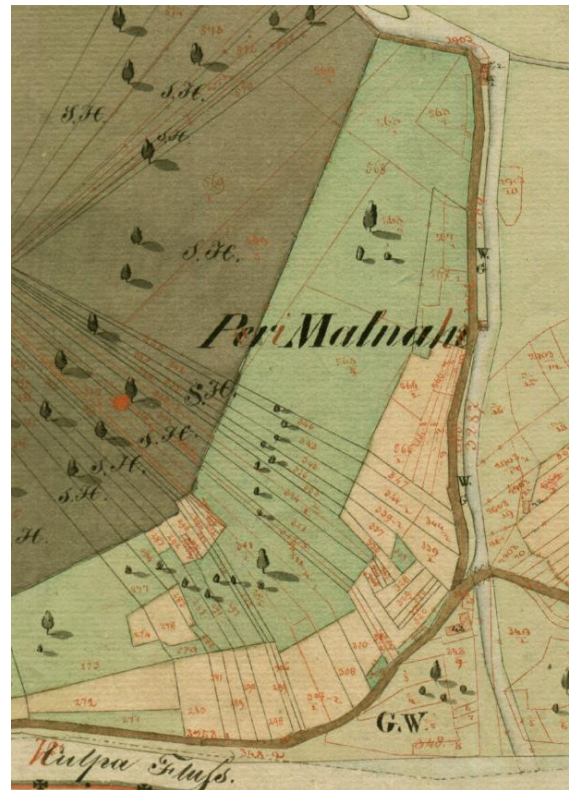
Slika 38: Prikaz mlinskega mehanizma - vodno kolo s horizontalno osjo preko palčnega prenosa vrtni zgornji mlevski kamen.

Slika 39: Prenos vrtenja horizontalne osi se vrši preko kolesa s *pauci* – gre za lesen zobniški prenos, ki poveča hitrost vrtenja kamnov.

Med poletno raziskovalno delavnico smo obiskali vse lokacije nekdanjih mlinov, v katerih so mleli prebivalci nekdanje osilniške in pleške občine, to je spodaj od Mirtoviškega potoka do Belice na zgornjem koncu in izvira Kolpe na srednjem delu doline.

Z opisom bomo začeli na spodnjem koncu občine Osilnica. Na Mirtoviškem potoku v 18. stoletju še ni bilo vrisanega mlina. Naši sogovorniki se spomnijo iz zadnjega obdobja treh mlinov: *Zgurne*, *Srejdne* in *Spujdne maln* - tako so jih imenovali domačini. Celotnemu predelu potoka, kjer so mlini, domačini pravijo *Malne*.

Slika 40: Mlini na Mirtoviškem potoku, na Franciscejskem katastru iz 1824. Razvidno je, da je bil spodnji mlin dorisan šele kasneje.

Zgornji mlin je imel le manjši jez, saj je tam, izgleda, naravni prag. Iz jezua je bila voda po koritu speljana do dveh vodnih koles na nadliv, ki sta gnali dva mlinska pogona. Voda je padala na kolesa v lesene sklede in jih premikala delno s pritiskom curka in delno s težo vode, ki je prevešala kolo v vrtenje. Nad mlinom, ki se je

nahajal v breg iz kamnov zidani etaži, je moralo prvotno stati leseno bivalno poslopje, v katerem so bivalni lastniki. Tega so kasneje, verjetno med vojnama, podrli in na njegovem mestu dodali žago venecijanko, ki je delala do 1960-ih let. Novo stanovanjsko hišo so prislonili na žago višje ob potoku. Sedaj je hiša brez prebivalcev, tudi žaga je že v večini razdrta, a ima še vedno ohranjene glavne mehanske dele. V poslopju mlina že več kot dve desetletji deluje mala hidroelektrarna. Ta mlin je bil, izgleda, prvi na potoku, saj je vrisan na vojaški karti iz 1830-ih let, s srednjim sta vrisana tudi na karto iz Franciscejskega katastra nekaj let prej.

Slika 41: Zgurne maln na Mirtoviškem potoku iz nasprotne strani potoka. Desno poslopje opuščenega mlina, levo dograjena žaga. Spodaj pogled proti naravnemu pragu, na katerem je bil dodan jez.

Srejdne maln je bil manjši. Imel je le en kamen in stope, mleli so občasno. Do njega je voda pritekala po kanalu neposredno iz

potoka, mlinsko kolo je bilo na podliv – voda ga je premikala in s svojo hitrostjo potiskala lopatice ob manjšem padcu. Poslopje z mlinom je ohranjeno in obnovljeno, a so mlinske pogone odstranili in zasuli kanal za vodo. Poleg prostora za mlinski pogon so imeli v istem poslopju še kuhinjo in hišo s krušno pečjo, stavba je bila majhna in ozka. Iz katastrske karte izgleda, da je bil bivalni del prigraden k osnovnemu mlinskemu poslopju kvadratnega tlorisa. Hišo smo natančneje opisali v predhodnem nadaljevanju Stavbne dediščine. V mline na Mirtoviškem potoku so hodili tudi kočevarji iz Inlaufa. Ta mlin je bil, izgleda, narejen časovno za zgornjim, saj izkorišča le pritisk tekoče vode in ne kake večje višinske razlike. Zato je lahko obratoval le v času večje vode in ne kot druga dva ob majhnem pretoku potoka. Po pripovedovanju nekaterih domačinov pa naj bi bil na Mirtoviškem potoku nekoč med zgornjim in spodnjim še en mlin, za katerega se ne ve kje. Morda pa je srednji le malce zamenjal lokacijo.

Slika 42: Mali *Srejdne maln*, dokler je imel še kanal za vodo na mlinsko kolo na podliv.

Tretji – *Spujdne maln* je bil pod prehodom kolovoza preko potoka. Vrisan je šele v zadnji avstrijski specialki, ki je bila risana v 1880-ih letih, tudi na karti Franciscejskega katastra je dorisan naknadno. Njegov jez je pod zdajšnjim mostom, od njega je speljan obbetoniran

kanal do mlinskih pogonov. Iz kanala so lesena korita vodila do dveh mlinskih koles na nadliv, saj je imela voda tu dovolj velik padec. Poslopje z mlinom v s kamnom zidani kletni etaži ima še skromne ostanke dveh, že delno razrušenih mlinskih pogonov. Poleg se drži tudi nenavadna križno obokana klet iz časa gradnje mlina, ki je ostanek starega poslopja. Mlin je moral imeti v zgornjem nadstropju nekoč zidano ali leseno bivanjsko nadstropje. Ko so nad mlinom pred drugo svetovno vojno dodali še žago, ki je po pripovedovanju delovala od 1931. do 1959. leta, so ga podrli in poleg zgradili sedanjo stanovanjsko hišo. Obokana klet je služila za dovozno rampo za kotaljenje hlodov do pogona žage. Ta mlin in žaga sta delovala najdlje. Tako ostanke mlina in žage kot hiša pa sedaj niso več naseljeni.

Slika 43: Pri *Spujdnem malne* voda še teče po mlinskem kanalu, le kolesa na podliv manjkajo. Spodaj notranjost mlinskega prostora z ostanke mehanizmov.

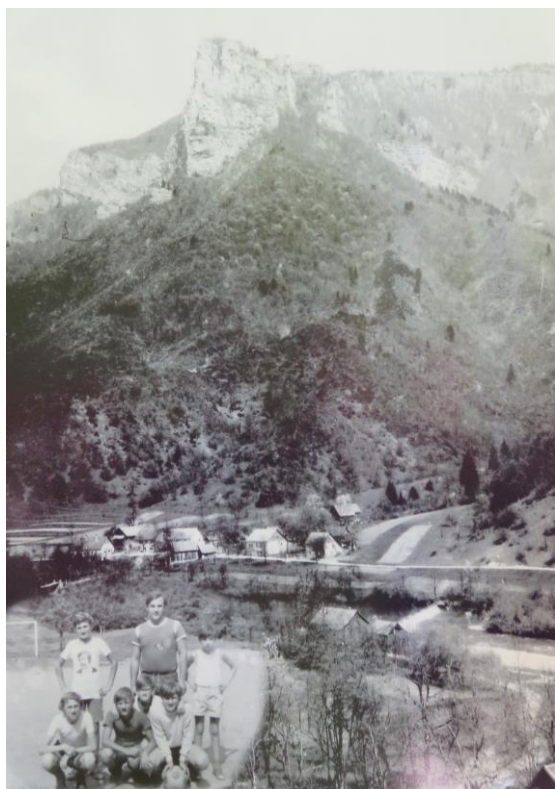

Slika 44: Mlin na Kolpi pri Turkih, na vojaški specialki iz obdobja 1867-1887.

Naselje višje po dolini, kjer je deloval mlin, so Turke. Mlin *pr Malnskih* je bil drugačen od prej naštetih, saj je bil postavljen ob široki Kolpi. V 18. stoletju ga še ni bilo, je pa prikazan že na vojaški karti iz 1830-ih let. Kolpo je na naravnem pragu pregrajeval na tok pod kotom postavljen širok jez. Vodo reke je jez usmerjal proti obali z mlinskim poslopjem. Ljudje iz Grintovca se spominjajo, da je bil zgrajen iz lesene konstrukcije, ki je bila nasuta s kamni. Po jezcu so včasih celo vozili z vozovi do druge strani. Hlode za drva iz hrvaške strani so na primer privlekli do Kolpe, potem pa so jih preko mlinskega kanala potegnili na voz in preko jezcu prepeljali na slovensko stran. Mostu namreč prej ni bilo, viseči most pri Grintovcu so zgradili šele v letih 1958-59. Prej sta bila prehoda čez Kolpo, ko ta ni bila velika, pri Ložcu in pri spodnjem Grintovcu.

Antun Burić je v svoji knjigi zapisal, da sta stala ob jezcu pri Turkih leta 1927 obnovljena mlin in žaga. Oba sta bila v času okupacije požgana. Po drugi svetovni vojni je bil mlin obnovljen, od leta 1954 je imel celo električno centralo, ki je dajala sosednjim vasem na obeh straneh Kolpe elektriko za razsvetljavo. Delovala je vsak dan od 18. do 20. ure. Mlin je bil na dva mlinska kamna: na enem so mleli pšenico, na drugem koruzo. Poslopje mlina je stalo višje ob vodi in je bilo ločeno od žage.

Žaga venecijanka je delala na dva lista in se je držala stanovanjske hiše.

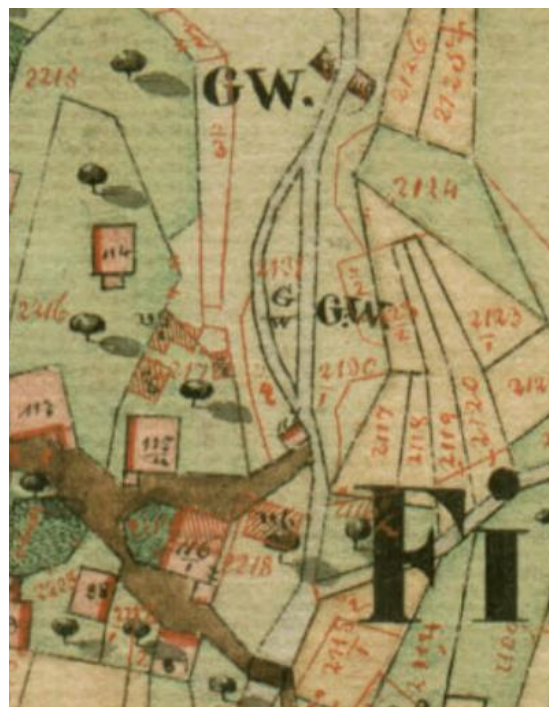
Slika 45: Stara fotografija mlina na Kolpi pri Turkih, s fotomontažo starih prijateljev iz obeh strani Kolpe. V ozadju Grintovec in Loška stena. Arhiv *Tatanih*, Grintovec.

Leta 1966 je narasla Kolpa odnesla večji del jezua in sta mlin in žaga prenehala obratovati. Žal je okoli 1998. leta pogorel še ostanek mlinskega poslopja in hiša. Voda narasle Kolpe je sčasoma skoraj v celoti odnesla tudi jez, vidi se le še naravni prag, na katerem je stal. Od mlina ni ostalo ničesar več, tam stoji nadomestna gradnja, ki bolj kazi podobo Kolpe kot spominja na tradicijo in mlinsko dejavnost prej ambicioznih lastnikov.

Slika 46: Spomin na nekdanji mlin – Ribjek.

Naslednji mlini so bili v Ribjeku. Tu so na malem, a vodnatem potočku delali celo trije. Spodnji je bil v solastništvu Pri Knavsovih in Veselovih. Kjer je sedaj ribogojnica s prekati, je nekoč tekkel vodni kanal do manjše stavbe pod njim. Tam je bil na desnem bregu potoka mlin.

Slika 47: Franciscejski kataster Ribjeka iz 1824, zgornja mlin sta označena z G.W., spodnji je na stičišču strug.

Bolj zanimiva sta druga dva, katerih ostanki kamnitega ostenja so še ohranjeni nad levim bregom potoka le nekaj deset metrov višje od mostička k Knausovim. Tam sta stala vzporedno kar dva mlina v lastništvu družin Janeš in Poje. Do njiju je bil speljan vodni kanal pod bregom iz potoka. Še je viden del njegovega vkopa ter kamniti zid, preko katerega se je potem stekala voda do enega ali drugega mlinskega kolesa na nadliv. Bila sta manjša, saj je vodotok majhen in še hudourniški, a ima zadosten padec. Zato so morali biti pogoni umaknjeni od struge in so imeli vodo po skopanih kanalih speljano iz naravnih pragov. Mlini so delovali večinoma za lokalne potrebe.

Slika 48: Stavba nekdanjega mlina lastnikov Knaus in Vesel stoji pod bazeni ribogojnice v Ribjeku.

Slika 49: Ostanke obeh vrhnjih mlinov v Ribjeku, postavljenih vzporedno, so prav impresivni. Manjkata jima le voda in kolesi...

Mlin je bil tudi pri Žrneku, na drugi strani Kolpe. Nanj prav tako ne spominja skoraj nič več, saj se je poslopje porušilo že pred desetletji, ko je nanj padla skala. Bil je postavljen na zanimivem mestu, pod izvirov Žrneka, ki priteče izpod Dimovca in v malem slapu teče preko velike črne

škrljaste stene. Pod veliko steno so na mali terasi ob potoku zgradili mlin. Na vojaških kartah se prvič pojavi okoli 1830-ega leta. V spodnjem kamnitem delu je bil mlinski pogon z enim kamnom, nad njim pa stanovanjska hiša. Ljudje pripovedujejo, da je mlinar kar iz kuhinje skozi okno porinil s palico žleb za dotok vode na mlinsko kolo tako, da je voda tekla na kolo z nadlivom. Mlel je v spodnjem nadstropju. V mlin so hodili mlet iz Zakrajca, Podgore in iz Ribjeka s čunom - čolnom preko Kolpe.

Da je bilo mesto pomembno že v poganskih časih, smo pisali v knjigi iz leta 2016. Žrnek je poseben v mitološkem pomenu, saj voda priteka izpod sivih skal, teče preko pasu zelene kamnine in potem pada preko črne škrljaste stene. Drugod pravijo taki vodi tudi tročanska voda in naj bi imela posebne lastnosti. Na Žrnek je vezana tudi spodnja pripovedka.

ŠRATELJ Z ŽRNEKA

Zaselek Žrnek, ki mu nekateri rečejo tudi Žrnovka, Žrnec, Žrnovec ali Žrnok je danes brez prebivalcev in tudi hiše se že podirajo. Ta zaselek je ob lepem slapu nasproti Ribjeka na hrvaški obali Kolpe. In tam je nekoč živel pravi *šratljiček*. Prikazoval se je predvsem dekletom kot zelo lep fant.

Nekoč je prišla na obalo nasproti Žrneka skupina dekličev iz Ribjeka. Želele so preko Kolpe. Nizko Kolpo so nameravale kar pregaziti.

Deklice je opazil lep fant s hrvaške obale, ki je tudi uganil njihovo namero. Zaklical jim je, naj ne prebrodijo po mrzli vodi, ker jih bo on prepeljal s čolnom. Le malo naj počakajo, ker je čoln poln vode in jo mora zmetati ven.

Dekleta so se strinjala s predlogom, posebno še, ker je bil fant lep. Čakale so na bregu in klepetale, fant pa je na drugi

obali praznil čoln. Nenadoma pa so dekleta zaslišale : „Štrbunk!“ kot da je nekaj velikega in težkega padlo v vodo.

... in takrat sta zginila fant in čoln. Prestrašena dekleta so stekla domov, saj so spoznala, da se jim je v obliki lepega fanta prikazal sam *šratljíček*, ki bi jim gotovo zagodel kaj neprijetnega.

Pripovedovala Julijana Ožbolt, r. 1920 iz Ribjeka, (J.Primec, str.147)

Slika 50: Mlin na Žrnekcu na katastrski karti iz 1860-ih.

Nekaj višje od izliva Žrneca v Kolpo je ob reki prostor z ledinskim imenom *Stari Malni*. Tu je nekoč ob Kolpi, nekje ob srednjem delu novega naselja počitniških hiš, stal mlin ali več manjših mlinov, ki so izkoriščali naravni prag in brzice na reki. Izgleda, da ni bilo umetnega jezusa, saj niti v vojaški specialki iz 18. stoletja, niti v Franciscejskem katastru ta ni vrisan. Ob levem bregu je vrisano le eno kolo, morda simbolično opozorilo na skupino manjših mlinov. Morda so stale tu nekoč na sami reki *malnce* z vertikalno osjo, ki so bile postavljene na skalah nad zoženim tokom, kar bi bilo mogoče zaradi brzic, ki so se vile med velikimi skalami. Sedanja struga namreč že več desetletij ni naravna, saj je bila dodobra prerita zaradi urejanja kajakaške proge. Ledinsko ime je bilo zapisano kot *stari malni* - v množini že v Franciscejskem katastru, kjer ni vrisanega nobenega, kar morda pomeni, da tam

mlinov takrat ni bilo več – verjetno jih je ob kakšni veliki povodnji odnesla Kolpa, ki je v zgornjem toku še močno hudourniška. Ena taka je bila leta 1709, ko je Čabranka nanašala pesek na vsa po dolini kultivirana polja.

Slika 51: Mlin pri *Starih malnih* na Kolpi, na avstrijski vojaški karti iz 1760-ih.

Zanimivo je, da je Malinišče – zaselek, ki leži precej višje nad Kolpo, dobilo ime prav po mlinih. Za zaselkom treh hiš teče po ozkem jarku od Padova potoček z imenom Vezanski potok, ki je, izgleda, imel dokaj trajen pretok in ni bil preveč hudourniški. Na njem so si lastniki nekdanjega mlina ali mlinov *Pr starih malnih* postavili nov mlin.

Po pripovedovanju domačinov so mlin zgradili po tem, ko je nekdo od njih zadel denar na loteriji, verjetno v začetku 20. stoletja postavili mlinsko poslopje. Voda je bila do dveh mlinskih koles od skromne pregrade speljana po lesenem žlebu. Malo mlinsko poslopje je imelo dva mlinska pogona ter stope za luščenje zrnja, ki so imele celo litoželezne glave. Njegova stavba, ki še vedno stoji pokrita in v kateri je še vedno ohranjen del pogonskih mehanizmov, je na prav romantičnem mestu in bilo bi škoda, če se ga ne bi ohranilo tudi bodočim rodovom. Zaradi terena pa bi bilo že sedaj potrebno izvesti nekaj nujnih popravil, da se kamniti zidovi ne porušijo.

Slika 52: Mlin na Vezanskom potoku pri Malinišću je dokaj dobro ohranjen in bi bilo škoda, da propade.

Naslednji mlini ob Kolpi, na katere se bomo spomnili, so delovali precej višje od izliva Čabranke, v *Kouparjih* – Kuparih, naselju nekaj hiš ob izviru *Uobrha*. Tam izpod brega prihajata dva dokaj močna izvira *Uobrha* ali *Studencov*, za katerega smo iz opisov v uvodu izvedeli, da gre dejansko za drugi kraški izvir reke Kolpe, ki ponikne v strugi nekaj višje. Tu je Hirc

v 1890-ih letih naštel dva mlina, ki sta razvidna tudi iz katastrske karte iz 1860-ih let. Sedaj je na mestu enega od njih postavljeno poslopje, ki se lažno izdaja za avtohtono arhitekturo, a dejansko pripada kulturnemu prostoru Like. Zato kljub dobremu namenu vnaša nered v (žal res ne preveč dobro ohranjeno...) kulturno krajino. Vodni pogon kolesa na podliv je služil mlinu in stopam za luščenje žita. K temu je nekdanji lastnik dodal še brusni kamen za brušenje žag kot opisuje Burić.

Slika 53: Dva mlina pri Kuparih na katastrski karti iz 1860-ih.

Obisk Kuparjev je pred več kot 130 leti opisal tudi znan hrvaški naravoslovec, planinec, botanik in potopisec Dragutin Hirc v svoji knjigi *Gorski kotar*. Posebno je zanimiv opis načina ulova rib iz Kolpe.

Kupari ili Kupa leže s lieve obale rieke Kupe, a malen broj žitelja nastanio se u sedam drvenih kućeraka. Na Studencima štropoću dva mlina, a tamo opet šumi Kupa, dočim se samo mjesto raztrkalo po obroncima brdašca, da bude sigurnije od vode. Iza sela hrli druga sušica, Kupeški jarak zvana. Da znade biti jaka, svjedoče podrtine jedne kuće, koju je prije nekoliko godina razorila.

Ljudi su u Kuparima sinci prirode. Kad im rekoh, da sam radi njihove okolice došao,

nisu se tomu dosta načuditi mogli, a kako su me gledali, znak je, da kaputaša riedko vide. Razgovarao sam s njima vrlo težko, jer niti govore hrvatski, niti čisto slovenski. U Kugarima i stari je ribar, koji ti nudja pastrve i lipene.

»A gdje su vam ribe?«

»Tamo dolje pod kućom u »puntaru«.

»A pošto funta? «

»Po pet groša,« odpovrnu stari.

»Hajde, da vidim, je li riba liepa. «

Tu sam morao dugo čekati, dok je dječko sa ključima iz Studenata došao da si iz kuće uzme vagu. Donese stari kantar s drvenim držkom, a mjesto željezna uteza, oveza konopcem obli kamen. Podjoh sa starcem do Kupe. U hladu vrba ležao njegov puntar: drvena škrinja sa školjama, u kojoj živu ribu, ponajveć za čabarsku gospoštiju drži. Bijaše tu lipena, a kako ih volim od pastrva, kupih te dobre ribe 3 funta.

Najveći lipen (lipan, lipljen, *Thymallus vexillifer*, die Aesche) naraste na 3 funta težak. Tielo mu je sivkasto, tamno-smedjim prugama izcrtano, hrbat crno-pedičav, trbuh bielo-siv, kod mladih posve biel, grlene su peraje sive, trbušna, zarepna i repna rumene. Iza prve teče ružičasta, a pred njome narančasta pruga. Oko je zlatasto. Značajna je velika hrbtena peraja, jer je crnim pascima izcrtana. Liepa riba, bida mesa, koje se pečeno raspada u četvorce.

Plativ ribu, počeo sam se vraćati. Uz put razgledao sam i mjesto, gdje se riba lovi. To je od kamenja složita trokutasta gromača, koja je prama vrhu otvorena. U tu ogradu poganjaju ribu iz daleka, lupajući po površini vode štapovima, a kad je u ogradi, tad ju potjeraju na »vršišče« (otvor) u »vršu« pa eto pune torbe lova. Osim toga love ribu još i mrežom »gazancom« pod hladovitim grmljem, gdje se drže rado

pastrve.

Odlomek iz knjige D.Hirc, Gorski kotar, 1891, str. 57.

Na ostalih pritokih v Kolpo ni bilo mlinov, saj so bili hudourniške narave. Zaradi istega razloga ni bilo mlinov na Čabranki. Vsi mlini v dolini Čabranke do Čabra, kjer je ta že bolj omejena, so bili na potokih, ki pritekajo vanjo.

Največji in morda tudi najstarejši kompleks so bili mlini na Gerovčici. Potok ima stalen pretok in je verjetno zaradi njega bil Zamost že v srednjem veku del župe – srednjeveške občine Gerovo. Tam ni bilo drugih stalnih potokov in je bilo zato za preživetje nujno imeti tudi predel s celo leto delujočimi mlini, posebno zato, ker voda Gerovčice priteka iz okolice Gerova. Na njej so bili že vsaj v 18. stoletju štirje mlini. Domnevamo, da spodnji: *Buažkov*, *Malinaričev*, *Selankin* in *Uobrški*. Kot si lahko preberete v poglavju o Zamostu, je bila na Jeziri v prvi polovici 19. stoletja po pripovedovanju domačinov le mala *malnca*, ki jo je imela družina iz Fažoncev. Je pa po starih kartah z majhnim merilom zelo težko določiti, kateri mlin naj bi bil najmlajši.

Slika 54: Kompleks žage, mlina in kovačije na Jeziri nekdanj, sedaj so tu le skromni ostanki.

Na katastrski karti iz 1860-ih je vrisanih vseh 5 mlinov. Vsi so imeli jezove, s katerimi so dvigovali gladino ter po dve kolesi na podliv. Od mlinov dandanes deluje le *Selankin* mlin. Na Jeziri se poslopja mlina, kovačije in žage rušijo,

lahko si ogledate le ostanke njihovih zgradb in še zelo kratek čas del zgradbe žage. Ostaja jez in kanal, po katerem je pritekala voda do koles ter kasneje vodne turbine, leta 2023 se je videl še del lesenega korita do betonskega jaška s turbino.

Slika 55: Jezovi na Gerovčici so skrbno

zgrajeni. Jez Uobrških, ki ne vodi več vode do nekdanjega mlina.

Pri Resmanu - *Uobrških* je bila voda od jezua speljana po kanalu pod hribom, ki je ohranjen, vanjo se je dolival še manjši izvir *Uobrha*. V prvi polovici 19. stoletja edina zidana stavba z mlinom je že nekaj desetletij porušena. Kot se je spomnim, je imela prav starinsko masiven izgled in mlinska kolesa ob krajši stranici stavbe, nad pritličjem z mlinom in štalo pa stanovanjsko nadstropje.

Slika 56: Mlin pri *Selankinih* je lepo vzdrževan in deluje.

Selankin maln ostaja v taki obliki kot je zarisan v 19. stoletju. Pri Malinaričih so

mlinske pogone odstranili, saj so bili nekoč v pritličnem delu hiše ob potoku, torej ob daljši stranici hiše, ki je bližje žagi. Poleg njih so postavili žago, ki še sedaj dela na vodni pogon. *Buažkov maln* najniže je popolnoma porušen in ni vidnih ostankov zidov. Tudi Gerovčica je tu zregulirana v

umetno strugo.

Slika 57: Malinaričeva vodna kolesa ne delujejo več, zato pa žago poganja vodna turbina.

V mline v Zamostu so hodili ljudje iz bližnje in daljnje okolice, od Gerova do kranjske strani, saj je bila Gerovčica za razliko od ostalih potokov vodnata tudi v sušnih obdobjih. Pri *Selankinih* se spomnijo, da so prinašale mlet posebno ženske. V času, ko so čakale na moko, so pomagale stari materi ter zato dobile tudi

kaj za pod zob.

Slika 58: *Tamažav maln* na Pleškem potoku je deloval do 1970-ih let. Mimo je vodila pot na Požarnico in Sveto Goro.

Mlina sta bila tudi na Pleškem potoku. Najstarejši je bil verjetno tisti na *Mižnarjevi malnici*, ob vozniku, ki je nekoč vodil na Požarnico preko Ošteta in ob potoku. Izkoriščal je naravni prag iz škrljavca, preko katerega še sedaj vodi pot proti Gmajni in Sehurju, ter imel vodo speljano paralelno s potokom po mlinskem potočku do kolesa na podliv. Zato je lahko delal le ob normalnih pretokih vode, ob majhnih pa ne. Na katastrskem načrtu iz leta 1860 ni več vrisan, ob potoku pa še lahko razpoznamo nekaj ostankov zidu iz velikih kamnov, ob katerih je stalo kolo.

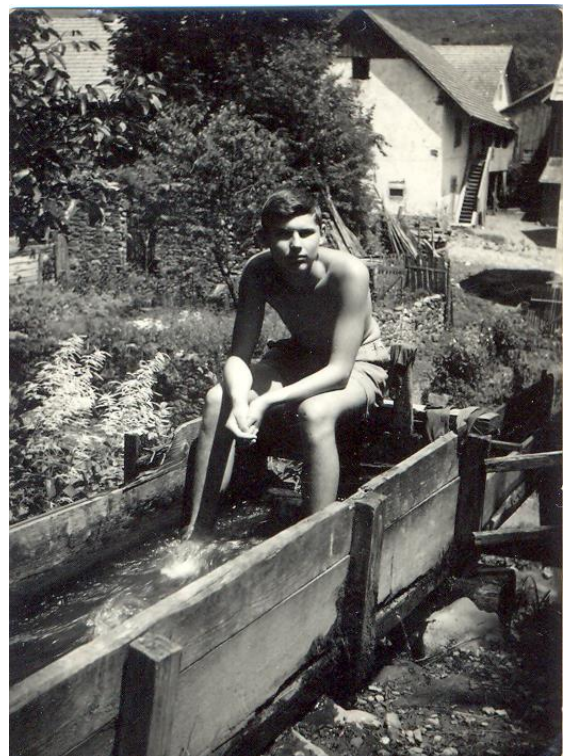

Slika 59: Ob koritu *Tamažavega malna*. Mimo korita je vodila pot na Požarnico in Sveto Goro, po kateri so iz cerkve odhajali vedno tudi novoporočeni pari na Požarnico. Mrliče so iz Požarnice navzdol nosili po vozniku proti spodnjemu polju in Grajskim.

Verjetno leta 1822 so si nov mlin v središču vasi postavili Tamažavi. Domnevam, da je pred tem morala biti v Plešcih velika povodenj, ki je poglobila strugo potoka in razdrla breg pod Grajskimi. Takrat so morda tudi regulirali njegov tok skozi vas in z ogromnimi klesanimi kamni obzidali breg pod Grajsko hišo.

V tistem času so morali biti Tamažavi, ki so imeli eno največjih kmetij v vasi, izredno podjetni, saj je bila istočasno prenovljena tudi njihova hiša, ki je prva v vasi dobila kamniti portal z letnico. Tako hiša kot mlin sta dobila tudi kovaško okrašena *gajtra* – okenske mreže na

reprezentančnih oknih ob vhodu. Mlin je bil ambiciozen projekt, kar je dokazoval s svojo solidno kamnito gradnjo, lepo kovanimi gajtri in bogato letvičenimi vrati z močno ključavnico z nenavadno zapleteno izdelanim ključem in mehanizmom (lahko jo še vedno vidite na razstavi v Palčavi šiši). Ker je volumen mlinskega prostora velik, so morda tu nekoč skladiščili tudi koruzo za prodajo in je močna ključavnica res služila svojemu namenu – varovanju dragocenega blaga in ne le praznega mlina, v katerem roparji niso imeli kaj ukrasti.

Slika 60: Še ena s korita *Tamažavega malna*. Tu se je spiralo perilo cele *srejdne vasi*.

Zaradi običajno manjšega pretoka potoka je bila voda speljana od kake dva in pol metra visokega lesenega jezua na koncu *Ošteta* in *Ograj* po dolgem mlinskem potoku - ponekod v strm breg vkopanem kanalu, ter nato preko lesenega korita na veliki mlinski kolesi na nadliv. Pred mlinom je bil preko Starinkine *Ograje* speljan še obtok z zapornico. Glavna zapornica je bila zgoraj pri jezua. Bila je večinoma zaprta, saj je po potočku do

središča vasi dotekala relativno čista voda. Bilo pa jo je potrebno zapirati ob nevihtah in dežju, saj bi velika voda lahko razrila najbolj ranljiv del mlinskega potoka ob strmem bregu. Mlinski potok je bilo potrebno tudi redno vzdrževati in narivati nasip proti potoku, da ga voda ni prebila. Tega se spomnim še iz svojega otroštva, ko sem pri tem delu opazoval Tamažave.

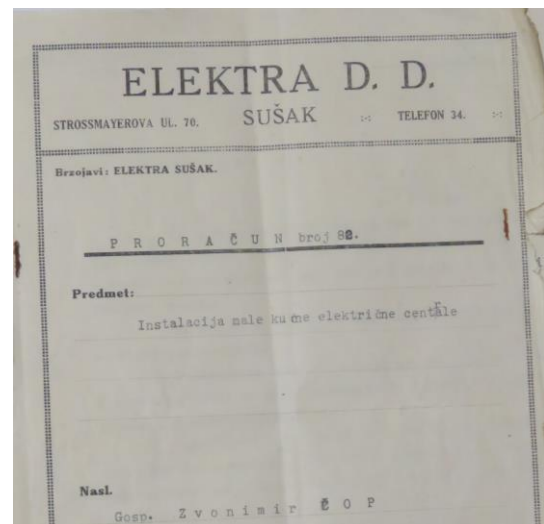

Slika 61: Ohranjeni mlinski pogoni *Tamažavega malna*, ki so bili zadnjič dostopni javnosti ob odpiranju Etnološke zbirke Palčava šiša leta 2006.

V mlinu so imeli dva mlinska kamna, katerih pogoni so še v celoti dobro ohranjeni. Zunanji kolesi sta propadli, zasuva se mlinski potok, leseni jez, izdelan v tehniki kranjske stene, je že pred desetletji odplavila voda. Ohranjena pa je stavba mlina, žal potisnjena v ozadje in zapuščena. Nekoč je bila pomemben del izgleda središča v 19. stoletju cvetoče vasi, ki se je spogledovala z večjimi trgi v oddaljeni okolici. Tamažava domačija z mlinom v neposredni bližini je bila pomemben deležnik razcveta vasi. Morda tudi novi lastniki mlina spoznajo potencial

stavbe in jo s pametnim programom ohranijo za turistične namene.

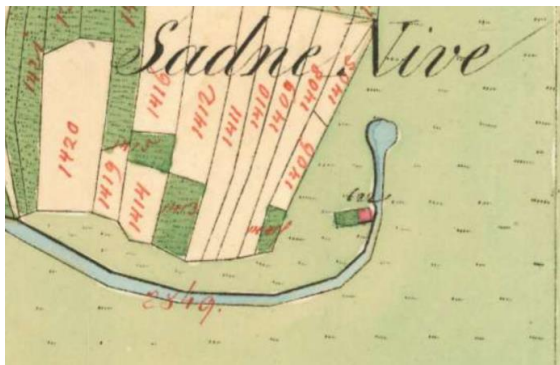
Poleg *Tamažavega malna* so imeli svoji dve hiši Palčavi, ki so že od 1890-ih let oddajali sobe letoviščarjem. Vsak dan so dekline morale očistiti stekla tudi po 20 petrolejk. Ker je zato vedno obstajalo tveganje, da bo prišlo do požara, je Zvonimir Čop že leta 1926 podjetje ELEKTRA d.d iz Sušaka zaprosil za ponudbo za izdelavo male hišne električne centrale, ki bi bila postavljena na pleškem potoku. V Palčavi šiši imamo ohranjeno ponudbo z detajlnim popisom električne opreme. Projekt ni bil realiziran, saj ima potok poleti marsikdaj malo vode.

Za Plešci se ob cesti proti Mandlom steka v Čabranko z desnega brega še en potok, Kamenski potok. Teče med pobočji Kamenskega hriba in Okrivja. Tam je bil verjetno konec 19. ali v začetku 20. stoletja postavljen še en pogon na vodo – pri *Potukarjavih*, hišno ime so dobili kar po potoku. Na potoku nekaj sto metrov od glavne ceste se za okljuko potoka še razpozna mesto lesenega jezu in pod bregom betonski kanal, ki je dovajal vodo do stavbe z mlinskim pogonom in kovaškim kladivom. Lastnik je bil namreč

kovač. Imel je kovačijo, mlin ter celo malo trgovinico in krčmo za ljudi, ki so tam mimo peš hodili na Okrivje ali Kamenski hrib. Mlin še ni bil vrisan v karti iz 1860-ih, mlet naj bi še po drugi svetovni vojni.

V Mandlih ni bilo nobenega mlina, Sučavi iz Plešč so si na okljuki Čabranke, na mestu sedanje ribogojnice konec 19. stoletja ali v začetku 20. postavili žago, ki jo je že pred drugo svetovno vojno odnesla hodourniška Čabranka. Kasneje ni bila več obnovljena.

Slika 62: Edini mlin na Belici, ki je vrisan na Franciscejskem katastru, je *Pavlav* mlin pri izviri, pri *Zadnih nivah*.

Mlini, v katerih so mletli prebivalci pleške in osilniške občine, so bili še ob Belici - potoku, ki priteka z leve strani izpod strmih bregov proti Borovcu. Tudi ta potok je stalno vodnat, zato je bil pri izviri postavljen prvi mlin *pr Pavlaveh* - Ožboltovih. Mala zidana stavba je vrisana že v Franciscejskem katastru, kasneje je bil to velik mlin z dvema pogonoma. Nekaj nižje je bil pod zaselkom Belica verjetno kasneje postavljen še drugi mlin – *pr Malnskeh*, tretji pa proti Papežem, kjer sedaj stoji mala hidroelektrarna – *pr Žageneh*. Imeli so tudi žago, ki je delala do 1942. leta, ko so lastnike fašisti odpeljali v internacijo. Mlin je delal še po drugi svetovni vojni in je bil poznan po tem, da je imel kamne za mletje pšenice. Sem so jo nosili tudi Pleščani in Osilničani. Ostali kamni po dolini so bili za mletje koruze.

Mlinska kolesa za mline po dolini je po pripovedovanju zadnji izdeloval Jurgec iz Mirtovičev, ki je imel zgornji mlin na Mirtoviškem potoku.

S tem bomo zaključili pregled mlinov v našem delu doline. Nekoč je bil mlin tudi na vrhu Okrivja, o katerem pa nihče ne ve več kje. Dolina proti Čabru se zoži in višje naprej ljudje iz pleškega in osilniškega okraja niso hodili več mlet, saj je bilo predaleč. Tam so bili mlini na Črnem potoku in višje ob Čabranki in njenem izviri. V Čabru bil celo velik mlin v samem naselju, ki je dobival vodo iz Čabranke po dolgih in visokih lesenih koritih, ki so lepo vidni iz fotografij iz začetka 20. stoletja.

Kako se melje z mlinom na vodni pogon, si lahko še vedno ogledate le pri Selankinih, kjer vzdržujejo mlinski pogon v delovanju.

Slika 63: Pri *Selankinih* vam Andrej še vedno rad pokaže, kako se melje koruzo z njihovim mlinom na vodni pogon.

Nekoč so v mline prinašali vreče zrnja na hrbtu, z *uoprta* – trakovi za nošenje, oprtanimi na poseben način, tudi iz bolj oddaljenih naselij nad dolino. Tisti, ki so

bili ob cesti, so pripeljali vreče s *kripco*, dvokolesnim ročnim vozičkom. Vrečo se je v mlinu vedno stehtalo in kontroliralo, da je bilo mletja toliko, kot prinešenega.

Kljub predpisom, ki so že konec 19. stoletja predpisovali tehtanje, se je pri nas velikokrat zrnje še dolgo odmerjalo na mernik, ki je bil žigosana lesena posoda. Za koruzo je vseboval približno 32 litrov – ogledate si ga lahko v Palčavi štacuni. Od vsakega mernika si je mlinar vzel svojo leseno merico zrnja zase. Pri Tamažavih imajo še ohranjeno malo leseno merico, s katero si je mlinar od mernika jemal svoj delež. Mlinar je običajno zadržal zase še otrobe, s katerimi so krmili prašiče. Zato so vedno pravili, da je mlinarjem lahko...

Slika 64: Odsluženi mliński kamni čakajo boljših časov. Kljub temu, da ne meljejo več, bi bilo pošteno, da ohranjajo spomin na mline tam, kjer so delovali.

Mletje je lahko trajalo krajši ali daljši čas, glede na to, koliko je bilo vode in kako hitro so se obračali mliński kamni. Ljudje so počakali mletje običajno v mlinarjevi hiši. Tam so pomagali pri hišnih opravilih in zato dobili še kakšen kos kruha. Če so pripeljali na mletje od daleč, so včasih tudi prespali na klopi. Mlinarstvo pri nas je bilo vedno srednja ali mala obrt, ki je bila dopolnilna dejavnost poleg kmetije. Mlinarji so bili kmetje. Že po avstoogrskih zakonih vsaj iz sredine 19. stoletja so

morali imeti obrtno dovoljenje, torej tudi določene kvalifikacije. Skrbeti so morali za brežhibno delovanje naprav in za red ter sanitarno ustreznost. Mlinarji so morali plačevati pavšal državi, mleli so delno za denar, še več pa v naturalijah – z odvzemom merice. Šele, ko so bile zgrajene ceste do konca 19. stoletja, so ponekod k mlińskim pogonom prigradjene žage povzročile preves ekonomije na domačijah iz pretežno kmetijstva v obrtništvu način. Kljub vsemu je bila pri nas edina prava obrtniška žaga Sučava na Čabranki, katere lastnik je bil trgovec in poštar. Pri nas je bila za prodajo žaganega lesa med vojnama neko obdobje zelo vabljiva bližina italijanske meje in razlika v ceni lesa v Italiji proti tisti doma. A tudi ta ni dolgo trajala, saj je bila na vidiku druga svetovna vojna in izseljevanje.

V mlinih so vedno mleli odrasli člani družine, kakor je imel kdo čas, nihče ni imel zaposlenega mlinarja. Največkrat sta mlela oče ali mati ali odrasli otroci. Ko se je mlelo, je moral biti tisti, ki je mel stalno zraven, da se ni kaj zataknilo, drgnilo ali uničilo, zato ni mogel opravljati drugega dela na kmetiji. Pri delu z mlinom je bilo treba biti pazljiv, da te niso za obleko zagrabili zobniški pogoni. Pazljiv si moral biti tudi pri vodi, da ni kaj odnesla, prehitro vrtela kamnov, jih poškodovala...

Mlini so imeli različna sita, s katerimi so sortirali moko na bolj in manj fino. Včasih se je grobo prvo mletje zmelalo še enkrat na fino. Koruzo so mleli direktno, pšenico pa je bilo pred mletjem potrebno oprati v vodi in potem posušiti na plahtah. O pranju pšenice na velikih sitih v Kolpi so nam pripovedovale Lenčeve v Bosljivi Loki. Posušili so jo na rjuhah, ki so jih pognili po travniku ob Kolpi, kadar je bilo sončno in suho. Na mlińskem potoku nad Tamažavim malnom so v širokem lesenem koritu pred iztokom na mlińska kolesa pleščanke hodile spirat oprano perilo, saj je

bila voda tam najbolj čista. Tudi za kuhanje so jo marsikdaj zajemale od tam.

Pogoni so imeli lesene *pauce*, ki so se včasih polomili. Bili so izstruženi iz črnega gabra, ki ima posebno trden les, in so jih imeli v mlinu vedno na zalogi za menjavo.

Slika 65: Osnovno mlinarsko orodje za vzdrževanje mlina pri Selankinih.

Mlinski kamni so morali stalno brezhibno mleti. Biti so morali uravnoteženi, pravilno so se morali vrteti na leseni osi in biti so morali naostreni. Mlinske kamne je moral mlinar vsakih približno 48 ur *kljepat* - naostrit. Za to je bilo potrebno dvigniti zgornji kamen, ga obrniti in oba kamna *pokljepat*. Kje je potrebno natolči kamen, so označili z ravno leseno desko, ki so jo dali v ogenj, da je počrnela. Z njo so podrsali po kamnu, da je pustila sled oglja na izstopajočih površinah. Črne dele je bilo potrebno potem potolkljati s špičastimi kladivi. To so marsikdaj morali opraviti starejši otroci, saj je bilo delo zamudno. Poklepani kamen se je potem spet vrnilo na os pogona. Mlinske kamne, ki so iz posebnega konglomerata, so po pripovedovanju klesali nekje na sedlu nad *Jeziro*, lepo pa so še vedno vidni sledovi takega kamnoloma z okroglimi kotanjami tudi na Petrinjski steni nad Vrhi pri Trstju.

Pri Tamažavih so imeli za vhodom v mlin ob steni skrinjo, v kateri so bili *palci* ter osnovno orodje za vzdrževanje mlina – kako dleto, kladiva za obdelavo mlinskega kamna... V steni je bila vzdana omarica s

knjigo za vpisovanje mletja, ob njej pa tabla ali karton s cenikom.

Marsikdaj je bilo poslopje z mlinskimi pogoni tudi stanovanjska hiša mlinarja. Le pri nekaterih je bila to večja kamnita stavba – na primer pri *Uobrškeh* in Malinaričih. Največkrat so bili mlini od stanovanjske hiše ločena zgradba, spodaj kamnita, zgoraj lesena. Kot namenska stavba še vedno izstopa kamnit, solidno zidan Tamažav maln. Zanimiv je tudi precej manjši mlin na Malinišču, ki s svojim notranjim tlorisom 5x5m predstavlja manjše mlinsko poslopje, v katerem pa je še vedno bilo prostora za dva mlinska kamna in stopo.

Slika 66: Mlevska sita in v sredini pripomoček za dvigovanje mlinskega kamna. *Selankin maln*.

V nekaterih mlinih so imeli poleg mlinskih kamnov tudi stope za kašo. Bolj izurjeni mlinarji so znali narediti kašo tudi na kamne, a večinoma so za to uporabljali stope. V njih so leseni bati izmenično udarjali po zaporedno razporejenih lijakastih skledah - stopnih luknjah, nasutih z zrnjem ječmena, prosa ali pri nas redko ajde in ga na ta način oluščili.

Povsod so se mlinarji pritoževali, da je zrnje izletavalo iz stopnih lukenj in ga je bilo potrebno pobirati vse naokoli. To delo so mlinarji neradi opravljali. A glede na to, da so ječmen in proso sejali povsod, pa je bila to kljub vsemu verjetno pomembna usluga marsikaterega mlinarja. Tudi luščenje doma z nožno stopo namreč ni bilo lahko in je bilo zamudno opravilo.

Slika 67: Ostanki osi vodnega kolesa s čepi za pogon stop in spodaj železna tolkala. Malinišče.

Mlini v dolini, kljub vodi, ki je imela za razliko od mlinov nad njo (npr. v Smrečju, Pršletih, Prezidu, celo na Okrivju), zadostne pretoke večinoma skozi celo leto, niso mleli stalno z enakim tempom. Mlevska sezona je bila najboljša od obdobja, ko je bilo zrnje zrelo (julija je bila zrela pšenica) pa do vseh treh božičev (Božič, Novo leto in Sveti trije kralji). Po tem je delo do poletja počasi upadalo. V tem obdobju so mleli postopoma do nove sezone vedno več v trgovinah dokupljene

koruze. Ljudje so kupili vrečo ali dve zrnja pri trgovcu v dolini, del zrnja zmleli in odnesli domov v zaselke nad dolino.

Mlini so prenehali mleti konec 1960-ih let, v 1970-ih ni deloval več skoraj nobeden od naštetih, razen Selankinega, ki melje še danes. Občasno so v Plešcih še nekaj let kako koruzo zmleli pri Tamažavih. Še najdlje so mleli koruzo za polento in le redko za žgance. Kasneje se je vse mlevske izdelke kupovalo le še v trgovini, domača koruza v zrnju je služila za krmo kokošim in živini, žita se ni več sejalo. Ker pa je koruza bolj vlažna, je bil pri njej včasih tudi problem s plesnijo, ki je zastrupljala mlevino in povzročala bolezen tako ljudem kot živalim. O taki na primer govori občinska okrožnica mlinarjem iz 1895. leta, ki je bila izdana na občini Plešce. Zahtevala je uničenje vse okužene koruze, prepoved njenega mletja ter temeljito čiščenje in razkuževanje mlinskih pogonov.

ZAMOST

Naselje Zamost v dolini reke Čabranke leži ob potoku Gerovčica, ki izvira izpod visokih sten Svete Gore. Prvikrat je omenjen v urbarju Kočevskega gospostva za urad Kočevska Reka že davnega leta 1498, kot samostojno naselje Bei der P(B)rücken – pri mostovih, ob reki, takrat imenovani še po glavnem naselju v dolini - Ossionica. Zamost je bil za razliko od naselij višje ob Čabranki del Gerovske srednjeveške župe, saj so bili tu mlini, ki jih na višje ležečih predelih ni bilo ali pa so zaradi skopih vodnih razmer v okolici Gerova lahko delovali le zelo omejeno v obdobjih padavin. Je eno redkih naselij na desnem bregu Čabranke, ki ima že od prve omembe enako ime, dajal mu ga je most ali več mostov in prehodov preko Čabranke. Iz imena lahko sklepamo, da je most obstajal vsaj od 15. stoletja.

Konec 15. stoletja sta bila tu na edini hubi – srednjeveški zemljiški posesti kmetije zabeležena Mert in Lare Ruppe. V urbarju je zapisano, da Mert daje od polovice hube 21 soldov, enako Lare Ruppe od druge polovice hube (Kočevskoreški urbar 1498, župa Gerovo, Arhiv RS, fond komisije za fevdne odnose, povzeto po Osilniška dolina št. 6, 1996).

Slika 68: Zamost na vojaški karti iz 1760-ih let. Označeni so štirje mlini. Morda Jezirčevega še ni bilo vrisanega.

Zamost je imel zaradi svojega položaja ob prvem mostu, prehodu preko Čabranke, od nekdaj pomembno vlogo. Most je povezoval gerovsko in osilniško župo – srednjeveško občino, preko njega si šel lahko iz doline Kolpe do poti, ki je preko Gerova vodila na Kvarner, na Reko ali v Bakar. Obenem je omogočal kočevskim gospodom prehod do njihovih posesti v Gerovski župi.

Slika 69: Hiša v Zamostu nad Malinaričevimi, z dolgim gankom na vhodni strani. Fotografirano pred prvo svetovno vojno.

Poseben pomen je naselju dajal tudi potok Gerovčica. Ta ima na svojem kratkem toku preko celega leta dovolj velik pretok in padec, ki je nekoč poganjal celo pet vodnih pogonov: žage, mline in kovaška kladiva, nekaj časa pa tudi malo hidroelektrarno. V prvi polovici 19. stoletja so si vaščani na svojo iniciativo zgradili cerkvico, ki še vedno stoji na zasebni zemlji. Več o njej smo zapisali v poglavju o cerkvenih stavbah v župniji Plešče. Konec 19. stoletja je v vasi živelo skoraj 200 ljudi. Zaradi prehoda preko rečice in obrti, ki jih je vzpodbujala stalna možnost izrabe vodne energije Gerovčice, so bili dobro povezani tako na gerovsko in pleško kot na osilniško stran, torej na Kranjsko.

Poleg mostu je imela za Zamost posebno vlogo tudi cesta, ki ga je v 1930-ih letih povezala s področjem Gerova in naprej proti Primorju. Pred tem je od Jezire navzgor vodila le pešpot in zelo strm

kolovoz. Glavni kolovoz za transport blaga iz doline je vodil iz Plešč preko Požarnice, Volčje jame do Malega Luga.

(Iz seje deželnega odbora kranjskega), dne 13. junija 1914

... Ker se je hrvatska vlada izrekla, da prispeva polovico k stroškom za zgradbo mostu čez Kulpo pri Gašparcih in čez Čabranko pri Zamostu, se dovoli tema zgradbama 25 odstotni deželni prispevek.

DOMAČIN, Ljubljana, 20. junija 1914. str. 118

Ko so po prvi svetovni vojni načrtovali novo cesto za tovorni promet, naj bi zamoščanski trgovci podkupili inženirje, da so cesto sprojektirali iz Zamosta preko sedla pod Sveto Goro (tako so pripovedovali ljudje). Bila je krajša od prve, a zahteven gradbeni projekt, ki ga je država financirala v okviru javnih del v času gospodarske krize. Ker so domačini dobivali del plačila tudi v koruzi, jo nekateri še vedno imenujejo koruzna cesta.

Slika 70: Žaga, mlin in kovačija pri »Jezircu«, pod stenami Svete Gore. Posneto leta 2005.

ZA GOSPODARJE

Predlog o najnujnejših javnih delih v Dravski banovini.

»Kmetijska zveza« v Mariboru in v Ljubljani je kot gospodarska organizacija slovenskega ljudstva ter kot dobra poznavateljica gospodarskega položaja v Dravski banovini predložila vladi program najnujnejših javnih del, ki naj bi se izvršila v naši banovini in za katera so načrti že večinoma izdelani. Objavili bomo najvažnejše točke tega programa.

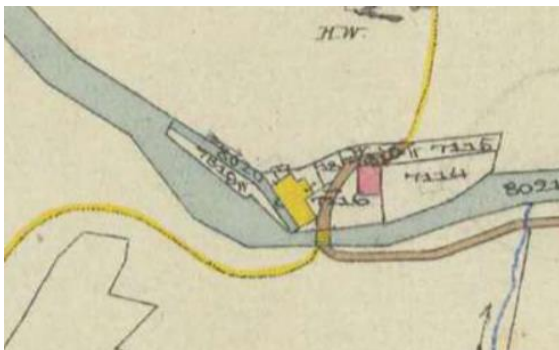
III. Ceste:

1. Cesta Ziri = Smrečje. 2. Cesta Sitež = Zetala. 3. Cesta Mala Cerkev = Novibreg. 4. Nadaljevanje zgradbe ceste Sv. Jurij ob južni žel. = Robre = Marija Dobje = Planina. 5. Preložitev ceste Toplice = Podturen. 6. Cesta Reka pri Hočah = Sv. Arah. 7. Nadaljevanje zgradbe ceste Malilug = Zamost. 8. Preložitev ceste Podsreda = Sv. Peter pod Sv.

Slovenski gospodar, 17.6.1931: ...nadaljujejo se dela na cesti Malilug – Zamost.

Le nekaj sto metrov pod *Jeziro*, kraškim izvirov potoka Gerovčice, ki se zlija iz kamenitih globin pod Sveto Goro, leži domačija družine Kovač - *Jezirskih*, poleg katere še vedno stoji stari objekt žage na vodno turbino. Turbina je bila vgrajena v 1930-ih letih, ko so povišali jez in tako pridobili večji padec. Do betonskega rezervarja s turbino na dnu je vodilo veliko leseno korito. Turbina je poleg žage preko jermenskih pogonov gonila še mlin, pa tudi veliko kovaško kladivo, katerega lahko vidite v muzeju v Čabru, in ostale naprave potrebne za kovaško in žagarsko obrt. Leta 1938 je bila ista turbina uporabljena za prvo hidroelektrarno v teh krajih, ki je napajala sosednje vasi. Vsaka hiša je lahko imela le eno žarnico. Zvečer, preden je nehala obratovati, so bili ljudje o tem obveščeni s kratkimi prekinitvami toka

– žarnice so nekajkrat pomežikale. Pred turbino so imeli tudi Jezirski vodna kolesa, ki so poganjala mlinske kamne, kovaška kladiva in kovaški meh.

Slika 71: Ostanke poslopja žage na Jeziri pozimi leta 2022/23. Spodaj Jezira s poslopji kovačije, ključavničarske delavnice in mlina, na katastrski karti iz 1860-ih.

Na mestu sedanjih pogonov naj bi stara mati našega že pokojnega informatorja Draga Kovača, ki je bila iz Fažoncev, imela *malnco* – mali mlin na en kamen. Potem je tam pozidala večji mlin na dva kamna, nad mlinom so dodali še kovačijo in ob mlinu ključavničarsko delavnico. V njej je delalo več pomočnikov. Njene izdelke – ključavnice in okove vrat lahko zasledimo vse od Loške doline do Brod Moravic, delali so tudi sekire in drugo kmetijsko orodje. Vse to so poganjala še vodna kolesa. V kovačiji je delalo več ljudi na dveh ognjiščih, imeli so tudi *norca* – težko kovaško kladivo na vodni pogon. V kovačijo je prišel delat tudi Janez Gorše iz Dolenjske, ki se je tu izučil in potem po nekajkratnem služenju v Ameriki uspešno nadaljeval s kovaško in kleparsko

dejavnostjo v Mirtovičih ob mostu proti Gašparcem.

OGLAS: Kovaškega pomočnika, ki zna izdelovati sekire in plankače. iščem za takoj. Ponudbe na Josip Kovač, Zamost-Plešče.

Domoljub, Ljubljana, 8.aprila 1926

Žaga je bila dodana nazadnje, v času med obema svetovnjima vojnama. Bila je solastniški objekt, neke vrste delniška družba. Ker je bila dodana na koncu ostalih objektov, stoji delno tudi nad potokom. Bila je venecijanka, s krožnimi žagami za vzdolžno robljenje desk ter krajšanje, lesno stružnico in brusnim strojem prav tako na vodni pogon. Pogoni so bili iz ene pogonske osi razpeljani s širokimi usnjenimi jermenicami.

Slika 72: Še eden zadnjih pogledov na žago venecijanko na Jeziri, poslopja za njo so se že vsa podrla. Pozimi leta 2022/23.

Stari Jezirc je vedno govoril, da je zelo nerodno delati v žagi, saj je bila preozka in je imela zelo omejen dostop. Hlode so zlagali ob ozkem prehodu proti glavni

cesti, od tam pa so bile v žago preko mostička v zavoju speljane tirnice, po katerih so porivali voziček s hlodom ali nazaj z razžaganimi deskami. Ves pogon so vzdrževali sami, saj so bili tudi kovači in ključavničarji.

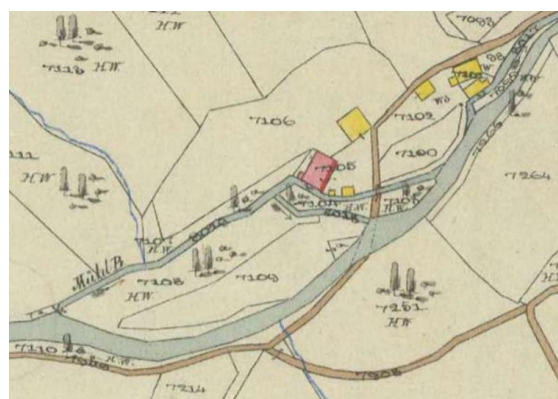
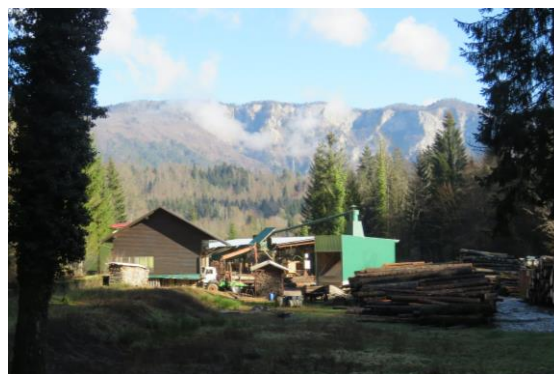
Zanimiv je spomin iz mojih otroških let na splošno pomenkovanje o žagarjih. Kmetje so namreč na žagah preverjali izkoristek svojega lesa po kubikaži – volumnu hlodov in kasneje desk in potem marsikdaj opravljali žagarje, da so si zase vzeli najboljše deske...

Ob Jezirčevem mlinu je nekoč stala stara stanovanjska stavba s skednjem, od katere je ostalo le gospodarsko poslopje, saj so jo porušili in že v 1970-ih zgradili novo hišo, ki nikoli ni prav zaživela.

Krvava drama se je odigrala te dni v Jezerih, blizu Zamosta na Hrvaškem. Neki Petar Kovač je odšel z ženo, bolj odraslimi otroci in posli k maši v Plešče. Trojico otročičev pa je pustil doma pod nadzorstvom stareje služkinje. To so bili 10 letni Josip, 6 letni Evgen in 2 letni Rudolf. Med tem, ko so se otroci igrali med seboj in služkinja opravljala svoje posle sedaj v sobi, sedaj v kuhinji, je prišlo nekaj ciganov. Služkinja jih je hotela odpraviti, ali oni se niso dali, marveč so šli v sobo, da bi se tam greli. V strahu, da ne bi cigani kaj ukradli, odločil se je mali Josip, da jih odpravi iz hiše. Šel je po očetovo puško, na kateri je nategnil petelina; a ko se je vrnil, videl je, da so cigani že odšli. Sedaj je hotel Josip spustiti petelina in odnesti puško na nje mesto. Ali pri tem se mu je puška sprožila in je strel zadel malega Evgena, ki je stal le par korakov oddaljen. Evgen je ostal mrtev na mestu. Došla je sodna komisija.

Slovenski list, Ljubljana, 24. januarja 1903,
str. 23

Pod Jezirskimi je nekoč stal mlin *Uobrških* - družine Resman, ki je porušen, poleg pa stoji nova, moderna žaga. Mlin je deloval v spodnjem delu večje stavbe verjetno iz konca 18. ali prve polovice 19. stoletja, ki je bila potisnjena v breg nekaj višje od sedanje, ki je zgrajena na mestu nekdanjega skednja. V zidani stavbi je v zgornjem nadstropju živela družina, mlinski kolesi sta bili postavljeni ob krajši stranici stavbe, kar se lepo vidi na katastrskem načrtu. Od jezua je imel vtočno zapornico in korito speljano po zemlji v obbetoniranem kanalu, ki je še viden. Dve vodni kolesi sta bili na podliv. Pred stavbo je bil razvod vode z zapornico, ki je preusmerjala vodo na mlin ali v obhodni kanal navzdol v potok. Hišno ime *Uobrški* – pomeni tisti na obrhu (kraškem izviru). Domnevamo, da je bil to mlin, ki je tu stal še preden je bil zgrajen kompleks na Jeziri. Tudi na vojaški specialki iz 1760-ih let, kjer so zarisani le štirje mlini.

Slika 73: Pri *Uobrških* – Resmanu, stoji že dolgo časa moderna žaga. Spodaj *Uobrški* (zidan) in *Selankin* (lesen) mlin na katastrski karti iz 1860-ih let.

Družina Žagar – *Selankini*, ki so lastniki naslednjega mlina, so omenjeni v Zamostu že davnega leta 1751. Ob risanju katastrskega načrta v 1860-ih letih so bila njihova poslopja mlina in hiše še lesena, kar pa ne pomeni, da niso imela spodnjih delov kamnitih, kot sedaj. Do današnjih dni so ohranili svoje mlinske pogone z dvema še delujočimi kamni. Nekoč so imeli še tretji mlevski pogon, bil je povezan povezan s stopo za kašo, ki pa je že več desetletij opuščen. V mlinu so stoletja mleli koruzo, včasih še pšenico, ječmen in oves okoliških vasi na hrvaški in slovenski strani doline. Nekoč je Andrejev oče v Slavoniji kupil še centrifugalni rotacijski stroj za luščenje ješprenja, a ta ne dela več. Pri njih še vedno lahko dobite doma mleto koruzno moko za polento ali žgance. V letošnjem letu pa za obiskovalce urejajo še poučno stezo v sadovnjaku preko Gerovčice.

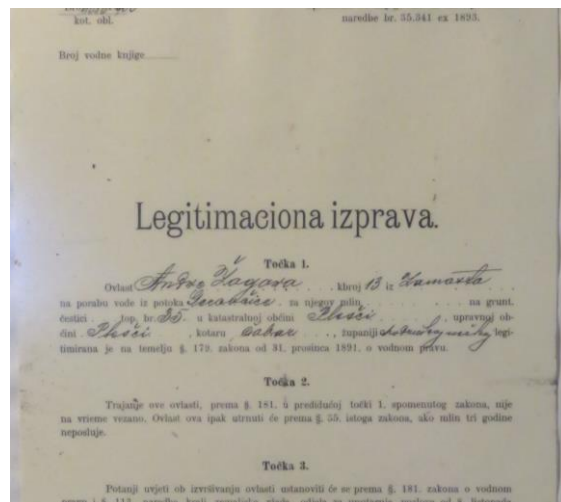
Slika 74: *Selankin* mlin leta 2005, z dvema generacijama mlinarjev.

Druga dejavnost, s katero so se ukvarjali že od nekdaj, je bila poleg čebelarstva – še vedno so znani čebelarji, še odkup kož predvsem domačih živali in mnogokrat tudi krzna divjih zveri. Divje živali so lovili lovci po obširnih gozdovih okoli doline, marsikdaj na črno. Za dve krzni posebne kune naprimer, je lovec pred drugo svetovno vojno lahko kupil eno celo kravo. Tudi zaradi tega je bilo v naseljih

nad dolino veliko *raubšicev* – lovcev na črno, ki so se trudili v obširnih gozdovih proti Risnjaku in Snežniku iskati srečo z zvitimi lovskimi ukanami. *Selankine* je zaradi krzna poznal marsikateri ljubljanski krznar, kot sem izvedel v Ljubljani.

Slika 75: Notranjost mlina *Selankinih* z mlinskim pogonom.

Slika 76: Obrtna izkaznica Andreja Žagarja – dedka sedanjega mlinarja za mlin pri *Selankinih*, letnica 1900.

Selankini – žensko obliko hišnega imena imajo, ker naj bi prišla v njihovo hišo neka prednica iz Sel - so mlinarsko dejavnost

ohranili do danes in še vedno redno vzdržujejo mlinske pogone. Tudi kamne, ki jih je potrebno občasno razstaviti - dvigniti zgornjega, ga s posebno dvigalno napravo prevrniti na stran, potem pa oba na novo potolči, da ponovno dobro meljeta.

Slika 77: Mlinar Andrej Žagar - *Selankin* in njegove sestre vedno rade pokažejo mlin, ki so ga podedovali od svojih prednikov.

Zamosta med vojno italijanski okupatorji niso požgali. Nekateri ljudi so odpeljali v internacijo, drugi so lahko čez dan obdelovali svoja posestva, skrbeli za hiše in živino. Po policijski uri zvečer so morali priti prespat v Plešce k prijateljem ali sorodnikom. *Selankina* družina, tri generacije, so v tem času prebivali v salonu Palčave šiše. Plešce so bile ograjene z ograjo iz bodeče žice ter na več mestih zavarovane z italijanskimi bunkerji.

Dragi brat,

... vem, da ste presenečeni, da sem vas zapustila, vendar mi je težko. Znašla sem se tukaj v zaporu in ti me sprašuješ, kako sem. Mogoče se vidimo konec tega meseca. Lep pozdrav Olgi, Vedaru in Giuseppeju Malnarju. Želim jim vse lepo. Lep pozdrav Marici, Tončku, Mladenu. Lep pozdrav vsej moji družini in vsem, ki prosite zame. Piši mi takoj, ker do sedaj nisem dobila še nič. Veliko pozdravov in veliko poljubov tebi in vsem na Jeziri,

tvoja sestra.

Prevod ohranjenih delov pisma v italijanščini (pisma iz zavora so morala biti zaradi cenzure pisana v italijanskem jeziku), poslano iz Pule, s poštnim žigom 19.10.1942, naslovljeno na *Salankine*, Zamost. Pismo je bilo najdeno skupaj z dopisnico iz taborišča na Rabu leta 2004 ob prenovi kanclije v Palčavi šiši, skrito pod marmorno ploščo *vaštiša*, ki je služil *Selankinim*, ko so tu spali v času policijske ure.

Iz družine pri *Selankinih* je priznana sodobna hrvaška pesnica Anka Žagar. Njeno v domačih krajih najbolj znano pesmico v domačem govoru, vezano na ljudskega junaka teh krajev – Petra Klepca, berejo ob šolskih prireditvah tako na slovenski kot hrvaški strani.

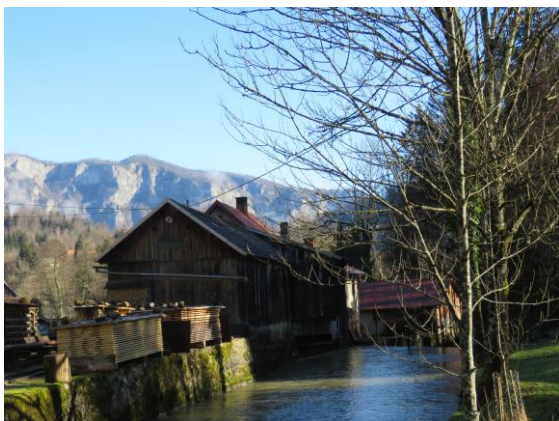
PITR KLJEP'C NA SVITE GUORE SEDI

*Pit'r Kljep'c na svite guore sedi
guova me med uobuak'me puava
Kljep'c Pit'r na svite guore sedi
hmazane nagi se v Koupo namaka
i ribice me med prst'me plišejo
i vejverce ga po hrpte čisejo...
Pitr Kljep'c na svite guore sedi
razkuštran, pozobliv, počas'n i trd
a kan me se pa medi
z rokame pobuža
te se naše t'mne guore
če se še te i da be uostale
Pit'r Kljep'c na svite guore sedi
guova me med uobak'me puava
nagi se pa v Koupo namaka
a z rokame
z rokame se pa mešice tera.*

iz pesmi Anke Žagar – *Selankine* iz Zamosta,
napisane v domačem govoru

Še vedno je delujoča tudi žaga pri Malinarićevih. Pogon žage, ki je bil zgrajen na Gerovčici po povratku nekdanjega gospodarja z dela v Ameriki še

pred prvo svetovno vojno, je lepo ohranjen in skrbno vzdrževan.

Slika 78: Žaga in za njo stanovanjska hiša Malinaričevih, v kateri je bil mlin. Spodaj katastrska karta iz 1860-ih z mlinom. Žaga je bila prigradena po tem letu.

Žaga je bila narejena načrtno za svojo namembnost, zato je precej širša od Jezirčeve in ima poleg glavnega poslopja nad vodo še prostor z delavnico za vzdrževanje. V njej so bili vsi potrebni stroji povezani preko dolge osi in širokih usnjenih jermenov na glavni pogon žage. Žaga ima sedaj vgrajeno vodno turbino, ki je izboljšala izkoristek vodne moči, stroji pa so še danes na glavno železno pogonsko os z litoželeznimi kolesi povezani preko dolgega jermenskega pogona. Jermeni so se po potrebi pretikali iz venecijanke na krožne žage, stružnico in ostale pogone, ki so bili namenjeni razrezu hlodovine, za robljenje desk ali vzdrževanje strojev. Manjša vzdrževalna dela so izvajali sami, za večja vzdrževanja ali popravila so prihajali mojstri iz Dolenjske.

Za pomoč pri žaganju, ki se lahko izvaja s tremi listi, ob manjši vodi pomaga tudi prigradeni elektromotor. Poleg žagarja sta pomagala vsaj še dva delavca. Hlode so pripeljali po cesti, in jih razložili na več prečno postavljenih tračnic od ceste do malih tračnic za voziček. Posamezen hlood se je na spodnji strani prekotalilo na voziček in odpeljalo naravnost v žago. Tam se ga je prekotalilo na podajalni voz in postopoma razžagalo.

Slika 79: Franjo Malinarić, zadnji žagar v družini, pri žaganju desk v svoji lepo vzdrževani žagi na vodni pogon.

Robovi hlodov so se največkrat žagali za deske *colarce*, notranjost pa za debelejšje plohe debeline dveh col (približno 4,8 cm). Pri tem je bilo potrebno večkrat preobrniti hlood, da je bila kvaliteta desk ustrežnejša. Z istim vozičkom se je ven vozilo razžagane deske, ki so jih zunaj zlagali - *vitali*. Veliko so žagali tudi za slovensko stran doline, a je mejni režim po osamosvojitvi Hrvaške in Slovenije močno zavrl njihovo delo.

Malinaričeva žaga je obratovala kot obrt približno do leta 2010, zadnje večje delo je bilo žaganje desk za obnovo Palčavega skednja. Na dan so lahko razžagali približno 4 m³ desk, izkoristek je bil okoli 60% glede na volumen hlodov. Sedaj obratuje le za lastne potrebe in za obiskovalce.

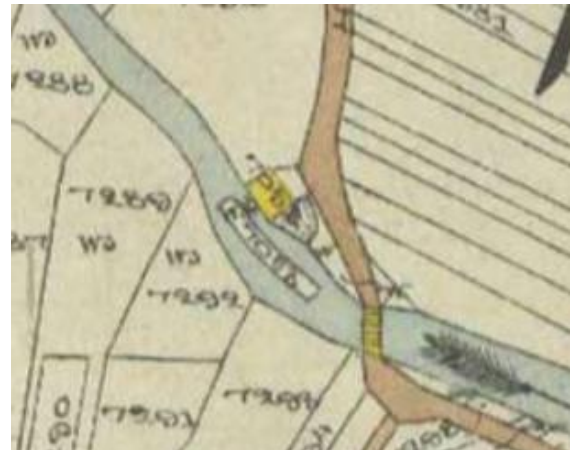
Slika 80: Obiskovalci so v Malinaričevi žagi vedno dobrodošli.

Ob obisku vam gospodar Franjo še vedno lahko prikaže in razloži vse operacije, ki so potrebne, da iz hloda izžagate desko ali plošč. Lahko si ogledate tudi pogone od blizu in na svojem telesu občutite tresljaje lesenega poslopja, ko se enakomerno premika pogon venecijanke. S svojimi zobmi reže v na podajalniku pričvrščen hlod, iz katerega žagar spretno, brez zapletov v enem hodu izžaga desko ali dve.

V stanovanjski zgradbi, ki se drži lesenega poslopja žage, se je nekoč v pritličju nahajal tudi mlin z dvema kamnoma. Kolesa so bila postavljena ob daljši fasadi ob Gerovčici in so delovala na podliv. Po vojaški karti iz 18. stoletja bi sodili, da je tudi Malinaričev pogon tu že vsaj od takrat. Nekoč je bila voda na mlinska kolesa speljana podobno kot pri *Selankinih* – med glavno strugo potoka in mlinskim kanalom je bil majhen podolgovat otoček, ob zidavi žage pa je bil narejen nov jez, ki je povišal spodnjo vodo pri *Selankinih* v

času velikih voda, če niso dovolj odprli zapornice. Mlin, ki je imel dve vodni kolesi na podliv, tretje je bilo za žago, je zaključil z delovanjem že kmalu po drugi svetovni vojni in je bil njegov prostor v pritličju kuhinje predelan v vežo s kuhinjo.

Zadnji mlin na Gerovčici je stal pri »Buažkovih« - družini Poje, vendar ni ohranjen. To je bila nekaj manjša zgradba, kjer je deloval le mlin, tudi ta na dve kolesi na podliv. Tudi ta je imel iz potoka z jezom speljan kanal do mlinskih koles, vmes je bil prav tako majhen otoček, celo s svojo parcelno številko. Njegovi ostanki so bili žal porušeni pred desetletjem, ko so regulirali Gerovčico in tu načrtovali gostinski objekt. Načrti novega lastnika so bili veliki, saj je tu nameraval postaviti restavracijo in malo hidroelektrarno, a od tega ni bilo še nič. Spodnji del nekdanjega mlina je bil zidan.

Slika 81: Buažkov mlin na katastrski karti iz 1860-ih let.

V Zamostu, ki je s cerkvico postal prava vas, a je ostal brez urbano zasnovanega središča, so v najboljših časih imeli kar tri trgovine in dve gostilni. Ena od največjih trgovin in gostiln je bila pri *Črčkavih* - družina Gašparac. Rodbina, ki še vedno vzorno vodi svoje za te kraje veliko kmečko gospodarstvo, se je nekoč ukvarjala tudi z veletrgovino vina. Poleg lepo urejenih hlevov z živino, v katerih še vedno ne manjka krav in konjev, imajo

ohranjeno staro klet nekdanje vinske trgovine. Prekupčevali so z vini iz primorskega območja. Še vedno se po okolici lahko popeljete tudi v njihovem zapravlživku, ki ga po smrti starih gospodarjev tudi novi gospodar Dragan še vedno lepo vzdržuje.

Slika 82: Črčkava družina pred domačo hišo leta 2006, vnuki in stara starša, ki sta žal pokojna. Portal hiše je iz leta 1847.

Črčkava hiša je tipična zidana hiša premožnih kmečkih lastnikov iz teh krajev, iz konca prve polovice 19. stoletja. Iz kamnitega vhodnega portala pritličja lahko razberemo, da je bila sezidana v letu 1847. Podobno kot večina hiš iz osilniškega dela ima gospodarsko pritličje, z osrednjo vežo, desno od veže z velikim plitvo obokanim prostorom kleti, ki je služila vinski trgovini, levo pa z dvema prostoroma. V prvem je delovala trgovina mešane robe. Ohranjenega je še nekaj originalnega starega pohištva, pult in nekaj starih predmetov, vključno s cenikom na stenski tabli izpred druge svetovne vojne. Za sprednjim prostorom trgovine z vhodom iz ceste je bila v bregu klet s hrano in skladišče trgovine. Iz veže gredo stopnice v zgornje bivalno nadstropje, ki ima povezavo z zgornjim dvoriščem v bregu. V hiši v nadstropju je bila tudi gostilna. Podstreha pod strmo dvokapno streho (več kot 45 stopinj, originalno je bila krita s skodlami ali krovnimi deskami in na čope)

je bila nekoč namenjena za sušilo, na njej je bila tudi lesena kašča. Kasneje so tu uredili sobe. Žal je bila streha pred leti predelana, s čimer je hiša izgubila za te kraje nekdanj tipičen izgled, svojo prepoznavnost in arhitekturno skladnost razmerij. Črčkavi imajo gospodarska poslopja na nasprotni strani ceste. Tam sta velik hlev in velik senik.

Slika 83: Pri Črčkavih imajo ohranjenega še del pohištva in opreme stare trgovine.

Iz Črčkave rodbine izhaja tudi nekoč na daleč poznani harmonikar teh krajev Anton Gašparac – Črčok (umrl 2006. leta), ki je več kot pol stoletja s svojo *frajtonarco* – heligonko ali pa s klavirsko harmoniko igral po skoraj vseh plesih in svatbah v okolici. Njegovi posnetki marsikdaj še vedno razveseljujejo ljudi v mnogih domovih z obeh strani doline Čabranke. Njegovo igranje je v 1970-ih letih posnel tudi takrat znani novinar Marjan Kralj za radio Slovenija, za sklop oddaj Slovenska zemlja v pesmi in besedi, kasneje pa še ekipa ZRC SAZU ob obisku etnomuzikologov v Osilnici. Del njegovih posnetkov lahko slišite v etnološki zbirki Palčava šiša v Pleščih, saj je bil eden od

zadnjih muzikantov, ki je igral na nedeljskih plesih v Palčavi gostilni, preden so jo zaprli v drugi polovici 1950-ih let. Kasneje je z igranjem nadaljeval na daleč naokoli znanih sobotnih plesih v Osilnici, v gostilni pri Micki Kovačevi.

Slika 84: Levo Josip – Joško in desno Anton - Tunček Gašparac - Črčok s svojima harmonikama pri Šuštarjavih v Plešcih, v 1980-ih letih.

Črčkof Tunček je bil znan po tem, da je med plesom prekinil igranje in zaklical: „Sake svojo za 50 dinarof“, na to mu je moral vsak plesalec plačati to vsoto, če je hotel še naprej plesati s svojo izbranko. Ljudje se spomnijo, da je uvedel tudi „dame birajo“ – dekleta volijo, saj je bilo na plesih vedno več deklet kot fantov. Igranje je nadaljeval njegov brat Josip, sedaj pa harmoniko frajtonarico odlično reže Josipov vnuk. Tonček je tudi rad pripovedoval prigode iz svojega okolja. Spodaj je ena njegovih iz Zamosta, kot jih je zabeležil Jože Primc v Okamnelem možu.

NEVARNA MESTA

Bila so posebno nevarna mesta, kjer so bile coprnice in druga taka bitja. Eno takih opasnih mest je bil Parudnik, to je tesnac od Zamosta proti pleškim njivam, kjer je cesta stisnjena med Čabranko in strmi breg. Tu je prebival strah, ki se je kazal ljudem v različnih podobah. Najpogosteje

so to bile coprnice. Tudi šlatriček, ki je imel na glavi rdečo kapo, v roki pa korobač, s katerim je pokal.

Kar tri podobe je imel strah, ki smo mu v mraku do davnjete ure rekli mračnik. Če se je prikazal od dvajsete do plnoči je bil ponočnik. Za njim pa je do ranega jutra strašil zornik.

Vse to pa je bila ista klapa, mafija. Sami strahovi. Ljudi so čakali i njih strašili tudi na mostu v zamostu. Veliko domačinov in drugih popotnikov je zato raje pregazilo Čabranko, kot da bi šli mimo teh strahov čez most.

Povedal Anton Gašparac r. 1929, Zamost 1993. (J.Primc, str.58)

Slika 85: Anton Gašparac – Črčok s Sonjo Smole, leta 2005, zadaj cerkva v Zamostu.

Iz središča Zamosta greste lahko po lepo urejeni poti od zadnjega zavoja ceste, nato peš ob kompleksu ostankov Jezirčeve žage, mlina in kovačije, na izvir Gerovčice, ki bruha izpod prepadnih sten pod Sveto Goro in tam ustvarja malo jezerce. Nad njim, v stenah Svete Gore, se nahajajo

podzemne jame, v katerih so se po pripovedih skrivali prebivalci pred Turki. Na eno od njih je vezana tudi prastara zgodba o Babi, ki je v stiski požrla svojega otroka, in jo lahko preberete v naši knjigi S pripovedkami na izvir Kolpe.

V jamah občasno prezimijo tudi medvedi, včasih kakemu mladičku po strmem bregu spodrsne in konča od potoku. Enega takega smo videli tu pred leti, ko je maja kopnel na debelo nasuti sneg.

Slika 86: Domnevno *Barunova* kočija pred gostilno I. Gašparca v Zamostu

V Zamostu je bila pred vojno še ena pomembna domačija – z domačim imenom pri *Barunovih*. Njen lastnik, ki naj bi bil po pripovedovanju baron, je imel pod Seli pri Osilnici, nekako v dolinici nove ceste navzgor ob transformatorski postaji, opekarno. V njej je pred drugo svetovno vojno in morda tudi že prej, žgal opeke, s katerimi so pozidavali pred tem lesena stanovanjska nadstropja hiš v dolini. S tem poslom je veliko služil. Podobno verjetno tudi z drugimi kupčijami. Denar je zelo rad pokazal in si je zato kupil kočijo. Tako so stari ljudje pripovedovali, da so bile v Pleški občini nekoč - pred drugo svetovno vojno, kočije pri treh hišah: pri trgovcih *Sučavih* in *Palčavih* v Plešcih ter pri *Barunovih* v Zamostu. Žal pa je *Barun* na koncu zaradi dolgov umrl žalostne smrti.

Nekaj o *Barunu* lahko preberemo tudi v naslednji *Črčkovi* zgodbi, ki jo je zapisal Jože Primc v svoji knjigi *Okamneli mož*, v

kateri je zbranih preko 200 pripovedi iz naših krajev.

STRAH JE NAGAJAL BARUNU IN NJEGOVEMU SINU

V naši vasi zamost je živel baron, strašno bogat človek, ki je imel sina Turčeta. Njegova hiša še danes stoji in je imela v stari Jugoslaviji številko 12.

Nekega večera – bilo je leta 1933 do 1935 – je šel Turče peš iz Osilnice domov v Zamost. Prišel je na most v zamostu, ko je zagledal na sredini mostu prikazen. Videti je bila kot vreča sena. Ko je prišel bliže pa se je prikazen spremnila v velik ogenj.

Turče se je zelo ustrašili n pričel bežati proti domu. Prikazen pa ga je tako ovirtala, da je Turče tekkel in tekkel, a ni mogel z mesta naprej. Končno pa mu je le uspelo prikazni ubežati. Z vso silo se je ruknil v domača vrata, da so se odprla in, ko je bil na varnem, v hiši, je odšel v svojo sobo, da bi zaspal.

Pa s spanjem ni bilo nič. Na oknu je spet zagledal tisto prikazen, ki se je sedaj spremnila v šratlička. Od strahu se je zamotal v odejo in pokrival s kovtrom. Tako je v strahu prebil vso noč in šele zjutraj zaspal.

Turčetu se je podobno še večkrat dogajalo, prav tako pa tudi njegovemu očetu, baronu. Take dogodivščine so bile tudi glavni vzrok, da je ta družina propadla in prodala hišo.

Novi lastnik Anton Gašparac je tudi imel težave s strahom, saj je celo noč po podstrešju, po izbi ropotalo. Zato so poklicali župnika, da je hišo blagoslovil. Potem je še nekaj časa ropotalo, nato pa ne več, ker da so se strahovi izselili.

Povedal Anton Gašparac r. 1929, Zamost 1993. (J.Primc, str.70)

V Zamostu potrebno opozoriti še na eno hišo, ki stoji na križišču. Hiša je v osnovi stara, vsaj iz začetka 19. stoletja. Poleg nje je postavljen svinjak s posebnostjo – velikim, iz kamna sklesanim koritom za prašiče. Enako korito je bilo vzdano leta 1822 tudi pri Tamažavih, v štalici, ki se je držala hiše. Posebni sta zato, ker je bil zanju potreben velik kos kvalitetnega kamna, ki ga v dolini ni in je najbližji šele na Mrežišču, visoko nad dolino. Verjetno sta bili obe koriti iz istega obdobja, iz začetka 19. stoletja, in delo istega kamnoseka.

Tudi nekaj drugih hiš nad Črčkavo kaže svojo starost po vratni kljuki in klesanem portalu, a jim težko pripišemo kako posebnost, dokler jih ne vidimo od znotraj. Žal so le redko naseljene in večji del leta samevajo.

Slika 87: Kapela v Zamostu, več o njej smo zapisali v poglavju o cerkvenih objektih v župniji Plešče. Njen zvon iz leta 1648, prinešen iz Plešč, je najstarejši v župniji Plešče.

V Zamostu stojita tudi dva cerkvena objekta. Poleg cerkvice, ki je bila v prvi polovici 19. stoletja sezidana na zasebno iniciativo in še vedno stoji na privatni parceli, tudi kapelica ob mostu preko Čabranke. Še leta 1860, ko so risali katastrske karte tega območja, je bila kapelica na samem pri mostu in okoli nje ni bilo nobene hiše. Te so bile dodane v začetku 20. stoletja. Nekaj več o obeh

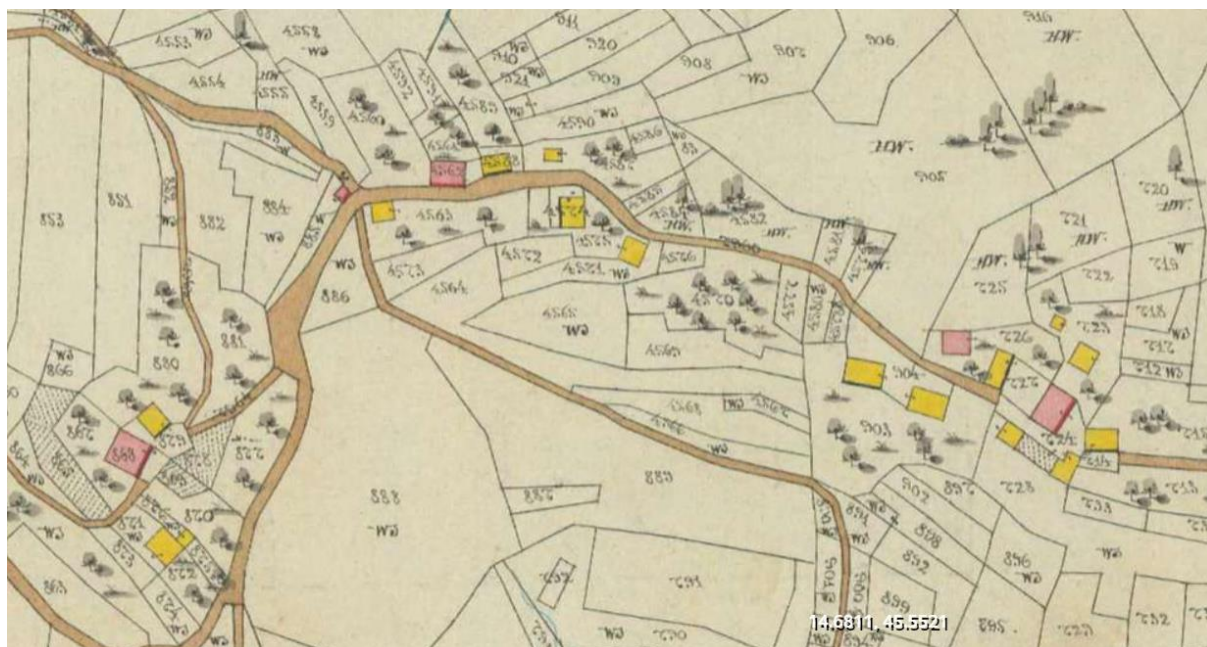
objektih smo napisali v poglavju o sakralnih objektih v župniji Plešče. O kapelici pa ob njeni obnovi tudi v tretjem nadaljevanju knjige pred nekaj leti.

Slika 88: Kapelica sv. Jožefa – sv. Josipa ob mostu preko Čabranke po obnovi, ko je dobila novo položnejšo streho, katere nagib žal ne sledi več originalu iz prve polovice 19. stoletja. Nad vhomom je naslikan sv. Rok.

KAMENSKI HRIB

Kamenski hrib - po domače *Kamonske hrib* leži na približno 500 m dvignjenem osončenem južnem bregu pod istoimenskim grebenom nad Plešci. Proti pobočjem Požarnice ga meji dolinica Pleškega potoka, proti Okrivju na severni strani pa jarek Kamenskega potoka. Preko njega je šla nekoč pot iz Plešč proti Kraljevemu vrhu, ki se je za eno od nekdanj glavnih hiš v naselju razcepila še proti Okrivju. V 18. stoletju je tu stalo 8 hiš z 50 prebivalci, 17 kravami, 12 voli in 58 ovci. Pred drugo svetovno vojno je bilo tu 13 hiš in 80 prebivalcev.

Slika 89: Katastrska karta iz 1860-ih s tremi skupinami hiš na Kamenskem hribu – desna nad cesto iz Plešč, srednja na sedlu, leva ob poti na Kraljev vrh. Vir: Mapire

Bojan Pajnič je v naselju pred desetimi leti zapisal naslednja hišna imena: *Arhave, Lukačovkene, Uovričkove, Koritonške, Dolinarčene, Pr Rašperiče, Pr Jurajčevih, Stankave, Pr Klukavce* in *Uajnarjeve* – iz zadnje omenjene hiše je bil namreč lajnar, ki je konec 19. in začetku 20. stoletja ob sejnih in praznovanjih igral po dolini.

Naselje je dajalo še do pred desetletjem idiličen izgled s hišami, postavljenimi ob poti v bregu. Razvrščene so bile na zgornji rob lepo obdelanih terasastih njiv in sadovnjakov s slivami, velikimi orehovimi in češnjevimi drevesi, ki so vsako leto odlično obrodila. Med njimi je speljana pot. Obdelovalne površine Kamenskega hriba lepo rodijo. So dovolj visoko nad dolino, da tu ne pride do pomladanskih pozeb in obrnjene proti jugu. Južni predel proti Pleškemu potoku ima celo ledinsko ime *Uorejški*, saj je bilo tam polno orehov, žal pa je sedaj zaraščen in orehov ni več.

Na *Vrtih*, ki ležijo na vzhodni strani je ob poti do njiv z obokom obzidano zajetje na

izviru, v katerem je v mojem otroštvu vedno plavala zlata ribica, ki naj bi čistila vodo v zajetju. Nekaj sto metrov naprej in nižje leži kotanja, v kateri se zbira voda in oblikuje malo močvirno jezerce. V gozdu od kotanje naprej po grebenu še vedno opazimo sledove terasastih njiv, ki so se zaključile na grebenu nad pleško kapelico.

Preko njiv je šla ena od poti navzol - do Plešč in pleškega pokopališča. Južna pobočja pod naseljem še niso zaraščena, kaka njiva je tudi obdelana, ponekod se pasejo ovce. Žal pa na prelomih teras

počasi izginjajo nasadi sliv in drevesa velikih češenj in orehov, katerim je rast stoletja omogočalo obdelovanje in gnojenje njiv.

V naselju imajo tudi kapelico, ki je sedaj postavljena na križišče pod vasjo. Stara kapelica, ki smo jo navedli v poglavju o zgodovinskih cerkvenih objektih župnije Plešče, je stala na razcepu poti za Kraljev vrh in Okrivje višje nad naseljem.

Slika 90: Pogled na gručo hiš Kamenskega hriba, postavljenih na osončno lego pod kamnitem hribu, spodaj »nova« kapelica.

Kar nekaj hiš na Kamenskem hribu ima zelo stare temelje in kleti. Njihovo starost opazimo že ob prvem ogledu njihovega volumna in razmerij. Ker pa je vse hiše poleti leta 1942 požgal okupator, so zgornji deli, nekdanj večinoma lesenih stavb, zgrajeni na novo. Kar nekaj a jih je presenetljivo imelo kamnite zidove že v sredini 19. stoletja, ko so bile hiše nad dolino večinoma lesene, kar je lepo razvidno s katastrskega načrta. Na njem so zidane stavbe obarvane rdeče, za razliko od rumeno obarvanih lesenih stavb. Večje število kamnitih zgradb je morda posledica posredniške vloge njihovih lastnikov pri transportu blaga iz doline proti v 18. stoletju zaradi rudarstva pomembnem Trstju. Preko Kamenskega hriba je šla namreč pot iz spodnjega konca doline iz Plešč proti Kraljevemu vrhu in naprej do Trstja.

Pred nekaj leti so tod rušili eno od hiš, ki je bila postavljena po drugi svetovni vojni in

je bilo zanimivo videti njeno odprto leseno ostenje. Redkokdaj se pokaže priložnost za pregled same konstrukcije stanovanjske stavbe, ki je vsekakor zanimiva za razumevanje gradnje v celotnem Gorskem kotarju v obdobju nekaj desetletij po drugi svetovni vojni. Šlo je za manjšo hišo, tlorisa kakih 7 x 8 m, ki je bila zgrajena iz gredne konstrukcije debeline približno 10 cm. Take so gradili domačini v času obnove požganih vasi iz domačega smrekovega ali jelovega lesa. Ni šlo več za nekdanjo leseno gradnjo stavbe iz horizontalno ležečih in povezanih tesanih brun, ki smo jo poznali v 19. stoletju, temveč za zlaganje debelih žaganih plohov v najprej izdelano tesano osnovno ogrodje hiše. Ko je bila stena zapolnjena v celoti, je bila nato z zunanje in notranje strani obita pod kotom 45 stopinj z letvami in preko njih ometana z apnenim ometom. Zunaj včasih tudi obite s horizontalnimi deskami širine pribl. 15 cm, z odkapnim prekrivanjem. Na od dežja bolj izpostavljenih delih tudi s skodlami. Ostenje je bilo postavljeno na gredno konstrukcijo stropa kleti, ki je bila položena na kamnite kletne zidove in jih je tudi povezovala kot venec.

PISMO IZ DOMOVINE PRIČA O VELIKEM TRPLJENJU NAŠEGA NARODA

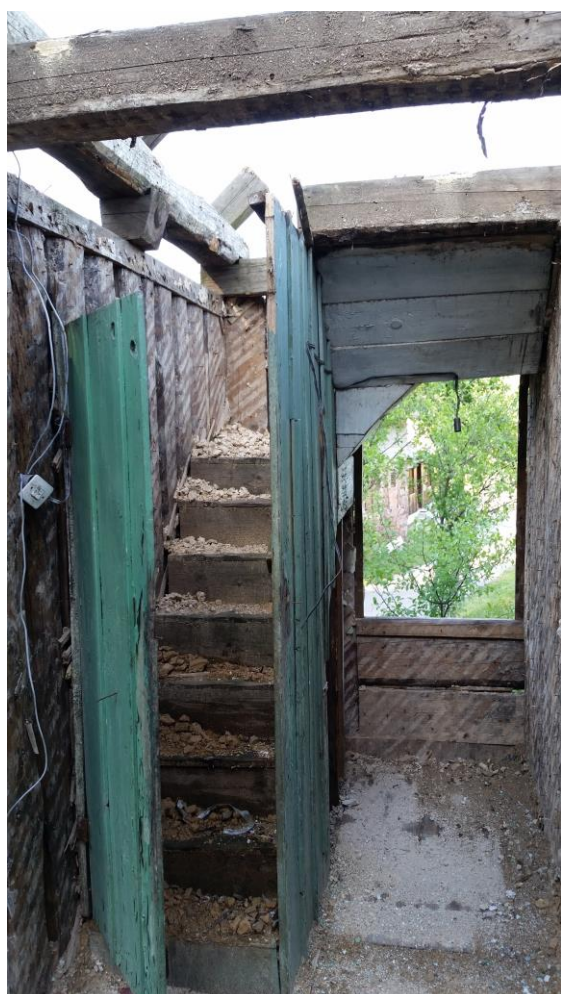
Frank G. Ožbolt iz 14501 Sylvia Ave. Cleveland, O. je prejel od svoje sestre Julke iz vasi Plešče, Gorski Kotar, Jugoslavija žalostno pismo. Sestra mu piše, da je umrla sestra Ivana in njena dva sinova, eden star 19, drugi 21 let. Fanta sta umrla v Italiji, kamor so ju nasilno odpeljali. Odpeljali so tudi sestrično hči, za katero pa ne vedo, kje da je.

Tako je vsepovsod, da starši ne vedo za svoje otroke kje so, otroci ne vedo za svoje starše.

V občini so ostale zdaj samo še tri vasi, to

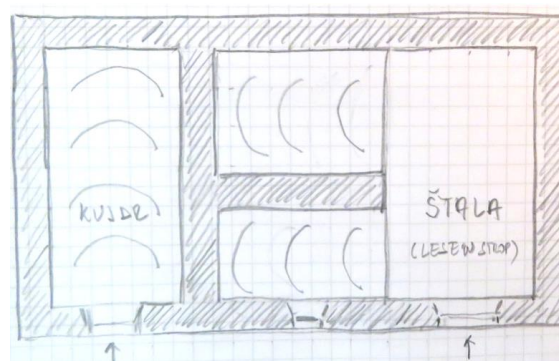
so Mandli, Plešce in Zamost, druge so pa vse požgane, a ljudje razkropljeni na vse strani.

Ameriška domovina, Cleveland, 18.1.1945

Slika 91: Hiša, zgrajena med povojno obnovo. Spodnji del je bil star ali tudi po vojni zidan iz kamnja. Zgornji del lesen, iz debelih žaganih plohov, grede stropnih konstrukcij in ostrešja tesane. Spodaj pogled na kotne stopnice iz veže na podstreho, zadaj okno shrambe.

Med stavbami, ki je morala imeti nekoč prav posebno mesto, je tudi zidana hiša na sedlu. Od tam je lep razgled tako na Sveto Goro in Dimovec, kot na drugo stran proti Taborski steni in Okrivju. Poleg te hiše je stala tudi stara kamenska kapelica, ki jo omenjamo v poglavju cerkvenih stavb v župniji Plešce. Iz tlorisa hiše in njenih kamnitih zidov kleti lahko razberemo, da je bila zidana verjetno še v 18. stoletju, saj njen tloris ni izdelan v razmerju zlatega reza in je nekaj daljši. Stala je na križišču poti iz Plešč proti Okrivju in Kraljevem vrhu. Zadnja pot je bila zanimiva v času delovanja železarstva v Čabru, saj so preko nje lahko potovale karavane z blagom, ki so ga tovorili preko doline Kolpe in je bilo namenjeno rudarjem v okolici *Trstja* – npr. žito, koruza, vino. Žal o sami zgodovini hiše in njenih prvotnih lastnikov, zadnji so že pred desetletji odšli v Francijo, ne vemo prav dosti več.

Slika 92: Tloris kleti največje in najstarejše hiše na sedlu, dimenzij pribl. 14x8m. Zidovi so debeline 70-80 cm, verjetno iz 18. stoletja.

Slika 93: Srednji del kletnih dveh obokov v štali, s srednjim stebrom, nad katerimi je v pritličju stala dimnična peč.

V osnovi gre podobno kot npr. pri Tamažavi hiši iz Plešč za zgradbo dimnice, katere kletni zidovi so bili že v začetku ambiciozno sezidani za istočasno zgrajeno kamnito zgornje nadstropje. Kletna etaža je imela dva glavna prostora, dostopna iz severne strani proti Okrivju: polkrožno obokano klet za hrano in štalo z obokanim delom pod sredino hiše. Nad to močno pokonstruktijo je morala v pritličju stati dimnična peč. Štala je imela lesen strop, a že v začetku v stenah pripravljene poglobitve za pete križnih obokov, ki bi nekoč obokali ta del. Do tega pa nikoli ni prišlo, saj so tukajšnje poti do sredine 19. stoletja z izgradnjo cest po dolini in prenehanjem železarstva izgubile svoj pomen.

Slika 94: Pogled v polkrožno obokan prostor kleti, kakršne so bile stoletja običajne v dolini.

Večina hiš Kamenskega hriba je praznih, Nekaj upanja daje še kaka naseljena hiša in drobnica, ki se pase na nekdanj obdelanih površinah z vsako leto odlično rodnimi drevesi sliv na prelomih teras, velikimi orehi in češnjami. Večina jih je v zadnjih desetletjih propadla, saj so potrebovali gnojenje njiv, ki jih je prekrila trava.

Upanja vlivajo ambicije nekaterih lastnikov, ki želijo sem pripeljati turiste. Nekaj jih gradi svojo turistično ponudbo tudi na tradicionalni arhitekturi tega prostora, kar bi ob nekdanji urbanistični urejenosti naselja in razgledni južni legi

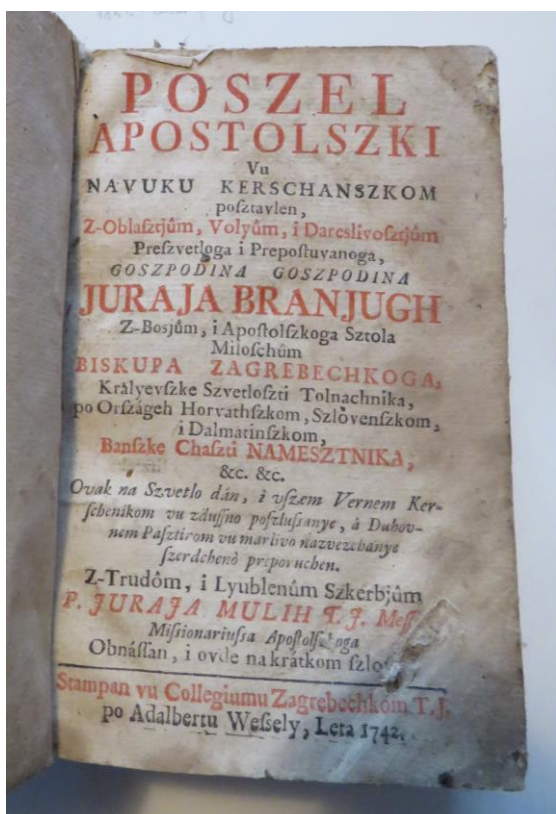
lahko bilo pomemben element prepoznavnosti. Vendar pa je pred desetletjem zgrajena stavba v zavoju na začetku naselja močno pokvarila vtis in s tem tudi vrednost nekdanj stoletja usklajene in z okolico idealno povezane urbanistične celote. Žal se podobne napake ne dajo enostavno popraviti in se je zato včasih potrebno vprašati tudi o odgovornosti tistih, ki so jo dovolili ter tistih, ki so prišli na take ideje.

Slika 95: Idila žive kulturne krajine.

CERKVENE STAVBE V ŽUPNIJI PLEŠČE IN NJIHOVA OPREMA

V lanskem letu mi je domači župnik v Pleščih, *velečasni* Josip Tomić, ponudil v pregled župnijske knjige župnij, ki jih vodi zadnja leta. Bilo bi škoda, če v knjigah s stavbno dediščino ne bi opisal tudi cerkvene stavbe v teh župnijah. Letos bomo začeli kar v domačem kraju, v Pleščih.

Slika 96: Najstarejša knjiga v župnijskem arhivu Plešč, *Poszel apostolski*, tiskana leta 1742 v Zagrebu.

Nekaj o kapelicah v dolini sem sicer že pisal pred dvema letoma ob njihovi obnovi, o župnijski cerkvi nekaj v uvodni knjigi, kaj dosti več pa ne. Zato bomo letos v opise poleg samih stavb vpletli tudi njihovo notranjo opremo, kolikor o njej obstaja kak zapis v župnijski kroniki. Gre za opise starejše opreme (brez drobnega inventarja, mašnih oblek in knjig) in ne današnjega stanja z novo dodanimi

predmeti, saj bi želel s tem ohraniti spomin tudi na elemente, ki so bili ob zadnjih obnovah morda zamenjani z novimi.

Slika 97: Naslovnice ene od starejših knjig, knjiga prihodkov župnije Plešče iz leta 1877.

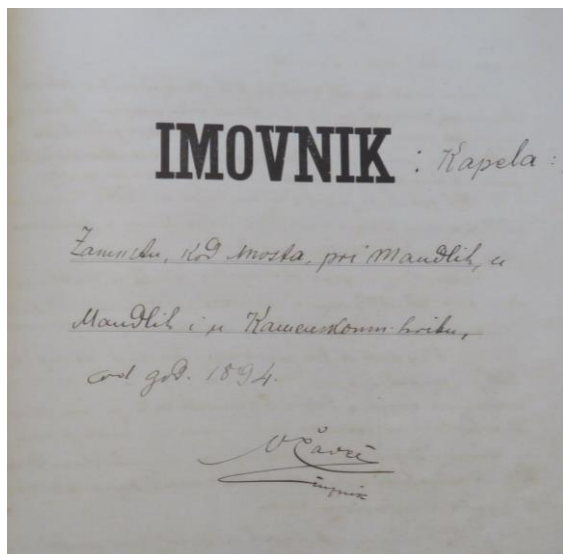
Od cerkvenih knjig so bile zame najbolj zanimive župnijske kronike, v katere so bili župniki dolžni zapisovati stanja v kakršnih so prejeli župnije, njihovo zgodovino in glavna dogajanja. Največkrat so to tudi zapiski o uspehu pri projektih, ki so jih izvedli v času svojega župnikovanja. Župnijskih kronik ni dosti ohranjenih. Za župnijo Gerovo so pogorele v župnišču že v 18. stoletju, nato pa še ob bombardiranju leta 1945.

Slika 98: Vpise prihodkov in odhodkov je potrjeval tudi Polikarp Paravič, graščak iz Čabra. Na sliki njegov pečat in podpis.

V drugi stari župniji Osilnica starih kronik nimajo, imajo pa druge evidence o župljanih. Ohranjena je kronika iz Turkov, v kateri je opisana gradnja in opremljanje sedanje cerkve. Iz Kuželja je ostala kratka

kronika z zelo ambicioznim uvodom, ki je obetal mnogo, a je bila kasneje redko dopolnjevana.

Slika 99: IMOVNIK kapel in kapelic v župnijskem arhivu Plešč, leto 1894.

Pleška kronika je pisana od časa, ko so prejšnji župniki že izvedli vsa gradbena dela na cerkvi in župnišču, torej jih pisec ni mogel natančno časovno opredeliti in poznati prav vseh detajlov. Knjiga iz Čabra se prav tako pričinja več kot sto let po gradbeni obnovi cerkve, delno je dodan prepis prejšnje kronike pisane v latinščini... Če sta prvi pisani zelo občasno in v hrvaščini, npr. ko se je gradila cerkev v Turkih, je Pleška od leta 1864 še nekaj let naprej pisana v latinskem jeziku, je pa do konca druge svetovne vojne dokaj kompletna. In prav iz nje bomo povzeli glavne podatke o cerkvenih stavbah v župniji in njihovi graditvi.

Poleg župnijske kronike so v župnijskem arhivu v Pleščih od dokumentov, vezanih na stavbe in njihovo opremo, še Imovnik (inventarna knjiga), knjige s prihodki in odhodki ter številni drugi dokumenti, iz katerih sem lahko izbrskal podatke.

Župnijske kronike nudijo poleg v nadaljevanju navedenih podatkov še mnogo drugih zanimivih informacij, ki jih bo lahko obdelal še kak drug raziskovalec.

Kljub včasih nerednemu vpisovanju so lahko dragocen vir informacij o za cerkev pomembnih dogajanjih v neki župniji, o povezavah župnikov z župniki iz sosednjih župnij in podobno.

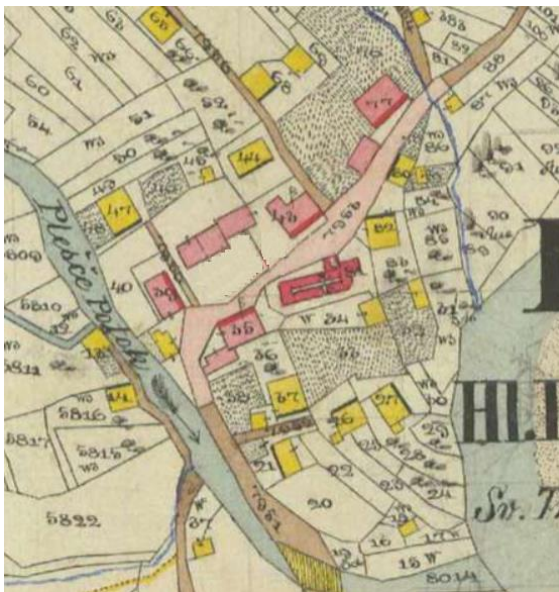

Slika 100: Pečat župnije sv. Trojice, Plešče, v letu 1835.

Župnijska cerkev svete Trojice v Pleščih

Začel bi z zanimivo zgodbo duhovnika Vinka Štigliča (1804 – 1875), rojenega v Praprutnjaku nad Bakrom, ki je iz Hreljina prišel za župnika v Plešče in je tu deloval celih 27 let. To so bila obenem leta največjih gradbenih posegov na cerkvi in župnišču, pa tudi večina cerkvene opreme je iz časa njegovega župnikovanja. Prav on je najbolj zaslužen za sedanji izgled cerkve. Ob prihodu leta 1837 naj bi našel tako *farož* kot cerkev v slabem stanju. Zato je 1846. leta najprej zgradil novo župnišče, ki je leta 1858 ob predelavi cerkve dobilo še sedanji kamniti portal. Poleg župnišča je uredil prostran vrt s cvetjem, zelenjavo, sadnimi drevesi in grmovjem, katere je sam vzgajal. V zaselke po bregovih je jahal konja, po dolini se je prevažal s kolesljem. Na vse pretege se je trudil, da bi zgradili še novo cerkev, a so se pleščani tej ideji

močno upirali. Zato je čez nekaj let pričel na svoje stroške kopati temelje za novo cerkev, kar na vrtu župnišča. Ta se mu je zdel zaradi višjega položaja bolj primeren kraj za cerkev kot sedanji ob cesti. Ko pa so domačini to videli, so zapretili delavcem, da jih bodo pobili, če nadaljujejo z delom. Zato je odstopil od tega načrta in pričel obnavljati staro cerkev. Dvignil jo je za nekaj metrov, jo tlakoval z novimi kamnitimi ploščami, prizidal zakristijo. V cerkvi je dodal novo kapelo pod zvonikom. Cerkveno ladjo so podaljšali in obokali, dobila je novo vhodno fasado. Cerkev je dobila nove klopi, prižnico in krstilnico. Leta 1860 so postavili nove orgle, ki jih je izdelal Ferdinand Malachovsky iz Ljubljane, na zvoniku je bila ura iz leta 1859.

Slika 101: Pleška cerkev leži v središču vasi. Nekoč je bil na mestu Palčave šiše do leta 1855 trg z lipo. Stanje zgradb pred letom 1856.

Bil je tudi drugače dejaven - leta 1855 je pomagal ustanoviti šolo, ki je delovala v hiši pri Tamažavah, dokler niso zgradili nove šolske zgradbe. Leta 1864 je odšel službovat v rodni Praprutnjak, kjer je tudi umrl (povzeto iz članka škofa dr. Josipa Marušića). Pomembno je spomniti še na to, da so iz zaledja Bakra, kamor lahko prištevamo Praprutnjak, prihajali romarji v

velikem številu romat na Sveto Goro. Verjetno že pred Štiglicem.

1835. 9/

Status Animarum Parochia Plešce

*Pleşce. Parochia erecta anno 1807 ad
S. Trinitatis sub jure Patronatus
Spectabilis Domini Polycarpi Parovich,
de Cubar. Lingua Croatica.*

	Castolus	Spas. Urocl.	Spas. nov. domi
Parochus: Georgius Quaternik/			
in Matre - - - - -	101	-	-
in filialibus:			
Zamost - - - - -	120	-	-
Šimrockari - - - - -	46	-	-
Podrtene - - - - -	92	-	-
Posarnicka - - - - -	184	-	-
Kamenzhrib - - - - -	50	-	-
Ohriuje - - - - -	280	-	-
Dolyni Sagari - - - - -	82	-	-
Mandle - - - - -	92	-	-
<i>Summa - - - - -</i>	<i>1078</i>		

Slika 102: Izsek iz Statusa Animarum s popisom števila župljanov po naseljih v letu 1835. Župnija je štela 1078 prebivalcev.

Cerkvena stavba, ki je od leta 1807 tudi župnijska cerkev, stoji v središču *srejdne vasi*, na plečih ali gomili, ki jo je v tisočletjih nasul Pleški potok in nekaj jarkov, ki so se tod stekali iz hriba. Tu stoji verjetno že od začetka vaške naselbine, saj je starejše naselitve iskati višje v zaselkih po bregovih nad dolino. Le nekaj deset metrov za njo je še pred stoletjem in pol ali dvema tekla Čabranka, okoli cerkve pa se je še do začetka 19. stoletja pokopavalo umrle. Njihove kosti tudi sedaj izkopljejo delavci ob vsakem prekopavanju okolice cerkvene stavbe, tudi na cestni strani, čeprav je pokopališče na sedanjem mestu nad vasjo že vsaj dve stoletji. Gre torej za primer krščanskega svetišča lokalne skupnosti, kjer je bila cerkve kot versko središče cerkvenega občestva skupnosti postavljena v sredino naselja. Enako velja za ostanke prednikov, ki so bili pokopani

okoli nje, kar pa bi lahko pripisali še predkrščanski tradiciji.

Slika 101: Mali zvon, ki visi v zvončnici kapele v Zamostu je za sedaj edini dokaz, da je bila kapela v Pleščih postavljena pred letom 1648.

Tudi orientacija cerkve je pravilna, kar je bilo v 17. stoletju že skoraj obvezno – v stavbo vstopamo skozi vrata na zahodu in zremo v oltar na vzhodu, kar simbolizira hojo v smer od koder vzhaja sonce, ki simbolizira vstalega Jezusa in pričakovanje njegovega vstajenja.

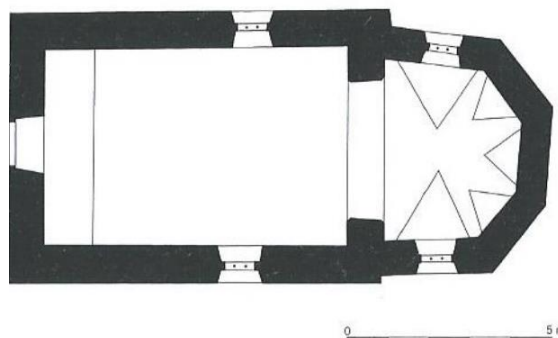
Prve omembe cerkvenega objekta v Pleščih govorijo o letu 1648, ko naj bi tu že stala manjša kapela. O letu postavitve ne vemo kaj več, saj je tudi ta letnica dobljena iz najstarejšega zvona, ki je bil nekoč na njej. To je najmanjši zvon, ki naj bi visel v zvoniku kapele in je kasneje tudi edini preživel rekvizicije med prvo svetovno vojno. Po letnici na zvonu so sklepali, da naj bi bila do takrat tu postavljena tudi cerkev.

Z veliko gotovostjo lahko trdimo, da je morala biti njena stavba po izgledu podobna tistim v bližini. Morda najbolj cerkvi iz Bosljive loke, ki je bila vsaj po sledovih tamkajšnjih starih poslikav na severni steni in pravilni usmeritvi sodeč, zgrajena v istem obdobju. Tako kot pleška kapela je dokaj pravilno orientirana z osjo proti vzhodu. Gre za izoblikovan tip arhitekture cerkve, ki se je v 17. in 18.

stoletju uveljavil na kočevskem ozemlju, kamor so se priseljevali prebivalci iz slovenskih dežel Kranjske. Preprosto pravokotno cerkveno ladjo je od oltarnega predela ločila slavoločna stena s polkrožno oblikovano odprtino. Prezbiterij ali oltarni prostor, ki je tudi v Bosljivi loki relativno kratek in širok, je bil tristrano zaključen in je bil običajno banjasto ali grebenasto obokan. Ladjo je pokrival raven lesen in največkrat poslikna strop. Nad vhodom je imela na vrhu fasadne stene zvončnico z eno ali dvema zvončnima nišama, ki je bila pokrita s skodlasto streho piramidaste oblike. Podobno cerkvico v bližini lahko vidite še v Ribjeku (ta je stoletje ali dve starejša), Čačiču, Papežih in Žurgah, a tudi nižje po dolini Kolpe ali nad njo.

Slika 102: Cerkev sv. Vida v Bosljivi Loki. Pleška kapela ji je bila podobna. Tudi ta stoji v naselju, obkrožena s pokopališčem.

Slika 103: Tloris cerkve sv. Vida v Bosljivi Loki, župnija Osilnica. Ima pravokotno ladjo ter kratek, širok in tristransko prirezan prezbiterij. Pleška kapela je bila le malo večja. Vir: Resman, 234.

Njeni stavbarji so bili morda iz Primorja kot še dolga obdobja kasneje gradbeni mojstri pri vseh zahtevnejših gradnjah in obnovah cerkva v dolini. Od prve kapele se je do danes ohranil le zvon z letnico 1648, višine 40 in premera 45 cm, z napisom *Santa Maria Ora Pro Nobis*, na katerem je znak križa. Leta 1925, ko so za pleško cerkev kupili nove zvonove, je bil poklonjen kapeli v Zamostu, kjer še vedno visi in bije.

Slika 104: Zvonik pleške cerkve, z neobaročno streho iz skodel in vmesnimi polji s svetlečo se pločevino. Slika iz leta 1895 iz revije *Dom i svet*.

Leta 1737 naj bi bil k kapeli ob prezbitariju prizidan nov zvonik, pod katerim je bila urejena kapela sv. Križa. Arhitekturno je bil postavljen ob severno steno prezbitarija na način, ki je običajen v alpskem kulturnem krogu. Je kvadratnega tlorisa, eno stranico ima prislonjeno ob severno steno kapele, ostale tri izstopajo iz cerkvenega volumna. Leta 1752 ali 1757 (v župnijski kroniki se dvakrat pojavljata različni letnici) je dobil zvon teže 241 kg in drugega teže 62 kg, oba sta bila vlita v Ljubljani. Večji zvon potrjuje informacijo o gradnji zvonika, čeprav se na sosednjem kočevskem podobni zvoniki k cerkvam

pričnejo graditi šele v prvi polovici 19. stoletja in je zato potrebno informacijo vzeti z rezervo. Morda je bil takratni zvonik manjšega tlorisa in višine ter je bil kasneje ladji primerno povečan? To bi morda lahko razbrali iz natančnega pregleda zidov z notranje strani, saj niso v celoti ometani. Glede na zvonik sta bili v začetku 19. stoletja urbanistično skladno na vhodu v vas s spodnje strani postavljeni Šuštarjeva in Katrijina hiša. Oblikovali sta vrata v vas, z zvonikom v sredini vizure. Več o tem si lahko preberete v prejšnjih nadaljevanjih knjige.

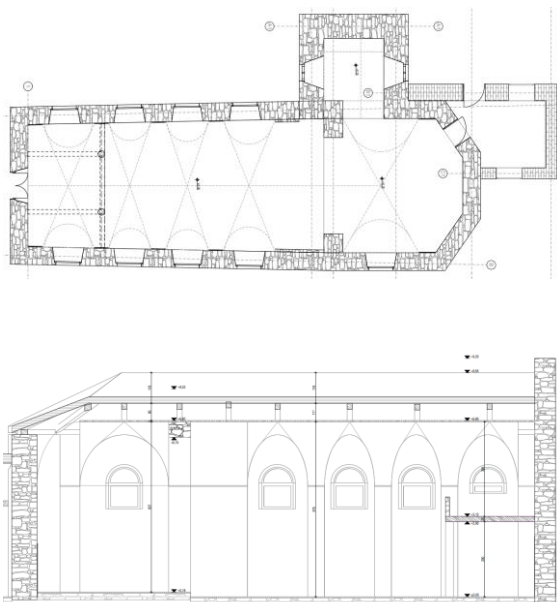
Do leta 1772 je v Plešce prihajal štiri krat na leto maševati duhovnik iz Gerova, takrat pa je Plešce dobilo kaplanijo s stalnim kaplanom. Leta 1807 Plešce skupaj z več drugimi mesti v Gorskem kotarju, kjer se je prebivalstvo v tem času hitro množilo, dobi še župnijo in s tem svojega župnika.

Leta 1842 naj bi bila prvotna enostavna kapela podaljšana (vsaj tako po kroniki, čeprav je šlo bolj verjetno le za povišanje sten ladje). Leta 1852 je župnik Vinko Štiglic napisal tedanjemu škofu dolgo pismo, v katerem se pritožuje nad cerkveno stavbo, ki da je premajhna in prenizka za naraščajoče število vernikov v njegovi župniji. Takrat jih je naštel že 1200. Govori o stavbi, dolgi 8, široki 3 in visoki 2 in pol hvata (pribl. 15,2 x 5,7 x 4,75 m v višino), če njegova navedba drži. Ni pa jasno ali govori le o ladji, ali o celotni stavbi. Sedanja cerkvena ladja namreč meri v notranjosti 13,3 x 6 m, prezbitarij pa k temu dodaja še 5,4 m v dolžino. Zato gre pri Štiglicjevi navedbi verjetno za celotno dolžino ladje s prezbitarijem.

V enem od kasnejših zapisov je drug župnik ugotavljal, da je bila prvotna cerkev za časa Štiglicja podaljšana za enega in pol hvata, kar bi ustrezalo pribl. 2,8 metrom, kolikor približno ima pevski kor. Zaključek bi bil torej tak, da je bila cerkev iz 18. stoletja ob prezidavi podaljšana za

slabe tri metre. Po arhitekturnem posnetku in pravilnem tlorisu (če so ga arhitekti res pravilno posneli, bolj natančen bi bil namreč 3D sken objekta) izgleda, da je obnovljena cerkev dobila večino novih sten. Na severni steni ladje naj bi po pripovedovanju domačinov ob prenovi v 1970-ih, ko je bilo odbitega večino spodnjega ometa, našli zazidani dve stari okni. To pomeni, da je ta stena v spodnjem delu 2/3 ladje verjetno prvotna.

Leta 1855 je cerkvena stavba doživela temeljito obnovo, ki jo je vodil furlanski stavbni mojster Francesco Cividini. Dobila je sedanji tloris, ki se rahlo širi od vhoda vzdolž celotne ladje proti oltarnemu delu. Takrat je verjetno dobila tudi nov, širok prezbiterij, ki se je razširil vse do robov ladje. Stene cerkve so bile povišane za meter in pol na skoraj 5,8 m, ladja je bila banjasto obokana. Morda so takrat istočasno izdelali tudi pevski kor z dvema kamnitima stebroma. Leta 1858 je nato nova cerkev dobila še nov glavni oltar, stranska pa sta bila še nekaj časa prenešana iz stare kapele, izdelana leta 1830.

Slika 105: Tloris in prerez ladje pleške cerkve po predelavi leta 1855. Ladja s prezbiterijem ima približne dimenzije 21x8m. Vir: župnijski arhiv Plešče.

Slika 106: Mrežišče – M.Mresize, od koder so pripeljali kamen za tlak v pleški cerkvi. Florijančičev zemljevid iz leta 1744.

Pravilno orientirana cerkvena stavba ima v tlorisu v osnovi skoraj pravokotno ladjo, ki se od vhoda proti prezbiteriju malce, a enakomerno in v osi širi. Vzrok taki obliki je poleg omejitve s cesto, arhitekturni. Ko vstopiš v cerkveno ladjo, te preseneti vtis širjenja dolgega prostora, kar ladjo optično poveča. Da bi bila vzrok takemu tlorisu le omejenost parcele, je težko verjeti, saj gre za majhno korekcijo oblike, ki pa s svojo pravilnostjo govori o načrtnem arhitekturnem oblikovanju prostora. Ob severni steni ladje in prezbiterija je bil v stavbo vključen star masiven zvonik iz 18. stoletja, pod katerim se še vedno nahaja kapela. Prezbiterij, ki je širok kot ladja in tristrano zaključen, kot je bil tu običaj tudi pred stoletjem in več, je proti ladji omejen s polkrožno slavoločno steno. Ladjo členijo v ometu izvedeni pilastri, ki optično podpirajo oboke.

Leta 1858 je cerkev s kamnom iz Mrežišča, iz kamnoloma Tomasa Kovača iz Plešč (verjetno lastnika *Tamažave* hiše, po katerem je dobila hišno ime), tlakoval Filip Pilos iz Vinodola (če smo prav raztolmačili zapis). Mrežišče se imenuje gozdni predel nad Strmo rebrijo nad Osilnico, kar se lepo vidi iz Florjančičevega zemljevida iz 1740-ih let. Leta 1858 je bil izdelan tudi polkrožni kamniti podest pred vhodom ter iz istega

kamna krstilni kamen. Kdaj je bil postavljen cerkveni kor z dvema kamnitima, malce grobo klesanima masivnima stebroma, ne vemo. Stebra je moral klesati isti klesar kot tiste na Sveti Gori, saj so po obliki močno podobni. Prostor pod korom je križno obokan. O gradnji kora, na katerega so leta 1860 postavili orgle, kronika izrecno ne govori, zato domnevamo, da je bil postavljen ob veliki predelavi leta 1855.

Klasicistično baročna fasada je morala nastati ob povišanju in podaljšanju cerkve leta 1855 in je podobna kot pri nekaterih drugih okoliških cerkvah v Čabru in Dragi pri Loškem potoku. Najbolj je podobna tisti iz Drage. Zadnjo umetnostni zgodovinarji v knjigi Sakralna dediščina na Kočevskem pripisujejo bližini kroga na Dunaju rojenega in tam akademsko izobraženega arhitekta Lovrenca Pragerja, ki je bil v drugi polovici 18. stoletja vodilni arhitekt na Kranjskem, delal pa je tudi na Hrvaškem. Nasledil ga je njegov sin Ignac Prager, ki je nadaljeval očetovo delo, drugi sin Jožef Prager je postal stavbni mojster v Idriji. Prav idrijski rudnik je dolga desetletja, nekje od leta 1724 naprej do skoraj konca 18. stoletja, upravljal čabarsko železarno in gospodstvo. Zato so bile povezave med Čabrom in Idrijo tesne tudi drugače. Celo čabarski župnik Ivan Buratelli (Rečan, ki je tu župnikoval od leta 1729 do 1736) je bil leta 1736 premeščen v Idrijo, kjer je umrl leta 1768; iz Idrije pa so leta 1770 v Čabar dobili župnika Matijo Sgaverja (rojen v Bakru), ki je župnikoval do 1778. leta... Cerkev v Dragi naj bi bila domnevno delo Ignaca Pragerja.

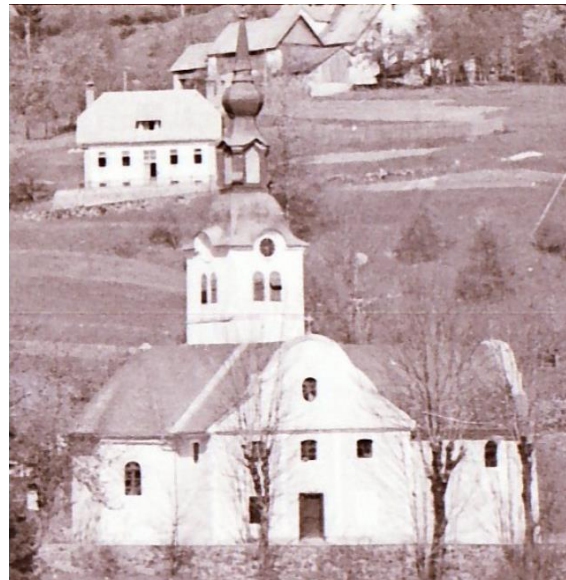
Zgodba nastanka prve od teh fasad je zaradi pomankanja dokumentov o gradnji zavita v meglico. Verjetno je bila to fasada cerkve v Čabru, ki je morala biti narejena kmalu po sredini 18. stoletja ob prenovi, o kateri govori kronika tamkajšnje župnije,

ki so jo začeli pisati leta 1891. To bi lahko sklepali iz zapisa, da je bila cerkev razširjena z novim prezbiterijem in kapelo sv. Franje Ksaverja leta 1730 in tlakovana s črnimi apnenčastimi ploščami leta 1752, leta 1758 je dobila oltarno podobo, ki jo je naslikal Valentin Mencinger iz Ljubljane. Ni pa rečeno, da je bila njena obnova s tem že zaključena v zunanosti. Njena fasada proti Čabranki, ki je žal že več desetletij drugačna od prvotne, je bila izredno podobna fasadi cerkve sv. Jakoba v Galiciji pri Žalcu (na spodnji sliki), iz let 1772-

1778, ki jo po arhivskih virih in slogovnih značilnostih pripisujejo Lovrencu Pragerju. Podoben zaključek ima tudi njegov dvorec Sela pri Ljubljani. Za

Pragerja pa vemo, da je delal desetletje pred tem še v Vivodini pri Karlovcu, torej tudi čez mejo Kranjske v Vojni krajini, kamor je takrat pripadalo tudi čabarsko območje.

Slika 107: Pogled na cerkev v Čabru s strani. Vidna je fasada kapele sv. Franje Ksaverja. Ta fasada je bila nekoč kasneje predelana v enostavnejšo obliko in ni več originalna. Posneto okoli leta 1890.

Vhodna fasada čabarske cerkve je podobne oblike kot je bila njena stranska. S štirimi slebri v ometu do zidca in nato nad zidcem zgornji del, ki je zaradi ozkosti in višine poenostavljen v bolj gladko valovito formo, ki z obliko sledi štirilistnemu oknu.

Slika 108: Pogled s trga na vhodno fasado cerkve v Čabru, vrata so žal zakrita s strehami.

LOVRENC PRAGER (1720 na Dunaju - 1791 v Ljubljani)

Njegov oče je bil zidarski polir. Leta 1739 se vpiše na dunajsko umetnostno akademijo in študira arhitekturo. V začetku petdesetih let pride v Ljubljano in postane sodelavec vodilnega kranjskega arhitekta Matije Perskega. Leta 1761 se poroči s Perskijevo vdovo in pridobi meščanske pravice. Od leta 1764 dobi službo kranjskega deželnega stavbnega mojstra, v tem obdobju je bil osrednji arhitekt na Kranjskem. Gradil dvorce, cerkve in meščanske hiše, preziduje samostane. Med ostalimi stavbami njegovemu krogu pripisujejo tudi nam bližnjo cerkev sv. Janeza Krstnika v Kočevski Reki iz leta 1765.

Povzeto po knjigi Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem, str. 261

Leta 1810 je podobno obliko vhodne fasade kot čabarska, le malo širšo, dobila župnijska cerkev Marijinega obiskovanja v Dragi. Dragarska dolina je bila zaradi poti in rudarstva stoletje in več močno povezana s Čabrom. Na željo naročnika jo je lahko povzel nekdo iz Pragerjevega stavbarskega kroga. Z ozirom na slogovne značilnosti in čas nastanka jo umetnostni zgodovinarji pripisujejo sinu Lovrenca Pragerja - Ignacu. Tudi tu valovit zaključek fasadnega čela posnema obliko štirilistnega okna v predelu nad zidcem. Nad vhodom s kamnitim portalom, podobnim kot v Čabru, je postavljeno še okno na kor s polkrožnim zaključkom.

Slika 109: Vhodna fasada cerkve v Dragi pri Loškem Potoku se le malo razlikuje od tiste iz Čabra. Streha zvonika je podobne oblike kot je bila nekdanj na zvoniku v Plešcih.

IGNAC PRAGER (1762 – 1830 v Ljubljani) sin kranjskega deželnega arhitekta Lovrenca Pragerja. V začetku 1790-ih let zamenja očeta in Leopolda Hofferja in naredi izpit za stavbnega mojstra. Leta 1794 postane ljubljanski meščan in prevzame stavbarski monopol. V času francoske okupacije je ostal najpomembnejši mestni stavbenik, delo nadaljuje tudi kasneje. Postavil in prezidal je vrsto stavb. Deloval je v času, ki je bolj cenil njegovo spretnost in izkušnje kot pa

inovativnost. Med ostalimi stavbami njegovemu krogu pripisujejo tudi cerkev v Dragi iz leta 1810.

Povzeto po knjigi Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem, str. 261

Fasada pleške cerkve je nastala zadnja in je praktično enaka kot tista v Dragi. To je bilo obdobje, ko Pragerjev ni bilo več, so jih pa posnemali njihovi učenci in drugi stavbarji. Morda tudi Francesco Cividini, furlanski stavbar in arhitekt, ki je delal v Kolpski dolini in je vodil temeljito prezidavo pleške cerkve. Izdelana je še vedno v duhu časa, ki je cenil vzore baročnega klasicizma. V obliki portala z vogalnimi zaključki in okna z rahlo koničastim zaključkom nad vhodom pa se kaže tudi že neogotska historicistična komponenta, ki ustreza tedanjemu času.

Slika 110: Vhodna fasada cerkve v Pleščih je verjetno najmlajša. Izdelana leta 1855.

Žal vemo zelo malo o obnovi še naslednje cerkve s podobnim zaključkom vhodne fasade v Gerovem, saj je tamkajšnji arhiv pogorel dvakrat v zadnjih treh stoletjih. Zato kljub podobnosti z drugimi

Pragerjevimi deli ne moremo z gotovostjo trditi kako je bilo s to cerkvijo. Upamo pa, da naš mladi kolega, umetnostni zgodovinar Dejan Troha, ki je v diplomski raziskoval cerkveno arhitekturo čabarskega kraja iz 18. in 19. stoletja, ugotovi kaj novega v naslednjih letih. Škofijski arhivi še niso bili raziskani do konca...

Slika 111: Cerkvni podest je primerno mesto za slikanje Pleščanov. Arhiv Palčave šiše.

Slika 112: Središče Plešč je leta 2014 s podiranjem Tamažave hiše dobilo novo podobo, kjer sta cerkev in Palčava šiša dobili središčno mesto v naselju.

Pomemben del arhitekture pleške cerkve je tudi masiven zvonik, o katerem smo že govorili. V njem so bili pred prvo svetovno vojno štirje zvonovi. Takrat pa je vojska zvonove pobrala zaradi materiala, ki so ga potrebovali za izdelavo topov. Poleg treh starih zvonov iz leta 1752 in 1648 je leta 1839 cerkev dobila še največji zvon, odlit pri Samassi v Ljubljani. Cerkveni zvonik ima že več kot stoletje in pol tudi cerkveno uro. Ta je potrebovala popravilo skoraj vsako leto. Stara ura ima železni mehanizem na kamnite uteži, ki so visele na dolgih vrveh, bila je vsake pol ure. Pred leti je bila ura predelana na električni pogon in sedaj bije na četrte ure.

Streha pleškega zvonika je bila tako kot fasada izdelana v podobni obliki s čebulasto kapo kot tista v Dragi. Njen

nekdanji izgled se najlepše vidi na fotografiji, ki jo je konec 1880-ih let posnel Dragutin Žagar za album graščaka iz Čabra, bila pa je objavljena leta 1895 tudi v reviji *Dom i svet*. Streha je bila temeljito obnovljena leta 1904, takrat je bil zvonik na novo ometan. Župnik se je pritoževal, da so italijani delo naredili slabo in da omet že takoj odpada... Zvonik je dobil novo streho tedaj modne korenaste oblike leta 1934, pokrito s pločevino. Take oblike je ostala do danes. Na vrhu je bil nameščen kovan križ s petelinom in sončnim znamenjem na samem vrhu. Original lahko vidite na razstavi starih obrti na Palčavem skednju, na zvoniku je postavljena replika. Pred tem je imela špica stare strehe zvonika še pozlačeno jabolko.

Slika 113: Notranjost cerkve v Pleščah po eni od obnov leta 2016, ko je dobila tudi poslikana okenska stekla. Klopi so bile takrat še iz češnjevega lesa.

Cerkev je bila vse do leta 1938 pokrita s škodlami ali krovnimi deskami, ki so jih menjali vsakih nekaj desetletij. Nato je leta 1938 dobila novo opečnato kritino z zareznikom iz tovarne dunajske opekarne v Bedekovčini blizu Zagreba. Strešne letve so takrat darovali trije žagarji v župniji: Kovač in Malinarić iz Zamosta in Muhvić iz Plešč, ki je imel žago na Čabranki pri Mandlih.

Cerkev je bila poškodovana ob zavezniškem bombardiranju naselij, skozi katera so se iz Balkana ob koncu druge svetovne vojne umikale okupatorjeve vojske. Plešče je bombardiranje doživelo 19. aprila 1945. Prva bomba je padla in eksplodirala pod pleškimi *Ograjami*, ob mlinskem potoku, kjer je še do danes viden krater. Druga je padla na Palčavo dvorišče, a ni eksplodirala, tretja in četrta sta zadeli cerkev in zakristijo. Streha cerkve je bila uničena, poškodovan je bil severni zid, strop v ladji in strop nad glavnim oltarjem, razbita so bila vsa okna z barvanim steklom, poškodovane klopi, uničene orgle... Trinajst naslednjih mesecev je maša potekala v župnišču, cerkev je bila ponovno usposobljena za mašo 15. maja 1946.

Kot je zapisal župnik v kroniki, je druga svetovna vojna v okolici uničila cerkve v Pleščih, v Trstju, župnišče v Gerovu, župnišče in cerkev v Razlogah, župnišča na Hribu in na Sveti Gori.

Cerkev je bila na novo ometana skupaj z zvonikom leta 1976, ko je bila urejena tudi hidroizolacija vedno problematične severne stene ob cesti. Zadnjič je bila stavba temeljito gradbeno obnovljena v letih 2004 do 2006. Dobila je novo opečnato kritino in novo bakreno streho zvonika, žal pa mu ni bil povrnjen prvotni neobaročni izgled njegove čebulaste kape.

Slika 114: Nekaj pogledov na pleško župnijsko cerkev sv. Trojice s ceste.

Glavni oltar svete Trojice

Glavni oltar, ki je posvečen patronu cerkve - sv. Trojici, je skupaj s stranskim oltarjem sv. Križa pod zvonikom leta 1858 izdelal rezbar in podobar Jakob Mikše iz Cerknice v klasicistično umirjeni baročni obliki. V osrednji niši so postavljeni kipi Svete Trojice ob Marijinem vnebovzetju, ob njih pa angelske glavice. Levo in desno od oltarja sta postavljena kipa sv. Petra in sv. Pavla. Njegova je bila tudi slika nad glavnim oltarjem, ki prikazuje umiranje svetega Jožefa, ob katerem sta Marija in Jezus, nad njim pa angel. Slika je bila zaradi bombardiranja raztrgana in v slabem stanju in je zato močno in nekvalitetno preslikana. Prav tako sedanji oplesk oltarja verjetno ne sledi prvotni kvaliteti polihromacije.

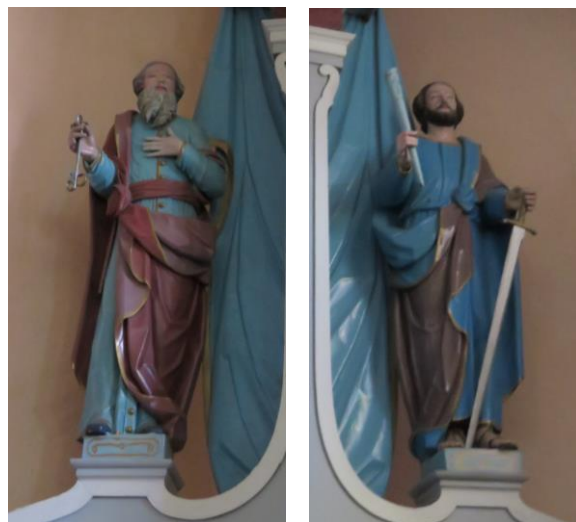

Slika 115: Srednje polje glavnega oltarja sv. Trojice iz leta 1858, izdelal Jakob Mikše iz Cerknice.

Isti podobar kot glavni oltar je izdelal takrat tudi stranski oltar sv. Križa pod cerkvenim turnom.

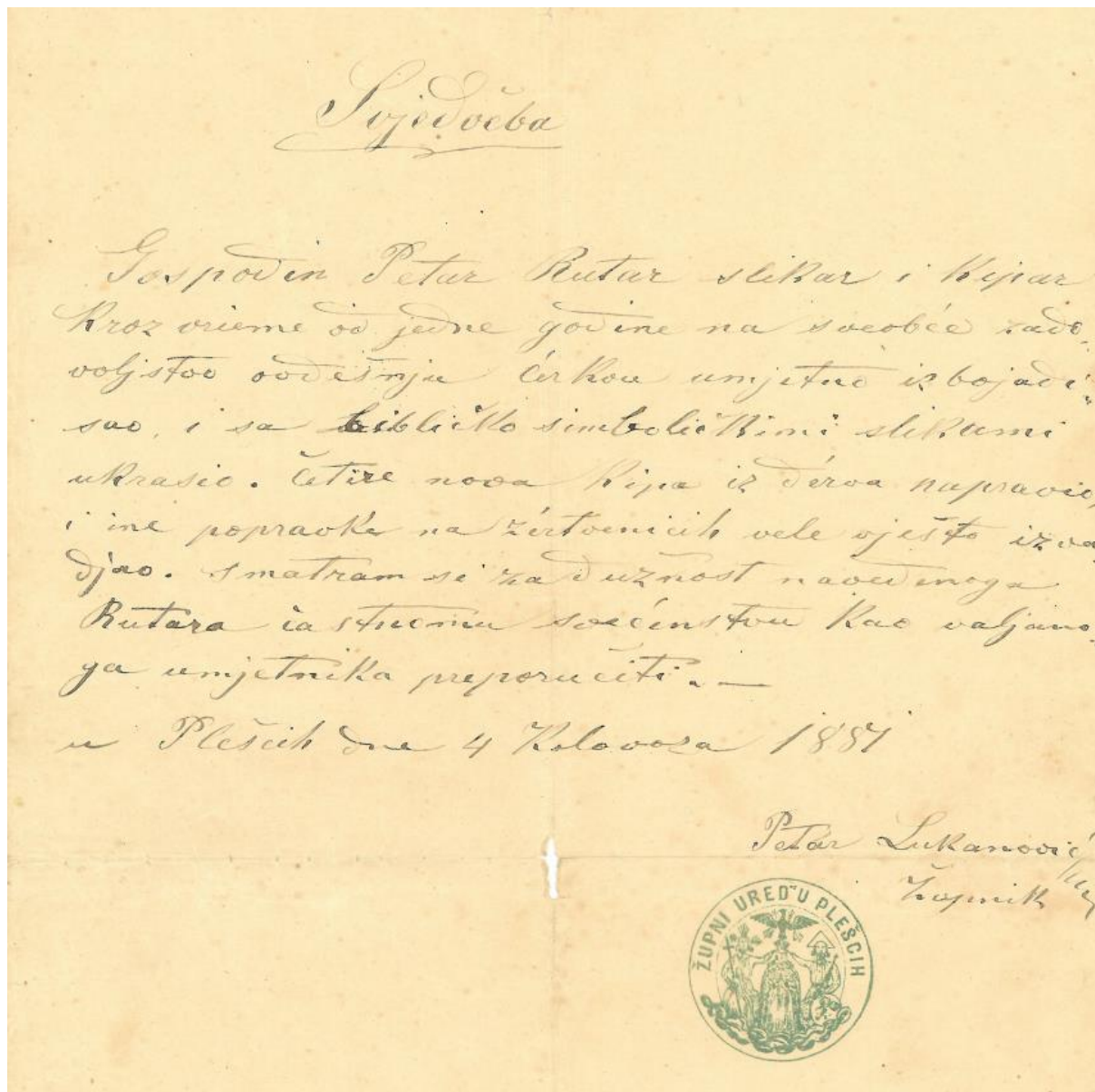
JAKOB MIKŠE, podobar in slikar, v Cerknici r. 1. jul. 1789 in u. 3. dec. 1864. Bil je sin podobarja in slikarja Martina M.-a. Učil se je najprej pri svojem očetu, ki je bil akademsko izobražen, potem šel na risarsko šolo v Lj. in v Kranj k Leopoldu Layerju. Ko se je naselil doma, je izdeloval podobarske predmete in slike za Kranjsko, Primorsko in Hrvaško. Napravil je mnogo oltarjev, tabernakljev, soh, oltarnih slik in križevih potov. V Št. Lovrencu ob Temenici je deloma na novo naredil, deloma popravil 3 oltarje in izrezljal 5 kipov; za Bevke je napravil oltarno sliko sv. križa; na Dobrovi pri Lj. je 1828 prenovil 2 stranska oltarja; v Fužinah na Hrvatskem je postavil glavni oltar in v Grižanah več oltarjev s sohami in slikami. Postavil je glavni oltar na Plešcih.

Po internetnem Slovenskem biografskem leksikonu, z dopolnitvijo

Slika 116: Stranska kipa sv. Petra s ključem in sv. Pavla s pismom in mečem.

Oltar je bil večkrat obnovljen in prebarvan, prvič ga je obnovil že Peter Rutar, ki ga je na novo polihromiral in dodal štiri kipce angelov, prebarval in okrasil pa je tudi celo cerkev. Ohranjeno je priporočilno pismo, ki mu ga je napisal tedanji pleški župnik.

Slika 117: Priporočilno pismo pleškega župnika Lukanovića slikarju in kiparju Petru Rutarju iz leta 1881. Arhiv Vilija Rutarja.

Od 1881 do konca leta 1885 je Peter Rutar živel v Pleših, obnavljal opremo cerkva v dolini ter rezljal kipce za delavnico iz Tirolske.

Slika 118: Zgornji del glavnega oltarja z bogatimi kapiteli korintskih stebrov, angeloma na obeh straneh in sliko umiranja sv. Jožefa.

Slika 120: Tabernakelj s polkrožnim baldahimom na stebrih. Levo in desno sta Rutarjeva angela iz leta 1881.

Stranski oltar Blažene Device Marije

Na tem mestu, levo v cerkveni ladji, je nekoč stal stari oltar sv. Lucije iz leta 1830, še iz stare kapele. Bil je obnovljen leta 1856. Že leta 1864 pa ga je nadomestil novi oltar s kipoma sv. Neže in sv. Apolonije. Oltar s kipi je takrat izdelal rezbar Matija Petrovčič iz Cerknice. V oltarju je bila slika sv. Lucije, ki je bila kupljena iz delavnice na Dunaju (Joannem Gusceder, če smo prav razbrali iz kronike). Tudi ta oltar je z leti ob vlažni severni steni propadal in je bil čez pol stoletja zamenjan z novim.

Slika 121: Stranski oltar Blažene Device Marije iz leta 1934, oltar izdelal Josip Jarm iz Osilnice. Kip Marije z detetom je verjetno delo Matije Petrovčiča iz Cerknice, iz 1864. Kipa sv. Lucije in sv. Apolonije delo Petra Rutarja iz leta 1902.

MATIJA PETROVČIČ (1815 – 1877) iz Cerknice, podobar.

Novi oltar je leta 1902 izdelal slikar in kipar Peter Rutar iz Osilnice in je bil oblikovan v stilu baročnega klasicizma. Od starega oltarja je ostal kip Blažene Device Marije, ki je bil takrat prebarvan. Izdelal je tudi nova kipa sv. Lucije in sv. Apolonije, ki sta neogotske oblike.

Slika 122: Kipa sv. Apolonije in sv. Lucije, delo Petra Rutarja iz leta 1902.

Leta 1934 naj bi bil tudi ta oltar popolnoma gnil in so ga odstranili. Novega je izdelal rezbar Josip Jarm iz Osilnice, oče akademskega kiparja Staneta Jarma. Sčasoma je oltar dobival še nove kipe.

Slika 123: Kip BDM iz leta 1864, delo podobarja Matije Petrovčiča.

Stranski oltar Svetega Martina

Na desni strani cerkvene ladje je nekoč stal oltar sv. Izidorja poljedelca iz leta 1830. Zaradi trohnobe je bil leta 1864 zamenjan z novim. Zanj je nova kipa sv. Antona in sv. Valentina izdelal Matija Petrovčič iz Cerknice, tako kot za prej omenjeni oltar na nasprotni steni. Na oltarju je bila tudi slika sv. Izidorja, ki se je izgubila v začetku 20. stoletja.

Slika 124: Stranski oltar Svetega Martina, izdelek Petra Rutarja, s starejšim kipom.

Leta 1907 je novi oltar neogotskih oblik izdelal Peter Rutar iz Osilnice. Takrat je oltar dobil tudi novo sliko sv. Izidorja in dva nova kipa sv. Antona in sv. Valentina. Kip sv. Martina je ostal star in je bil narejen za oltar iz leta 1864, zato je delo rezbarja Matije Petrovčiča iz Cerknice. Rutar je za oltar izdelal še sliko sv. Martina.

Pod oltarjem je bil neko obdobje Božji grob.

Slika 125: Kip Svetega Martina, izdelek podobarja Matije Petrovčiča iz leta 1864.

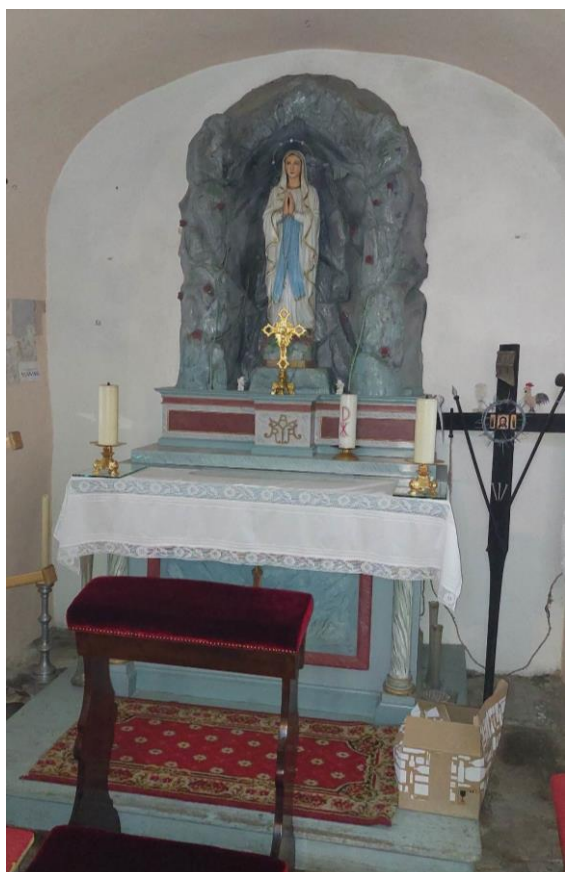

Slika 126: Kipa Svetega Antona in Janeza Nepoomuka, izdelka slikarja in kiparja Petra Rutarja, levi iz leta 1907.

Oltar Gospe Lurdske

Oltar je nadomestil prejšnji Božji grob, ki naj bi bil popolnoma gnil. Leta 1930 je župnik naročil novi korpus za Božji grob, a so prejšnjo kapelo pod turnom le očistili in prebarvali, Božji grob pa premestili pod oltarno mizo oltarja sv. Martina. Novo opremo in kip je izdelal Josip Jarm iz Osilnice.

V kapelico pod turnom je Jarm nato leta 1934 postavil novi oltar Gospe Lurdske, ki stoji še danes. Pod oltarjem je predelek, ki se odpre, v njem se skriva Rutarjev korpus Jezusa Kristusa manjše velikosti.

Slika 126: Oltar Gospe Lurdske pod turnom je izdelal rezbar Josip Jarm leta 1934. V oltarni mizi se nahaja Jezusov korpus, saj je tu nekdanji stal oltar Jezusovega groba.

Lurški čudeži

Od Marijinih prikazovanj 1858 dalje - o katerih je pripovedovala domačim in drugim ljudem štirinajstletna pastirica

Bernardka (Bernardette Soubirous) - poročajo o čudežnih ozdravljenjih vse do danes. Pravijo, da se zgodi več deset ozdravljenj letno, ki jih po naravni poti ne znajo razložiti. O tem obstaja veliko virov. Med njimi je na primer knjiga Lurški romar (Lurške šmarnice) iz 1908, kjer je opisanih več takih dogodkov.

Po Wikipediji, december 2022

Romanja v Lurd

Tudi iz naših krajev je v Lurd že od 19. stoletja romalo precej vernikov s svojimi priprošnjami za zdravje. V Palčavi hiši imamo ohranjen molitvenik in dve sliki, ki si jih je prinesla naša prababica Julija Čop, ki se je udeležila romanja v avgustu 1909. Udeležilo se ga je preko 400 romarjev, kot piše čabarski župnik. Kot izvemo iz kronike čabarske župnije, so se tega romanja udeležili tudi verniki iz čabarskega okraja. Župnik se je peljal s pošto kočijo iz Rakeka do Reke, od tam so nadaljevali z ladjo.

Slika 127: Mali korpus Jezusa za oltar Božjega groba iz leta 1930. Verjetno je delo Petra Rutarja.

Prižnica

Prižnica je verjetno nastala istočasno z glavnim oltarjem, domnevno enkrat do leta 1858. Je prav tako klasicistično umirjene baročne oblike. Verjetno v začetku ni bila poslikana. Kasneje jo je poslikal Peter Rutar s štirimi evangelisti, žal pa se letnica poslikave ni ohranila. Po slikah sodeč gre za delo iz začetka 20. stoletja, saj so slike drugačne od tistih, ki jih je slikal v Turkih ali Brod Moravicah v 1890-ih letih. Morda so iz obdobja njegovega dela na opremi cerkve v Ivanić Gradu leta 1909, ko je slikal po vzoru nazarenske likovne smeri. Na polju s sv. Markom se je podpisal v knjigo evangelista *P.Rutar, Osil...* Podoben način podpisovanja na sami podobi najdemo še na več njegovih slikah.

Slika 128: Prižnico, morda iz leta 1858, je Peter Rutar naknadno poslikal z evangelisti, verjetno okoli leta 1909 ali nekaj kasneje.

Slika 129: Na sliki Sv. Marka se je Peter Rutar tudi podpisal kot na mnogih drugih svojih slikarskih celih: *P.Rutar, Osil...*

Slika 130: Evangelist Marko s peresom vpisuje: *P.Rutar, Osil...*

Krstilnik

Novi krstilni kamen naj bi cerkev dobila leta 1856, po drugem zapisu iz iste kronike leta 1858. Postavljen je levo od vhoda, pod pevskim korom. Nenavadno je, da je del stene ob njem vdolben. Morda je služil drugačni omarici nad njim. Verjetno v 1930-ih letih je dobil pokriti del iz češnjevega lesa, morda istočasno kot so bile izdelane nove klopi, ki so bile pred letom ali dvema zamenjane z novimi iz jesenovega lesa.

Slika 131: Krstilnik s spodnjim kamnitim delom in zgornjo omaro iz češnjevega lesa, verjetno iz 1930-ih let. Iz istega kamna je tudi skleda z žegnano vodo na steni.

Slike križevega pota

Ko je bila začeta župna kronika so v cerkvi visele stare slike križevega pota iz Čabra, ki jih je naslikal slikar Filip Rošler iz Češke (Philipum Rošler), v župnijski knjigi je zapisana letnica 1860 – verjetno so takrat prišle v Plešce. Nato je župnik leta 1911 naročil nove slike križevega pota, ki

jih je naslednje leto 1912 na Trsatu blagoslovil oče Matija Matijašec, vikar frančiškanskega samostana na Trsatu. Verjetno so bile naročene in kupljene v trgovini na Reki. Enake slike in historicistične okvirje lahko vidimo v Čabru, pa tudi na Katarini nad Ljubljano. Gre torej za izdelke iz velikih, manufakturnih delavnic, ki so slikale po tiskanih predlogah nemških nazarenskih slikarjev in slike opremljale z industrijsko izdelanimi okvirji po katalogu.

Slika 132: Ena od slik križevega pota iz leta 1912.

Zvonovi

Cerkev je imela leta 1864 štiri zvonove.

Največji je bil težak 1065 liber ali 598 kg in je bil vlit v livarni Antona Samasse v Ljubljani. Po zapisu v župnijski kroniki ga je blagoslovil ljubljanski škof Anton Volf. Na njem je bil napis: *Hoc ites pio fidelis populi aere fusum Labaci anno 1839. sub gloria Regimine Ferdinando v. Regis*

Hungariae regente Modrus M. Muhet imericode Osegovich. Patronatum exer. Nobili Polycarpo Paravich de Cubar. Dom. Ten. Nezb. Opus Antonii Samassa Labac. 1839. Na njem so bili reliefi razpetega Jezusa, sv. Trojice in sv. Lucije. Odvzela ga je rekvizicija, 9. novembra 1916.

Anton Alojzij Wolf, slovenski rimskokatoliški škof, (1782, Idrija - 1859, Ljubljana).

Rodil se je očetu Gašperju Wolfu, rudarskemu nadzorniku in materi Kristini Kahl. Wolf je teologijo študiral v Ljubljani in bil leta 1804 posvečen. Sprva je bil katehet v Ljubljani in Idriji. Leta 1807 je v Ljubljani postal ravnatelj škofijske pisarne, 1814 stolni kanonik, 1815 višji nadzornik ljubljanskih šol, 1816 duhovni referent za šolo pri tržaškem guberniju (lat. gubernium = deželna vlada). Leta 1824 je bil imenovan za ljubljanskega škofa.

V času njegovega vodenja so bile k ljubljanski škofiji priključene dekanije Ilirska Bistrica, Postojna, Vipava in župnija Motnik, tako da so meje škofije v celoti ujemale z deželnimi mejami Kranjske.

Škof Wolf je organiziral in financiral nov prevod svetega pisma (1856 - 1863). V svoji zapuščini je namenil tudi potrebna sredstva za izdelavo in objavo nem. - slov. (M. Cigale, 1860) in slov. - nem. slovarja (M. Pleteršnik, 1894-1895).

Povzeto po:

<https://sl.wikipedia.org/wiki/Anton>

[Alojzij Wolf](#)

Drugi zvon je bil težak 241 kg in je bil odvzet ob drugi nenapovedani rekviziciji, 14. oktobra 1917. Imel je napis: *Anno 1757. Judit ine Zacharias reid in Laybach,*

na njem pa so bile podobe sv. Trojice, sv. Jožefa in sv. Franje.

Mali zvon je tehtal 62 kg, višine 40 in širine 48 cm. Na njem je bil napis *Opus me Zacharias reid. In Laibach 1757* ter reliefi razpetega Jezusa, Bl. D. Marije in Marijinega plašča. Odvzet je bil 9. novembra 1916.

Vsi trije zvonovi so bili torej vlti v ljubljanskih livarnah Samassa in Zacharias.

Cerkev je imela še četrti, mali zvon, ki je edini od starih ostal v župnijski cerkvi po obeh vojaških rekvizicijah med prvo svetovno vojno leta 1916. To je bil najmanjši in najstarejši zvon z letnico MDCXLVII, ki naj bi zvonil še v stari pleški kapeli. Ob nabavi novih zvonov leta 1925 je bil darovan v Zamost, kjer bije še dandanes.

Leta 1924 so bili v *Prvi primorski umjetni ljevaoni zvonova na Sušaku* naročeni novi trije zvonovi, za katere so darovali denar številni verniki ne samo iz Plešč, temveč tudi iz okoliških vasi, celo iz Hrvatskega, Turkov, Malega luga in številni sosede iz župnije Osilnica. Njihov spisek je še vedno ohranjen v župnijski kroniki. Novi zvonovi so v Plešce prispeli 12. aprila 1925. Domačini so jih šli pričakat v Bosljiivo loko, dekleta so jih okitila s cvetjem, spremljal jih je tudi harmonikar Josip Pršle – imel je čevljarstvo delavnico. V Pleščih sta jih blagoslovila pleški in osilniški župnik. Vso zgodovino je bil tudi pri ostali cerkevni opremi kot npr. pri oltarjih namreč običaj, da je bil pri blagoslavljanju župnik sosednje župnije. Ob isti priložnosti so zvon iz leta 1648 poklonili kapeli v Zamostu.

Novi zvonovi so teže 638 kg, 382 kg in 190 kg:

- Veliki zvon je posvečen sv. Trojici , napis: *Podigoše te vjerni župljani Plešce .. Štiti Bože mir i rod Hrvata 1925.*

- Srednji zvon je posvečen Presvetemu Srcu Marijinemu, z napisom: *Gospoja Presvetog Srca moli za nas. Tisućugodišnjica hrvatskog kraljestva 925 – 1925 dar Amerikanaca.*
- Mali zvon je bil posvečen sv. Florijanu z napisom: *Slivca na slavu Božju i na spomen Hrvatskih junaka palih u ratu 1914 – 1918 - 1925.*

Slika 133: Pogled na pevski kor z orglami, podprt z dvema masivnima kamnitima stebroma.

Cerkvene orgle

Že leta 1854 so v Pleščih načrtovali nabavo orgel, ki jih končno naročijo in postavijo leta 1860. Izdelal jih je orglarski mojster Ferdinand Malachovsky iz Ljubljane. Ob bombardiranju maja 1945 so bile poškodovane in niso bile nikoli popravljene. Ostala je njihova omara z mehonom in piščalmi, klaviature so bile ločene in so trenutno v župnišču. Morda jih nekoč kdo obnovi. Zanimiv je podatek, da je bilo že v razpisu za prvega učitelja v Pleščih, ki je bil objavljen leta 1854 zahtevano, da mora znati igrati orgle, saj jih nameravajo v kratkem kupiti... Orgle so bile temeljito popravljene leta 1912,

graditelj orgel Vjenceslav Holub je dogradil Register Salicional z novimi 54 glasovi, pregradil meh, popravil mehanizem, piščali, jih očistil in dogradil 9. register. Zadnjič so bile popravljene in očiščene leta 1935.

ANDREJ FERDINAND

MALACHOVSKY (1812 – 1887) je bil orglarski mojster iz Češke, ki je delal v Ljubljani, prej pa v Trstu in kasneje na Dunaju. Zanimivo je, da so orgle v Gerovu, ki jih je gradil FRANC KSAVER DEV (1837 – 1872) leta 1856 z 12 registri, narejene na enak način kot Malachovskyjeve v Pleščih. Bil je dobro izobražen mojster, katerega delo je še vedno spoštovano.

Na hrvaškem je izdelal 5 orgel. Leta 1860 za Plešce (10 registrov), ko pa se je župnik Vinko Štiglic preselil iz Plešč v Praputnjak, je leta 1870 naročil pri njem orglje s 13 registri še za tamkajšnje cerkev.

V Prezidu so orgle, ki jih je izdelal Fran Goršič leta 1885, 13 reg., v Čabru pa Mandlin Janez leta 1864, 12 reg.

Po L.Šaban, Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj, Muzikološki zbornik, Ljubljana 1979.

Slika 134: Orgelska omara iz leta 1860, orgle izdelal Ferdinand Malachovsky iz Ljubljane. Enake orgle lahko vidite tudi v cerkvi sv. Antona Padovanskega v Zdenski vasi.

VACLAV VENCESLAV HOLUB (Rychnovè, 1877 – Požega, 1939) (1812 –

1887) je bil orglarski mojster iz Češke, ki je delal od 1907. do 1931. leta. Kot graditelj in popravljalec orgel je delal v Požegi, kamor je prišel iz Češke in tam odprl delavnico. Na Češkem se je obrti izučil pri H. Šiffnerju v Pragi. Izdelal in popravil je orgle v Jasenovcu, frančiškanskem samostanu v Požegi, župni cerkvi v Crikvenici, Kutjevu, Đakovu, Dalju, Daruvaru in drugje.

Po <https://hr.wikipedia.org/wiki/>

Vaclav_Venceslav_Holub.

Jaslice

Cerkev naj do leta 1932, po zapisu takratnega župnika, ne bi imela jaslic. Nove so bile naročene in kupljene leta 1932 iz Ljubljane. Od takrat so bile z leti dopolnjeване z novimi figurami.

Slika 135: Del pleških jaslic, nekatere od figur so stare. Postavitev za Božič 2022.

Cerkvene zastave

Leta 1935 je bila kupljena nova zastava za društvo *Kruničara*. Druga zastava je bila takrat prenovljena – nova je tkanina, slika svete Trojice pa je bila prenešana iz stare zastave, ker je bila v dobrem stanju in je tudi likovno kvalitetnejše delo od novejšje zastave. Obe zastavi sta ohranjeni tudi danes in si jih lahko ogledate na

cerkvenem koru, kjer visita na orgelski omari.

Slika 136: Starejša od dveh zastav iz sredine 19. stoletja nosi kvalitetno izdelano sliko.

Slika 137: Zastava iz leta 1935 z okorno sliko nima posebne likovne vrednosti.

Cerkvene klopi in spovednica

Klopi iz češnjevega lesa, ki so bile odstranjene in zamenjane z novimi iz jesena pred nekaj leti, so bile izdelane leta 1935, verjetno iz lesa dreves divjih češenj, ki so nekdanj rastle v okolici Plešč, posebej na Ograjah. V zadnjih dveh ali treh desetletjih pa so žal skoraj vsa drevesa divje češnje po dolini Čabranke propadla, verjetno zaradi klimatskih sprememb.

Slika 138: Spovednica iz orehovega lesa je bila izdelana verjetno v času med obema svetovnima vojnama.

Slika 139: Stare pleške klopi iz češnjevine so sedaj v kapeli v Zamostu.

Kapele in kapelice

Kapelica Blažene Device Marije (Pomočnice krščana) na pleškem zgornjem polju

Kdaj je bila kapelica postavljena, ne vemo natančno. V Imovniku iz leta 1894 je župnik zapisal, da naj bi bila to najstarejša kapelica v župniji. Postavljena je na mesto na koncu pleškega zgornjega polja proti Mandlom tam, kjer se je stara cesta pričela vzpenjati strmo v breg nad Čabranko, nasproti Črnega vrha. Potek ceste se je začel s strmim klancem in se vzpel kakih 20-30 m visoko v breg. Odsek je bil nevaren zaradi ozke ceste in udorov na prečanju jarkov, ki jih je lahko povzročil večji dež. Črni vrh, nasproti katerega stoji, pa je tudi ena od treh mitoloških točk, ki so določale predkrščanski sveti prostor slovanske skupnosti, ki je živela na prostoru Plešč.

Slika 140: Pleška kapelica na zgornjem polju zadnja leta ne kaže več svoje starosti in arhitekture iz dveh stoletij nazaj. To je najstarejša kapelica v župniji.

Kot sem ugotavljal v prejšnjem nadaljevanju Stavbne dediščine po gradbeno arhitekturnem pregledu, ko je

bila zgradba zaradi obnove očiščena ometov, je njena gradnja precej starejša od tiste pri mostu v Zamostu. Zgrajena je zgolj iz lokalnega kamna in po polkrožnem obokanju in izvedbi odprtih domnevamo, da bi bila lahko postavljena že v 18. stoletju. Vrisana je v katastrski karti iz 1860-ih let. Njena oblika in volumen sta podobna kot pri kapelici v Dragarski dolini. Razlikovala pa se je v tem, da sta bili stranski steni odprti s polkrožno odprtino. Njen prvotni izgled se vidi iz spodnje slike. Slika rekonstrukcije arhitekturnega izgleda je bila izdelana ob njeni obnovi. Kapelica ima polkrožno vhodno odprtino in polkrožni obok preko celega objekta, kot je bil običaj pri kletih kmečkih hiš tega območja, ter zidano oltarno mizo. Zaprta je s kovanimi vrati. Prvotno je bila pokrita s skodlami, leta 1939 je dobila opečno kritino.

Slika 141: Takole je izgledala arhitektura pleške kapelice na zgornjem polju v originalu. Imela je strmo streho, nišo nad vrati in stranska okna, da je komunicirala z okolico.

O njej iz župnijske kronike izvemo, da naj bi jo dal zgraditi Jure Kvaternik iz Mandlov, po njegovi smrti sta zanjo skrbela Anton Kvaternik in njegov sin Matija iz hiše št. 2. Iz kapele naj bi le jemala denar, a je kapela sama propadala. Obnovljena in prebeljena je bila šele s pomočjo prostovoljnih prispevkov ter blagoslovljena leta 1895 v čast Blažene

Devica Marije, Pomočnice kristjanov (*Bl. Dj. Marije Pomočnice krščana*). Žal pa je bila kapelica na mestu nad cesto, kjer je bila večkrat oropana, v dveh letih celo trikrat. Celo Anton Kvaternik iz hišne številke 2 naj bi na smrtni postelji izjavil, da si je izposodil denar iz skrinjice v kapelici in ga je zato zapisal v svoji oporoki vrniti.

Žal je bila kapelica pred nekaj leti kljub opozorilom na njeno starost nesrečno obnovljena (močno znižan naklon strehe, vse odprtine in niša nad vhodom prekrite s cementnim ometom, prebeljena z agresivnim otenkom rumene...). Zato je z obnovo žal izgubila večino svoje kulturno-zgodovinske pričevalnosti. Ta pa se bo nekoč, če bi kdo želel popraviti napako, zaradi cementnega ometa težko povrnila.

Kapela Blažene Device Marije (*Naše mile Gospe*) v Zamostu

V Imovniku - knjigi objektov v župniji iz leta 1894, je župnik Vinko Čadeš zapisal, da je bila na nekem klesanem kamnu, ki naj bil na vrhu podstavka križa, vklesana letnica 1839. Prvotno zgradbo naj bi takrat postavili prebivalci Zamosta: Bartol Kuzele iz hiše št. 3, Luka Markovčič iz št. 4 in Jure Štimac iz št. 17. Stara kapela je obstajala do leta 1875, ko so ob pomoči župnika Petra Lukanovića zgradili sedanjo kapelo. Pri njej je največ pomagal Josip Gašparac iz hiše št. 18. Kapela tudi stoji na njihovem privatnem zemljišču. Po pripovedovanju domačinov zato, ker naj bi bila to neke vrste zavetna cerkvice njihove družine.

Slika 142: Kapela Blažene Device Marije v Zamostu.

Slika 143: Edini zvon v zvončnici iz leta 1648 je tudi najstarejši v pleški župniji. Podarjen je bil iz pleške cerkve po 1. svetovni vojni, ko je kapela izgubila svoja dva zvonova.

Leta 1877 je bil za kapelo kupljen oltar, ki je podpisano delo Leopolda Götzla iz Ljubljane. V njem stoji kip Marije z Detetom. K oltarju sta bila dodana kipa sv. Petra in Pavla, enega od njih so darovali *Selankini*, drugega *Jezirci*. Oba sta verjetno delo Josipa Jarma ali Petra Rutarja.

Slika 144: Portal bi po slogovnih značilnostih bil lahko še iz prve polovice 19. stoletja. Verjetno tudi malo polkrožno okence nad njim.

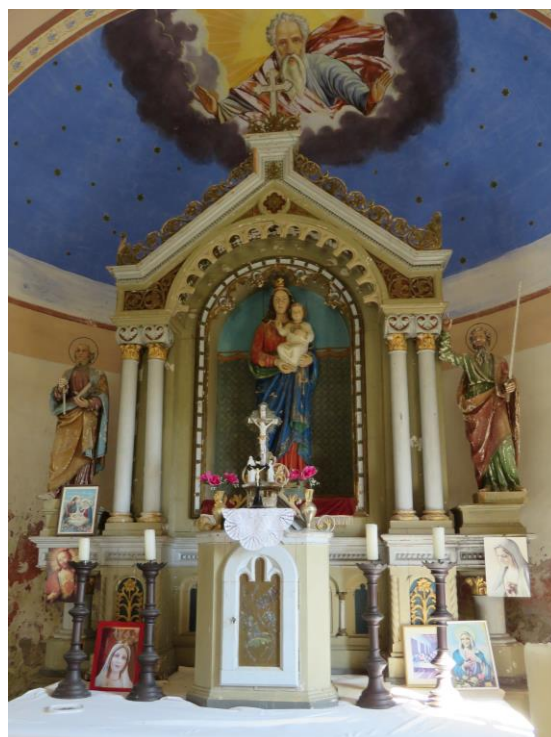
Slika 145: Pogled v notranjost kapele s klopmi iz češnjevine.

GOETZL LEOPOLD, podobar, (r. v Kranju 1817 – 1880), a se je preselil v Ljubljano. Napravil je veliki oltar za Dobrniče 1871, prenovil veliki oltar na Skaručni 1874, naredil novega za Podreče,

naredil novi oltar v Zamostu na Hrvaškem 1877 itd.

dopolnjeno po Slovenska-Biografija.si

Leta 1894 je bila kapela na novo prekrita in je dobila nov cementni tlak. Leta 1907 je kapeli daroval svoj kelih dr. M. Štiglic. Zanimivo je ohranjeno pismo, v katerem ga natančno opisuje in daje zelo natančna navodila, kako ga je potrebno vzdrževati, če se odvije npr. podstavek in podobno.

Slika 146: Glavni oltar s podpisom Leopolda Goetzla iz Ljubljane iz leta 1877. Spodaj kipa sv. Petra in Pavla.

Slika 147: Kip Marije z detetom z glavnega oltarja, delo podobarja Leopolda Goetzla iz Ljubljane iz leta 1877.

Slika 148: Slika Boga Očeta iz stropa nad oltarjem, tudi morda delo Goetzlove delavnice.

9. novembra 1916 so za vojsko odvzeli iz kapele zvon, ki je tehtal 32 kg, na njem je bil relief sv. Petra in sv. Pavla ter napis: *Sv. Petre i Pavle molite za nas Br.b. salis Mate Majer u Zagrebu 1882.*

14. oktobra 1917 pa še večji zvon, težak 59 kg, z napisom: *Gospoja Presvetog Srca moli za nas. Sulis. M.Majer Zagreb 1882.*

Sedaj bije na kapeli že od leta 1925 najstarejši mali zvon iz Plešč, ki nosi letnico 1648.

Kapela je zanimiva še zaradi poslikave. Poleg ornamentalne šablonske poslikave stropa so v okroglih medaljonih naslikani svetniki in svetnice, na sredini stropa nesreča v gozdu, podobno kot na Sveti Gori, in Jezus s srcem. Nad vrati je morda kasneje zelo okorno naslikan še brodolom na morju, mornarjem se prikazuje rešiteljica - Mati Božja. Nad oltarjem je naslikan sam Bog Oče, starec z belimi lasmi, brado in spokojnim pogledom, ki se z dlanmi steguje proti vernikom.

Slika 149: Relativno bogata poslikava stropa kapele, z Jezusom v sredini.

Kapela je postavljena na mestu, mimo katerega so hodili ljudje iz Osilnice, Hriba ter Kolpske doline na Sveto Goro. Zato se je leta 1907 pleški župnik domislil, da bi od teh ljudi lahko kaj tudi dobil in je začel organizirati maše prav v času slavij na Sveti Gori in v Osilnici. Načrti se niso dobro končali, saj se je na to škofu pritožil gerovski župnik in pri tem omenjal tudi

dobro sodelovanje z osilniško župnijo, ki ga taka konkurenca ruši.

Slika 150: Slika na stropu prikazuje pomoč Matere Božje ob nesreči v gozdu, podoben motiv je tudi na Sveti Gori.

Slika 152: Razpelo, ki visi na steni ob oltarju, je verjetno Rutarjevo delo iz 1890-ih.

Slika 151: Nekaj skromnih priprošnjih slik z napisi v slovenskem in nemškem jeziku priča o tem, da je imela kapela določeno vlogo ob romanjih na Sveto Goro.

Kapelica Sv. Josipa v Zamostu

Kapelica stoji v bližini mostu, ki je za Zamost že več kot pol tisočletja pomemben objekt, saj v vsakem vremenu omogoča prehod čez Čabranko. Kapelico neobaročnih oblik naj bi okoli leta 1830 zgradil neki Bartol Kuzele, vanjo pa obesil njemu dragoceno sliko Blažene Device Marije.

Slika 153: Kapelice sv. Jožefa – sv. Josipa ob mostu preko Čabranke pred obnovo, Nad vhomom je naslikan sv. Rok, verjetno Rutarjevo delo, fotografirano leta 2005.

Leta 1894 naj bi bila kapelica že v zelo slabem stanju, zato jo je dal pleški župnik Vinko Čadeš popraviti. Kapelico je takrat poslikal slikar Peter Rutar iz Osilnice in je bila 6. oktobra 1895 blagoslovljena v čast Sv. Josipa. Iz darov vernikov ob tej priložnosti je bila istočasno popravljena tudi kapela v Zamostu.

Tudi ta kapelica je imela pomembno mesto priprošnje vseh romarjev na Sveto Goro, ki so tod mimo prihajali iz spodnjega dela doline in Dolenjske.

Slika 154: Kapelica sv. Jožefa po obnovi leta 2021. Zaradi po nepotrebem spremenjenega naklona strehe je izgubila del svoje pričevalnosti.

Kapelica na Kamenskem hribu in ostale

Prvotna kapelica je stala višje v naselju, na razpotju med potjo za Kraljev vrh in tisto proti Okrivju. Sedaj je porušena in je nova kapelica sezidana na spodnjem razpotju pri izviru jarka.

Leta 1894 je bila stara kapelica v zelo slabem stanju in so ljudje v njej spravljali celo steljo, kot je zapisano v kroniki. Zgradil naj bi jo neki Markovčič iz Kamenskega hriba in je iz nje tudi pobiral denar. Leta 1897 naj bi nameravali obnoviti fasado in streho, da se ne bi porušila. Ker pa je do poletja 1899 ljudje še niso popravili, jo je dal župnik porušiti. Bila je nevarnost, da se zruši sama. Kot je zapisal župnik, je bila to bolj klet kot kapelica. Opis verjetno pomeni, da je bila polkrožno obokana, tako kot tista na pleškem zgornjem polju. Polkrožno obokane so bile kleti na vseh tukajšnjih kmetijah, ki so bile postavljene v breg.

Slika 155: Lokacija stare kapelice na sedlu Kamenskega hriba (levo), na razpotju poti proti Okrivju in Kraljevemu vrhu. Katastrska karta iz 1860-ih.

Sliko sv. Izidorja iz te kapelice je takrat restavriral Peter Rutar, bila je shranjena pri Jakobu Rašpariču na Kamenskem hribu. Župnik Vinko Čadeš je nameraval po letu 1899 sezidati novo kapelico v čast sv. Izidorju poljedelcu, kar pa ni bilo nikoli realizirano.

Slika 156: Kapelico na Kamenskem hribu je pred nekaj desetletji nadomestila nova, na razpotju pod naseljem. Zanimivo je, da se z naklonom strehe in volumnom bolj drži lokalne tradicije kot tiste, ki so jih obnovili.

Kapelica v Mandlih, ki je nekoč stala ali katere gradnja je bila pričeta nad zavojem pri Jurinavi hiši in so bili njeni ostanki z gradnjo cestnega zavoja uničeni, v župnijskih knjigah ni omenjena niti z besedo.

Prav tako ni omenjena kapela na *Voučji jami* nad Požarnico, o kateri smo pisali v III. nadaljevanju stavbne dediščine in so njeni začetki in namen še vedno skrivnostni.

Od vpisov zgodovinskih objektov v stare knjige župnije iz 19. stoletja naprej je Pleška župnija v novejšem času dobila še nekaj novih kapelic, ki pa jih v pregled zgodovinskih objektov nismo vključili.

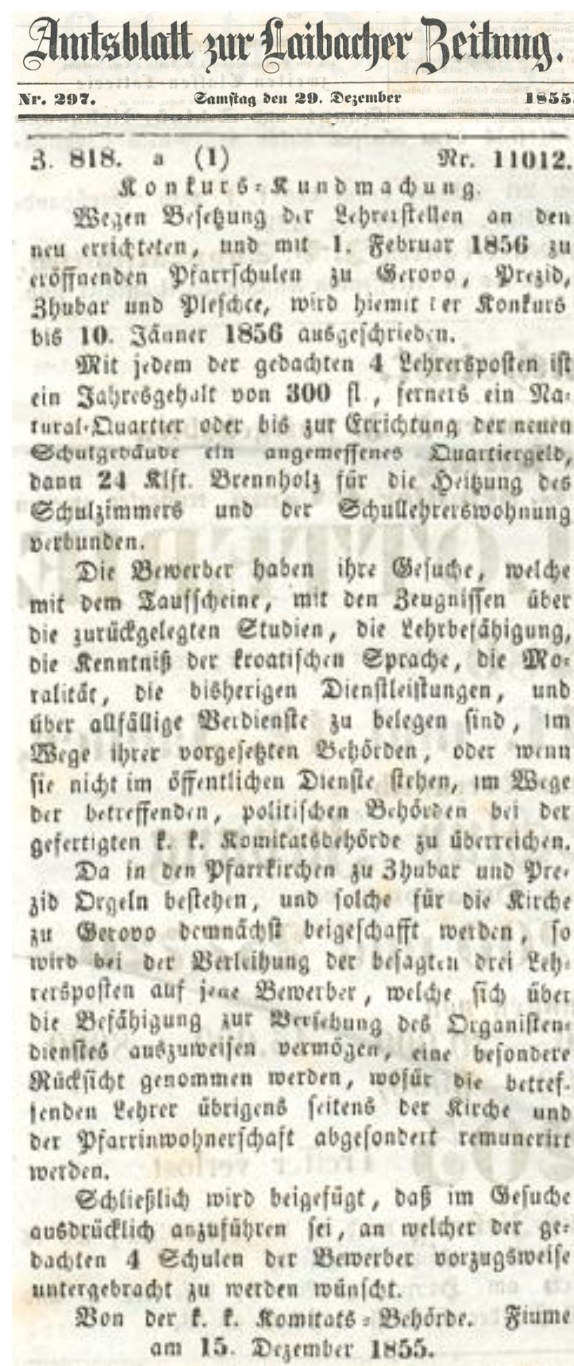
ŠOLSKA ZGRADBA V PLEŠCIH

V prejšnjih knjigah smo se večinoma zadržali pri stanovanjskih stavbah v dolini. Z letošnjo posegamo tudi na področje javnih zgradb. Poleg cerkvenih stavb, ki so s svojo arhitekturo in notranjo opremo oblikovale prostor naselij in predstavljale javne zgradbe, namenjene verskemu življenju skupnosti, je potrebno omeniti še šole, ki so v naših krajih od sredine 19. stoletja skrbele za intelektualni razvoj vasi in vaščanov.

Če pogledamo župnijsko kroniko župnije Plešče, lahko preberemo, da je šola leta 1855 ustanovila civilna oblast in je odprla svoja vrata 1. februarja, po vsej verjetnosti naslednjega leta, ko je bila sklenjena pogodba z vaško skupnostjo – ljudstvom. Tako piše v župnijski kroniki, v spomenici šole je izgleda napaka v letnicah in so začetki pouka premaknjeni za leto nazaj. Določena je bila učiteljska plača v višini 300 fl. En del dohodka je prejel učitelj v začetku šolskega leta, drugi del pa od skupnosti iz naslova stanovanja, kar naj bi znašalo 50 fl. Pleščani so se še obvezali, da preskrbijo vsako leto tudi za 24 *orgij* drv zanj in za šolo. Prvi učitelj je bil Janes Tucković iz Zagreba, ki je učil od 1. februarja do 1. avgusta leta 1856, nato so ga nasledili Matija Mužina iz Istre od 1. oktobra 1856 do 1. decembra 1861, Janez Nep. Kodrič iz Ljubljane od 1861 do 1869 in tako naprej.

V povezavi s šolo tudi prvič zasledimo ime Plešč v časopisih v slovenskem prostoru. V prilogi z uradnimi objavami nemškega Laibacher Zeitung iz 29. decembra 1855, najdemo razpis za objavo učiteljskih mest v novo ustanovljenih šolah v Gerovu, Prezidu, Čabru in Pleščih. Od kandidatov

so zahtevali tudi orgelsko znanje, saj je zapisano, da nameravajo v cerkvah kupiti orgle. Razpis je bil ponovljen še 4. januarja 1856 v istem časopisu. Šolanje v Pleščih se je začelo torej 1. februarja 1856. Od začetka je potekal pouk za dečke in deklice skupaj, šola je bila dvorazredna.

Slika 157: Razpis za učitelje v šolah čabarskega okraja – Gerovo, Prezid, Čubar in Plešče, ki pričnejo s poukom 1. februarja 1856.

podj. i kot. učion. nadz. u Bakru. — U Pleščih (okr. čabarskoga) m. učit. i org. s god. pl. od 315 st. slob. stanom i 12 □ hv. drv. 51 st. 50 nv. Prijavit se treba do svrhe ovoga mjeseca na občinu pleščansku po rukuh veleč. g. Jur. Kvaternika zač. kan. podj. i kot. škol. nadziratelja. —

In kdaj so učitelji lahko pokazali svoje znanje na pravih orglah? Prezidanska cerkev jih je dobila že leta 1855, Gerovo 1856, Plešče 1860 in Čabar 1864 (Šaban, str. 36, 37, 38). Ohranjen je tudi razpis za drugega učitelja, iz hrvaškega časopisa Učitelj iz 1862. leta, iz katerega izvemo za vse, kar mu občina ponuja: plačo, stanovanje in drva.

Br. 1145. (789)

3—2

Razpis natečaja. Na pučkoj učionici u Plešćih, županije riečke, ima se popuniti mjesto učitelja i orguljaša, s kojim je skopčana godišnja platja od 438 for., t. j. iz zaklade narodnih učionah 200 fr., od občine 115 fr., za paušal 21 for., za orguljanje 50 for., za stanarinu 52 for. 50 nč. a. vr., dèrvah 12 hvatih.

Natecatelji za ovo mjesto imadu svoje na občinu Plešće glaseće i s propisanimi prilozima o osposobljenju školskomu i čudorednosti providjene molbenice najdulje do 16. kolovoza 1865 okruž. učion. nadziratelju g. Jurju Kvaterniku, zač. kanoniku, podarcidjaku i župniku u Gerovu podnieti.

Od biskupskoga duh. stola senjskoga i modruškoga ili kèrbavskoga.

U Senju, 2. sèrpnja 1865.

Iz časopisov pa izvemo tudi to, da šolska zgradba še kar nekaj časa ni bila zgrajena. Tako naj bi pouk po pripovedovanju ves

čas potekal v Tamažavi hiši. Iz časopisov lahko preberemo, da naj bi zato Tomo Kovač kot občinski odbornik dolgo časa nasprotoval gradnji, saj je imel z oddajanjem prostora zagotovljene dohodke. Tamažavo hišo si lahko ogledate v naši prvi knjigi Stavbne dediščine, pouk je moral potekati najprej domnevno v hiši – največjem prostoru. Verjetno je bil kasneje za ta namen predelan del s kaščo in shrambo poleg črne kuhne, kjer so kasneje Tamažavi gospodarji imeli spalnico. Že ob pregledovanju konstrukcije pred podiranjem hiše se je videlo, da je bila soba rezultat večje predelave pred letom 1870. Šolski razred je bil torej v vogalu proti cerkvi in Palčavi šiši. Hišo na drugi strani veže so si Tamažavi zadržali zase, saj so imeli v njej tudi krčmo. A prostor učilnice je imel le približno 25 m². Zato so imeli pouk v več izmenah. Razreda sta bila dva. V Plešćih pa se govori tudi to, da je pouk potekal kasneje v hiši sedanje gostilne *Pr lipe*, za pouk naj bi bil uporabljen obokan prostor, kjer je sedaj šank. Lastnik, ki je bil od Tamažavih, je v letih po odhodu šole bankrotiral in so hišo

Javna zahvala.

Jučer mi je prispjela nježna ruka, koju sam dobio kao jedinu desnicu za pomoć pleške učione. Ta je ruka pogravititi gospodin Ferdo Šlajmer, iskreni domorodac, sudac čabarski, koj se je sa svimi silami popeo na stup izobraženja mile mi povjerene mladeži, i koji osobito teži za napredkom mojih pitomacah i povjerenoga sebi puka. Svoje nastojanje oko mojih pitomacah za izobraženje njihovo očitovà tim, što je izposlovao učioni zornih slikah, zemljopisah i drugih pomoćnih knjigah. Osim toga ovaj revni muž preduzeo si i to, da će, ako mu Gospod udieli zdrav život, dojučega proljeća novu školsku sgradu u Plešćih podići. — Bog bi dao, da bi mu ta odluka za rukom pošla; a podje li, onda sam u nadi, da ću biti posve miran i blažen.

Ja dakle nemogu na ino, već tomu vrlomu narodnjaku, milomu izposlovatelju te velikomu školskomu dobročinitelju najsrdačniju zahvalu izraziti sa željom, da se i više takovih muževah nadje, koji bi za prosvetu naroda skrbili.

U Plešćih dne 24. Listopada 1867.

And. Mihoković, učitelj.

ponovno kupili Palčavi (imeli so tudi staro hišo pred sedanjo, a so mu jo prodali in je na njenem mestu sezidal okoli leta 1870 novo kot v osnovi stoji še sedaj).

Leta 1867 je bilo v hrvaškem Napredku objavljeno pismo, kjer se pleški učitelj Mihoković zahvaljuje čabarskemu sodniku Ferdu Šlajmerju za njegovo podporo.

Ferdo Šlajmer je bil oče znanega zdravnika in začetnika sodobne kirurgije v Sloveniji **Eda Šlajmerja**, rojenega 8. oktobra 1864 v Čabru, po katerem se imenujejo park, ulica in sanatorij v Ljubljani. Promoviral je v Gradcu 1888 in deloval v Ljubljani kot splošni kirurg v letih 1891 - 1922. V obeh balkanskih vojnah in med 1. svetovno vojno je bil dejaven kot vojni kirurg in sanitetni častnik.

Prvi v Sloveniji je vpeljal kirurško asepso, uporabo rentgenskega aparata in posege v lokalni in spinalni anesteziji.

Bil je mestni svetnik, predsednik takratnega Društva zdravnikov na Kranjskem, vplivni meščan, ki so ga poslušali in njegovo mnenje spoštovali.

Leta 1914 je bil izvoljen za častnega občana Ljubljane. Umrli je leta 1935. Pokopan je med velikimi Slovenci na ljubljanskem Navju.

Bilo bi prav, če bi se tudi Čabrani ob priložnosti spomnili svojega zaslužnega rojaka.

Šola je imela do šolskega leta 1858/59 dva razreda, kasneje pa tri razrede in se je imenovala Pučka škola - Ljudska šola.

Gradnja šolske zgradbe v Plešcih je bila izpeljana šele leta 1874 s podporo kr. deželne vlade in takrat večinoma dokončana. Do 31. julija 1874 je pouk potekal še pri Tamažavih, 1. oktobra se je preselil v novo šolo. A kot lahko preberemo iz časopisa Učitelj, tudi leta 1879 gradnja še vedno ni bila v celoti zaključena.

Slika 158: Fotografija velike učilnice šole v Čabru. Tako nekako je moral izgledati tudi prvotni razred v Pleški šoli, pred predelavo leta 1897.

Pri šolski zgradbi v Plešcih gre za tipsko arhitekturo, kakršne so gradili po tem delu avstro-ogrske monarhije. Razlikovale so se večinoma le po velikosti. Šola v Plešcih in tista v Čabru sta bili izdelani po istem tipskem načrtu, saj sta imeli občini približno enako število prebivalcev. Pleška še vedno služi svojemu namenu medtem, ko je bila čabarska po tem, ko je bila zgrajena nova moderna zgradba v 1960-ih, po letih samevanja pred desetletjem predana v neprave roke, obnova jo je skoraj v celoti uničila in ne izgleda, da bo kdaj dokončana.

Šola ima dve etaži in je v pritličju nekdanj obsegala le en velik šolski prostor učilnice s predprostorom in verjetno pisarno ali shrambo ter v nadstropju relativno veliko stanovanje za učitelja in njegovo družino s kuhinjo. Podoben prostor si lahko ogledate na zgornji fotografiji iz šole v Čabru.

Po dveh desetletjih je šolski prostor postal premajhen. Število otrok se je povečevalo in je v najboljših časih po pripovedovanju doseglo celo 98 učencev. To je bilo seveda preveliko število za en razred in enega učitelja, zato je občina Plešče sklenila, da šolo v času šolskih praznikov leta 1895 predela in v pritličju uredi dva nova prostora za učilnici. Projekt, ki ga je odobrila tudi šolska kr. direkcija v Zagrebu in kotarska oblast v Ogulinu, je bil izpeljan šele leta 1898.

U Delnicah i Mrzlojvodici započeta je obuka početkom listopada 1878. u novih škol. sgradah, koje su prema sadanjim zahtjevom uređene, te ova u Delnicah može glede shodnog razredjenja služiti za uzor ostalim s nova sagraditi ili prenapraviti se imajućim školskim sgradam.

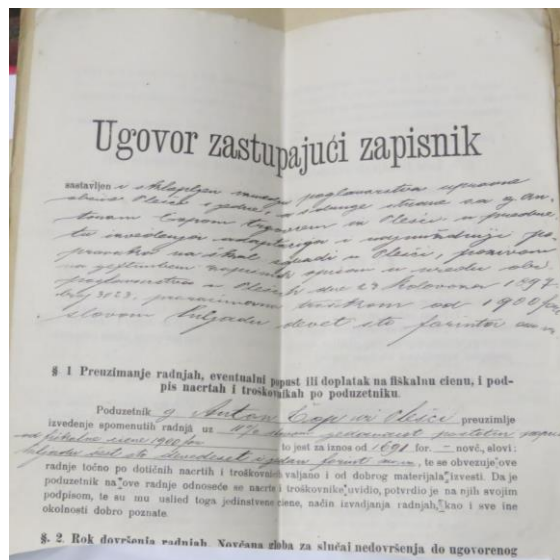
U Prezidu biti će školska sgrada ove godine gotova.

Za sagradjenje novih sgradah u Brodu i Lokvah vodi se razprava, te će se nastojati, da se što skorije kraju dovede.

Isto tako nalazi se u tečaju razprava za podpuno dovršenje školske sgrade u Pleščih.

U Kom. Moravicah nastoji se takodjer oko podignuća nove sgrade. pošto nije pošlo za

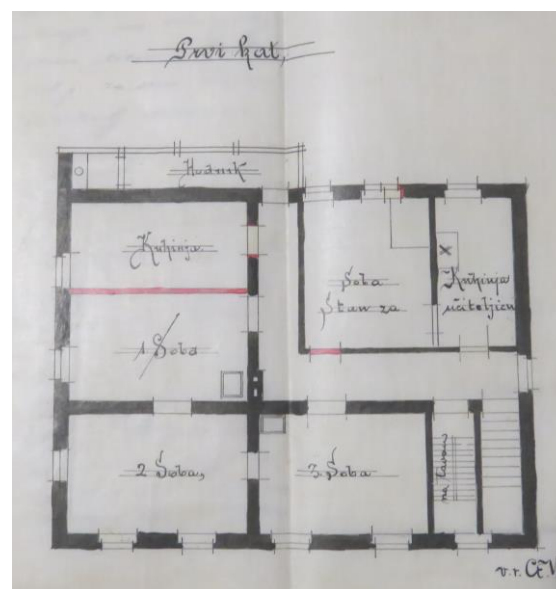
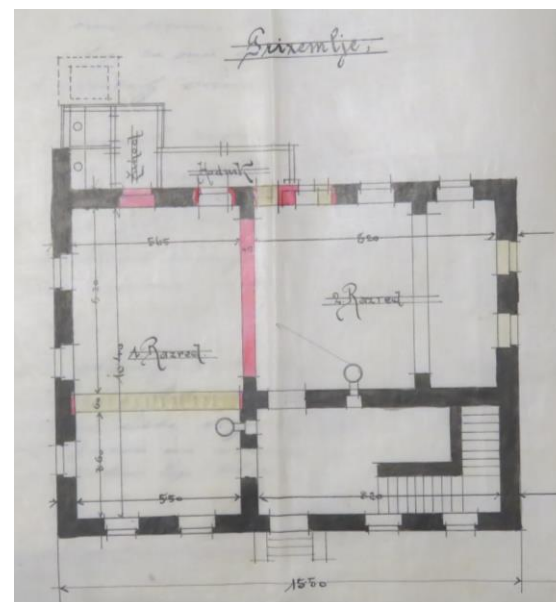
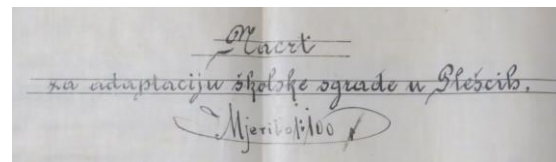
Slika 159: Izrezek iz članka o šolah v Gorskem kotarju. Govori tudi o dokončanju šole v Pleščih, Učitelj, 1879.

Slika 160: Zapisnik o pogodbi za izvedbo adaptacije in popravila šole v Pleščih, 1897. Arhiv Palčave šiše, Plešče

Iz tega obdobja so se v Palčavi šiši ohranili vsi dokumenti tega projekta, od odobritve

projekta naprej, pogodb, stroškovnika, vključno z gradbenimi načrti predelave, saj je obnovitvena dela, ki jih je izvajal Petro Cividini (sin Francesca) – družino stavbarjev furlanskega porekla poznamo že iz gradnje cerkva, prevzel Ante Čop.

Slika 161: Tlorisa pritličja in nadstropja z rdeče označenimi spremembami za izvedbo adaptacije šole v Pleščih, 1897. Rdeče dozidava, rjavo rušenje. Arhiv Palčave šiše, Plešče

Slika 162: Pleški šolarji na izletu leta 1922.

Pogodbe javnega naročila, kot ga razumemo še danes, so izredno natančno izdelane in vsebujejo vse podrobnosti, od splošnih do posebnih pogojev in celo pogodbene garancije za dobro izvedbo del.

Iz ohranjenih tlorisnih načrtov se lepo vidi staro stanje pritličja z le enim velikim prostorom učilnice ter predelava v dva ločena prostora, kakor sta še danes. V istem času je bilo predelano tudi nadstropje, saj so poleg učiteljevega stanovanja s tremi sobami in kuhinjo uredili še ločeno sobo s kuhinjo za učiteljico. Učiteljice so morale biti po zahtevah šolskih oblasti in moralnih normah tistega časa še dolgo neporočene, zato jim je morala zadoščati ena soba s kuhinjo.

Za šolo se nahaja dvorišče za odmor učencem. Šolski vrt je bil na terasi nad sedanjo tovarno na spodnjem polju, levo od ceste proti Podstenam. Do tja je bilo 20

minut peš. Še vedno je tam v katastru zapisano tudi ledinsko ime *Školski vrt*.

Število učencev se je vsa leta po prvi svetovni vojni počasi manjšalo, posebno v desetletjih po drugi svetovni vojni. Pouk v šoli pa se je, kljub povečanju števila šolskih letnikov po vojni, nadaljeval v več združenih razredih. V šoli je bil konec 1960-ih postavljen tudi prvi televizor v Plešcih, kamor so v mojem ranem otroštvu vaški gospodarji hodili gledat TV dnevnik in ob njem diskutirati o dnevni politiki.

Veliko podatkov o delovanju šole in dogodkih, povezanih z njo, lahko izvemo iz *SPOMENICE za državnu narodnu školu u Pleščima*, ki je bila začeta leta 1949 ter zaključena z zadnjim vpisom leta 1978. Opisuje dogodke in stanje, vse od začetkov šolstva v Plešcih, ko so redki šolarji hodili še v Osilnico.

Pleška šola tudi danes služi svojemu namenu. Je podružnica osnovne šole iz

Čabra, v njej so trije razredi, kasneje gredo otroci v šolo v Čabar. Drugi prostor služi vrtcu, v katerega so po osamosvojitvi Hrvaške in Slovenije hodili tudi otroci iz osilniškega območja. Vrtec je prav tako podružnica tistega iz Čabra, čeprav imata oba zadnja leta več otrok kot jih je iste starosti v Čabru. Pleške učiteljice in vzgojiteljice, ki so domačinke iz čabarskega območja, dajejo vasi s pripravo različnih prireditev ob praznikih posebno življenje.

Slika 163: Zgradba podružnične šole OŠ Petar Zrinjski, Čabar v Plešcih, tu stoji od leta 1874 v istih izmerah.

Literatura

A.Lukanović: Župa Ivanić Grad, Glas koncila, Zagreb, 2007.

B.Resman, H.Saražin: Upravna enota Kočevje. Občine Kočevje, Kostel in Osilnica. Umetnostna topografija Slovenije. Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, Ljubljana, 2010.

Cerkev sv. Egidija v Ribjeku, Osilnica, arhitekturni posnetek, ZVKDS, 1990

E.Crnković: Tajne Kupe, Udruga Turanj, Brod Moravice, 2018.

F.M.Dolinar, M.Ferenc, B.Resman, H. seražin, G.Zupan: Sakralna dediščina na Kočevskem. PMK, Kočevje, 2006.

G.Šebesta: La via del mulini, Dall' esperienza della Metitura all' arte di macinare Museo degli usi e costumi della gente Trentina, 1976

J.Ožura: Sprehod skozi prostor in čas doline. Osilnica, 2022. Liber memorabilium Parochiae et Ecclesiae SS. Trinitatis in Plešce. 1864.

Ljetopis za župnu crkvu sv. Antuna Padovanskog u Čabru. 1891.

M. Smole: Tradicionalne obrti v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici/ Tradicionalni obrti u dolini gornje Kupe i Čabranke te okolini, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2012, 36 str.

M. Smole: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2013.

M. Smole: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, I. nadaljevanje / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke, I. nastavak, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2014.

M. Smole: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, II. nadaljevanje / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke, II. nastavak, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2015.

M. Smole: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, III. nadaljevanje / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke, III. nastavak, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2016.

M.Smole: S pripovedkami od Hrvatskega in Osilnice na izvir Kolpe, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešce, 2021.

L. Šaban. "Orgulje slovenskih graditelja u Hrvatskoj." Muzikološki zbornik letnik 15 (1979), str. 13-41.

N.Šumi, A.Krečič, I.Sapač, M.Kambič: Arhitektura 18. stoletja na slovenskem, Obdobje zrelega baroka. katalog razstave v Arhitekturnem muzeju Ljubljana, Ljubljana, 2007.

S. Malnar: Povijest čabarskog kraja, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 2016.

Spomenica za državnu narodnu osnovnu školu u Plešcima

Internetni viri:

Mapire, <https://maps.arcanum.com/>

Google Maps, <https://www.google.si/map>

Digitalna knjižnica Slovenije: <https://www.dlib.si/>

POGOVOR

Prostor gornje Kupe i doline Čabranke posjeduje vrijednu graditeljsku baštinu i povijest nam je ostavila u naslijeđe bogatu kulturnu baštinu. Marko Smole to otkriva u prvom redu kroz svoju obiteljsku kuću – Palčavu šišu u Pleščima koju je na smislen način u suradnji s Upravom za zaštitu kulturne baštine zaštitio kao kulturno dobro RH. Palčava šiša se ponosi svojom etnološkom zbirkom, a Marko je uspio kroz Palčavu šišu predstaviti život i kulturu ljudi koji su živjeli s obe strane rijeka Kupe i Čabranke, slovenske i hrvatske. Svake godine organizira ljetne radionice sa srednjoškolicima i studentima u suradnji sa slovenskim i hrvatskim etnologima. Rezultati tih radionica, do sada održano 16 radionica, i istraživačkog rada Marka Smolea je knjiga *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke* s dosada objavljena tri nastavka i sada ovog četvrtog nastavka.

U ovom četvrtom nastavku autor poslije detaljnog predgovora u uvodu knjige daje prijevod dijela knjige *Die oesterreichisch-ungarische monarchie in wort und bild, Croatien und Slavonien (Siebenter Band der Lander der St. Stephans-Krone)*, Wien 1902. Knjiga opisuje ovaj dio Gorskoga kotara – dolinu Kupe i Čabranke i sam pisac kaže jednog od najljepših dijelova Hrvatske. To je vrijedan povijesni prilog, do sada malo poznat, koji do sada nije preveden ni na slovenski ni na hrvatski jezik. U nastavku autor daje opise istraženih mlinova u gornjem dijelu rijeke Kupe, crkvena zdanja i oprema crkava i kapelica u Župi Plešce, te opis školske zgrade u Pleščima.

Ova knjiga je dobar poticaj čitateljima i njegovateljima kulturne baštine kako bi zajednički upoznali kraj s obje strane rijeka Kupe i Čabranke koji je u slovenskoj i hrvatskoj povijesti bio nepravедno zanemarivan.

Sva četiri nastavka ove knjige pisana su na slovenskom jeziku jer zbog ograničenih sredstava nije bilo mogućnosti prevesti ih na hrvatski jezik. Zbog vrijednosti za našu baštinu nastojat ćemo je izdati na hrvatskom jeziku i u većem formatu. Marko Smole dugogodišnji je član Ogranka Matice hrvatske u Čabru i daje svoj veliki doprinos kulturnoj baštini čabarskog kraja. Za svoj dugogodišnji rad i izuzetan doprinos u radu i djelovanju Ogranka Matice hrvatske u Čabru na završnoj proslavi obilježavanja 180. obljetnice Matice hrvatske i 30. obljetnice obnovljenog rada Ogranka Matice hrvatske u Čabru dodijeljena mu je Zahvalnica – Fala.

Marko, čestitan ti i hvala ti, što si ovom gornjem toku Kupe i dolini Čabranke podario ovu knjigu koja će rasvijetliti i u pravom svjetlu pokazati kulturno i povijesno bogatstvo ovog dijela Slovenije i Hrvatske.

Predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Čabru

Ivan Janeš, prof.

English abstract

The fourth part of the book on the building heritage of the upper Kolpa and Čabranka valley, the basis of which was published in 2013, includes, in addition to the report on the ethnological research workshop, several additional interesting chapters related to Gorski Kotar and its buildings.

This time, in the introductory part, we have included a translation of Gorski kotar geographical and natural attractions description, as written at the end of the 19th century in the encyclopedia of the Austro-Hungarian Monarchy. To this, chapters on the building heritage in the settlements of Kamenski hrib and Zamost are added. Zamost village was important for the local community of the valley since the Middle Ages because of its water-powered mills, black-smith production and sawmills operated on Gerovčica creek.

A special chapter is devoted to millinery in the valley of the upper Kolpa and the lower part of Čabranka. As part of the research workshop, we recorded the mills in which the residents of the former municipalities of Osilnica, Turke and Plešče milled their grain and corn. It concerns the mills from Mirtoviški potok up to the source of Kolpa and Belica and Kamenski Potok on the other side of the valley. Types of mills, their operation and much of what we still know about them are described. Last of them ceased to operate in the early 1970s. Once there were many water drives, but only *Selankin's* mill and *Malinarič's* sawmill remain in operation. Their owners like to show their operation to every visitor.

From preserved church chronicles and other documents, we summarized the history of historical church buildings and their equipment in Plešče parish. The architectural influences from neighboring Carniola are certainly interesting. Most of the equipment of the churches came from there, both altars with statues and altar images as well as handicrafts such as bells and church organs. Pastors from both sides of the valley celebrated together the biggest events in the parishes and participated in the blessing of the most important church equipment. The workshop of Peter Rutar – painter and sculptor from Osilnica played an important role in the decoration of churches from the late 19th and early 20th centuries. He began his ascent in the years he spent in Plešče from year 1881-1885, after he continued his work until 1948 from Osilnica. After first world war the churches were furnished also by his son-in-law, the carver Josip Jarm, father of the well known Slovene sculptor Stane Jarm.

The book ends with a description of the school building in Plešče, which is an example of a typical school building in the monarchy from 1874, and the stories of the beginnings of education and renovation of the school building.

The fourth continuation of the book is only part of a total of five volumes on the Building heritage in the upper Kolpa and Čabranka valley books, published since 2013. You can find all of them in electronic form at Dlib.si. Other publications of the Ethnological Collection of Palčava šiša, Plešče, are also available there.

The background image shows the interior of a traditional wooden building. A thick wooden beam runs vertically through the center. To the left, a window with a wooden frame looks out onto a bright, possibly snowy, exterior. The walls are made of light-colored wood or plaster, showing some wear and tear. The floor is made of dark wood planks.

m
maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru
ISBN 978-953-7541-90-3

ISBN 978-953-7541-90-3